

Historický ústav Filozofické fakulty
Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích

**Realita a literární fikce socializace české vesnice
v letech 1948 - 1960**

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. Dagmar Blümová, CSc.

Autor práce: Klára Valentová

Studijní obor: KH

Ročník: VI.

2011

Prohlašuji, že svou diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v plném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam průběhu výsledků kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na obhajování plagiátů.

Krásetín 26. 7. 2011

Touto cestou bych ráda poděkovala paní docentce Dagmar Blümlové, CSc. za trpělivost při vedení mé diplomové práce a za ochotné poskytování cenných rad a připomínek. Mé velké díky dále patří všem archivářům a archivářkám, kteří mi ochotně vycházeli vstříc. Děkuji také kronikáři panu Františku Sarauerovi, za poskytnutí zajímavých podnětů.

Anotace

REALITA A LITERÁRNÍ FIKCE SOCIALIZACE ČESKÉ VESNICE V LETECH 1948–1960

Předkládaná diplomová práce se zabývá realitou a literární fikcí socializace české vesnice v letech 1948–1960, snaží se o vystižení jejích charakteristik a vzájemných reflexí. Na základě rozboru pramenů (kroniky, osobní pozůstalost, dobový tisk) a dobové beletrie jsou sledovány události a děje, které jsou pro problematiku této doby typické. Práce je rozdělena na tři části. První část je věnována skutečným událostem, politickému a společenskému vývoji, který měl vliv na vesnici. Prostor je zde dán mikrohistorické studii života konkrétního sedláka, který je srovnáván s vybranou literární postavou vesnického budovatelského románu. Druhá část pojednává o vývoji literatury, představuje budovatelské romány, analyzuje vybrané dílo a rekonstruuje literární obrazy. Třetí část komparuje předchozí kapitoly, hledá vzájemné shody a rozdíly a dotýká se problematiky deformace na základě ideologie.

Annotation

REALITY AND LITERARY FICTION OF SOCIALISATION OF THE CZECH VILLAGE OVER THE YEARS 1948–1960

The submitted diploma thesis concerns itself with the reality and literary fiction of socialisation of the Czech village over the years 1948–1960, attempting to capture their features and mutual reflexions. Based on analysis of various sources (chronicles, personal effects, period press material) and period fiction, it follows the events and happenings which were typical of the time. The thesis is divided into three parts. The first part is devoted to actual events and the political and social development which affected the village. Space is given here to a micro-historical study of the life of a real farmer compared with that of a selected literary character from a socialism-building novel set in a village. The second part deals with developments in literature, introduces the socialism-building novel, analyses the selected work and reconstructs literary images. The third part compares the preceding chapters, looks for mutual likenesses and differences, touching upon the issue of deformation due to ideology.

OBSAH

ÚVOD	8
I. POLITICKÝ A SPOLEČENSKÝ VÝVOJ ČESKOSLOVENSKA V LETECH 1948 – 1956.....	13
I. 1. Zdroje, vlivy, proměny.....	13
I. 2. Změny politického vývoje Československa po roce 1948.....	15
II. MIKROHISTORIE ŽIVOTA JEDNOHO SEDLÁKA.....	20
II. 1. Základní charakteristika obce Holubov.....	20
II. 2. JZD v Holubově a vývoj profesionalizace.....	23
II. 3. Adam Janeš, jeho místo a postavení na vesnici.....	26
III. VÝVOJ ČESKÉ KULTURY A LITERATURY V LETECH 1948–1956.....	43
III. 1. Zdroje, vlivy, proměny.....	43
III. 2. Vesnický budovatelský román.....	60
III. 3. Literární hrdina vesnického budovatelského románu.....	62
IV. LITERATURA A FIKCE.....	71
IV. 1. Literární postava vs. reálná osobnost, jejich charakteristiky a vzájemné reflexe.....	71
IV. 2. Recepce Sovětského svazu, obraz družstevnictví a politiky.....	80
IV. 3. Fenomén dobra, zla a strachu.....	83
V. REALITA A LITERÁRNÍ FIKCE V ODSUTÍ NORMALIZACE	87
ZÁVĚR.....	91
SEZNAM PRAMENŮ LITERATURY.....	93
SEZNAM ZKRATEK.....	98

ÚVOD

Jako téma diplomové práce jsem si zvolila problematiku socializace české vesnice v letech 1948–1960. Výběrem tohoto tématu jsem se snažila odkrýt část rodinné historie a dějin místa, kde žiji. Zároveň mě ovlivnil fakt, že téma socializace české vesnice je v posledních letech v širším zájmu historiků v oblasti politických, kulturních, literárních a hospodářských dějin, také filosofů a sociologů. Ve svých rozborech neopomíjejí ani problematiku soudobé ideologie, která byla prezentována prostřednictvím děl socialistického realismu.

Diplomová práce se zabývá realitou a literární fikcí socializace české vesnice v letech 1948–1960 a snaží se o vystižení vzájemných reflexí. Na základě rozboru pramenů (kroniky, osobní pozůstalost, dobový tisk) a dobové beletrie jsou sledovány typické události a děje doby. První část se věnuje skutečným událostem, politickému a společenskému vývoji, který měl vliv na socializaci vesnice. Hlavní osa práce zpracovává mikrohistorické studie o životě konkrétního sedláka Adama Janeše z Krásetína, který je komparován s vybranou literární postavou vesnického budovatelského románu. Hledány budou vzájemné shody, rozdíly a způsoby, jakými se existence reálných postav odrazila v literárních hrdinech a antihrdinech vesnického budovatelského románu.

Základním materiálem pro téma české vesnice padesátých let jsou práce Karla Jecha. (JECH, Karel, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, Praha 2008.) Karel Jech dává k dispozici bohatou pramennou základnu. Prezentuje souhrn témat politických a oficiálních ustanovení a jejich důsledků, která jsou charakteristická pro problematiku kolektivizace. Velmi přínosné jsou prameny právní a administrativní povahy, ministerská prohlášení. Představuje zákony, souhrny vládních nařízení a oficiálních ustanovení, které vedly k perzekucím a dokládají vývoj politiky v Československu. Z jiného úhlu představuje problematiku Jiří Urban. Jeho práce sleduje konkrétní místa a osudy v souvislosti s událostmi kolektivizace a perzekuce. (JIŘÍ, Jiří, *Venkov pod kolektivizační kutnou: okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu*, Praha 2010.) Blíže problematiku perzekucí zemědělců specifikuje Miloslav Růžička. Na základě dobových protokolů, které odsuzovaly „kulaky“ v celém Československu, sleduje osudy konkrétních osob v době kolektivizace. (RŮŽIČKA, Miloslav, *Vyhnaní. Akce*

„KULAK“. *Zločin proti lidskosti!* Praha 2008). Méně známá je práce F. J. Vohryzky-Konopy (VOHRYZKA-KONOPA, F. J., *Venkov v temu*, Mnichov 1986), která již v polovině osmdesátých let představila stručným, ale přesto vystihujícím způsobem základní příběhy násilné kolektivizace a perzekuce. Neméně zajímavá je esej Pavla Hájka, která „popularizuje“ problematiku socializace vesnice a výstižně představuje společenské změny a proměnu české krajiny. (HÁJEK, Pavel, *Jde pevně kupředu naše zem*, Praha 2008.) Publikace Josefa Peka utváří přehled perzekuovaných osob v jižních Čechách, v oblasti Českokrumlovska, zde je zmíněna i postava Adama Janeše. (PEK, Josef, *Kronika šumavských hvozdů*, Vimperk 1998.) Pro rekonstrukci života na konkrétním místě a jeho uvedení do politických souvislostí je přínosný metodologický přístup, který je obsažen v knize Josefa Petráňe. (PETRÁŇ, Josef, *Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova*, Praha 2009.) Karel Kaplan sleduje proměny společenského vývoje, zařazuje je do ekonomických a politických souvislostí. (KAPLAN, Karel, *Proměny české společnosti. 1948–1950. Část první*, Praha 2007.) Neméně důležité jsou další publikace představující a ekonomický systém a politické proměny v obecném měřítku. (KAPLAN, Karel, *Československo v letech 1945–1948. 1. Část, Československo v letech 1948–1953. 2. Část*, Praha 1991. PERNES, Jiří, *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Brno 2008. HÁJEK, Miloš, a kol., *Svět a Československo ve 20. století*, Praha 1990. JAKUBEC, Ivan, a kol., *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992*, Praha 2008.) Důležité informace o kultuře a literatuře lze získat z knih Karla Knapíka, Pavla Janouška a Jana Lehára (Karel Knapík, *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha 2004.) Přínosné jsou také články a studie, které rekonstruují znaky socialistického realismu. (Viz webové stránky www.sorela.cz.) V souvislosti s kulturou a její reflexí jsem použila knihy memoárových vzpomínek. (Anna Fárová, *A pásly by se tam ovce...*, Praha 2010. Ivo Vodsed'álek, *Felixír života*, Brno 2000.)

Jako základ heuristického východiska posloužily prameny osobní povahy, především archivní materiály z druhé poloviny dvacátého století. Jedná se o písemnosti Adama Janeše, především osobní dopisy a jeho deníky a také množství úředních prohlášení, které mapují a dokládají podstatu změn v jeho životě. (Adam Janeš, *SOka České Budějovice, sign. 2524, kart. C 16*, osobní pozůstalost, nezpracováno.) Další informace jsem našla v rodinné kronice majitelů statku „U Kuchařů“, která mapuje jejich životní

osudy od poslední čtvrtiny devatenáctého století do současné doby. Její první část dokládá „starobylost“ selského rodu Dítků a Valentů a hledá své předky. Druhá část popisuje události, které se týkají dobových událostí na statku. Historické děje, které zasáhly i do mikrosvěta obce Krásetín, jsou zde zaznamenávány subjektivně, vždy s ohledem na to, jakým způsobem ovlivnily život samotné rodiny. Tento materiál dále rozšířily informace z holubovské kroniky a holubovské pamětní knihy. (*Pamětní kniha obce Holubov*, ve vlastnictví obecního úřadů Holubov, neevidováno. *Holubovská obecní kronika*, ve vlastnictví obce Holubov, neevidováno.) Pramennou základnu rozšířily také dobové publikace, které se týkají zemědělství a společnosti. (DUDA, František, (ed.), *25 let JZD na Českokrumlovsku*, Český Krumlov 1974. BEZPALEC, František, *Jižní Čechy 1945–1970*, České Budějovice 1970. *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970. Díl I., Počet obyvatelů a domů podle obcí a částí obcí v letech 1850–1970 podle správního členění k 1. lednu 1972. Svazek 1, Úvodní část: Česká socialistická republika (1. část)*, Praha 1979. *Seznam obcí v republice Československé. Díl I., Seznam obcí zemí Českých podle správního dělení z 1. února 1949*, Praha 1949.) Pro nahlédnutí do problematiky společnosti v obecných souvislostech jsem dále použila týdeník Květy, který vycházel od roku 1951. (*Květy, roč. 1 – 9, 1951 – 1960*.) Vzhledem k charakteru diplomové práce se stala stejně důležitým pramenem dobová beletrie. Asi z 20 budovatelských románů té doby jsem si vybrala dva vesnické romány, které mohly svým námětem, zaměřením a dobou vzniku nejlépe posloužit jako komparativní materiál k archivním pramenům. Jedná se o romány *Dvě jara* Bohumila Říhy a *Rozcestí* Františka Podlahy. (ŘÍHA, Bohumil, *Dvě jara*, Praha 1952. PODLAHA, František, *Rozcestí*, 1972.) Hodnota prvního spočívá ve vyjádření dobového literárního úzu a v možnosti konfrontace s jinými dobovými prameny. Druhý román mi pomohl zakotvit základní problematiku budovatelských románů z perspektivy jejich politického a ideologického obsahu.

Všechny výše uvedené prameny jsou spjaty se společností českého venkova. Lexikony, dobové publikace o zemědělství a obecní kroniky prostřednictvím historicko-demografické metody reflektují socioprofesionální změny ve společnosti a představují tím problematiku konkrétního místa, do něhož je zasazena postava konkrétního sedláka. Jeho společenské zakotvení, sociální postavení a životní trajektorii sledují prostřednictvím mikrohistorické metody. Prameny úředního charakteru pak staví pevný historický základ pro informace, které jsou skryty v pramenech osobní povahy a

v rodinné kronice. Analýza beletristického díla představuje hrdinu podle záměrů ideologie. Obecnou charakteristikou budovatelských románů je, že samy sebe prezentovaly jako romány „ze současnosti“. Tato „současnost“ však byla posunuta do optiky socialistického realismu. Literární stylizaci budovatelského románu dále sleduji jako fiktivní svět, analyzuji hrdinu a jeho ideální prostředí. Na základě toho jsem stanovila základní typologii dvou postav a strukturu stereotypů. Na základě shodných témat jsem provedla komparaci.

Práce se zabývá léty 1948 až 1960, sleduje literární fikci a skutečný příběh, který se v době vlády komunistické strany odehrál. Z důvodů kontrastnosti základních sledovaných témat je práce rozdělena na tři části. Vzhledem ke snaze vystihnout typický produkt socialistického realismu v době jeho největšího „rozkvětu“ bylo nutno pracovat s díly první poloviny padesátých let. Typický hrdina socialistického realismu je prezentován v době před únorovým převratem, je vypořádán v síti vztahů a událostí, které nástupem komunistů k moci vrcholí. Sleduji proto příběhy obou hrdinů se značným odstupem. Období první republiky slouží k zobrazení jejich původního sociálního zázemí. Poválečné období demonstruje jejich představy o dalším životním směřování, hlavním těžištěm je pak únorový převrat a události, které následovaly. Vzhledem k nutnosti typologie, jejímž cílem byla aplikace komparace, bylo potřeba vysledovat stejný systém prvků také ve skutečnosti. První část proto sleduje skutečné události, a snaží se je postihnout v rámci konkrétního místa, na příkladu obce Holubov. Kladla jsem si otázky hledající příčiny změn, ty jsem našla v průzkumu sociální struktury obyvatel, na příkladu profesionalizace družstev a rozsahu perzekuce. Cílem této kapitoly pak bylo vystavět příběh sedláka Adama Janeše a v korespondenci s budovatelským románem ho zasadit do stejné doby a stejných struktur. Důležité je odpovědět na otázku významu a vlivu budovatelského románu, tomu se věnuje druhá část práce. Vzhledem k okolnostem vzniku tohoto žánru se věnuji tomu, jakým způsobem byl budovatelský román oficiálně prezentován, jak s ním mohli autoři pracovat a jaké měli možnosti autorské stylizace. Význam a vnímání budovatelského románu představuje popis jeho vývoje v období padesátých let. Na základě tohoto rozboru představuji děj konkrétního díla a zasazuji jeho hrdinu do struktury románové společenské sítě. Ve třetí části, na základě dosud vymezené problematiky a ustanovených typů, je využita komparace. Na základě literární prezentace hrdiny a vysledovaného skutečného příběhu představuji míru deformace dvou hrdinů a jejich

vzájemnou recepci. Ve druhé kapitole jsou představena témata, která jsem v rámci souvislostí vyhodnotila jako dominující součást literárního i skutečného příběhu: téma Sovětského svazu, družstevnictví a recepcí politických událostí. Přínosné jsou v souvislostech politické prezentace a manipulace. Ve třetí kapitole jsou využity motivy, které jsou v budovatelském románu „skryty“ pod různými symboly. Jedná se o motivy dobra a zla, pomocí nichž jsou identifikovány příznaky politického tlaku, perzekuce a obecného strachu. V poslední části sleduji vesnický budovatelský román v časovém odstupu, v době normalizace. Tím dokazuji podstatu románů a jejich deformující pohled na realitu.

Smyslem mé práce bylo vystihnout problematiku socializace vesnice a rekonstruovat podobu ideologie z fiktivních románů. Ta v sobě zahrnovala kromě jiného označování nepřítele, zkreslování pravých událostí, podsouvání nepravých významů a posouvání pravého významu kamsi na okraj, vyvolání strachu a emocí ve společnosti. Souhrn těchto motivů upozorňuje na jistý poměrně paradoxní jev. Dokládá nám sílu jednotlivce, který je schopen „ustát“ tlaky vyvolané agresivitou. Zároveň křehkost společnosti, kterou je možné prostými symboly a manipulací s médii ovládnout.

I. POLITICKÝ A SPOLEČENSKÝ VÝVOJ ČESKOSLOVENSKA V LETECH 1948–1960

I. 1. Zdroje, vlivy, proměny

Padesátá léta v Československu jsou spjata s vládou komunistické strany. Aby byla problematika tohoto období jasnější, je potřeba sledovat události, které nástupu komunistické vlády předcházely.

Komunistická strana v Československu získala významný vliv již po druhé světové válce¹ díky promyšlené politické strategii². Tehdy nabyl významného postavení v Evropě Sovětský svaz a své postavení využil mimo jiné v neprospěch středoevropských států. V Československu se vliv Sovětského svazu³ začal odrážet výrazným posílením pozice komunistické strany. K tomu napomohly hospodářské potíže⁴ státu i nespokojenost obyvatel⁵. Na postupný růst moci komunistů reagovaly demokratické strany vzájemnou dohodou o podání demise. Ta byla odezvou na návrh komunistické strany znárodnit všechny továrny a velkoobchody s kapacitou nad 50 zaměstnanců a snahou o reformu pozemkového majetku o výměře nad 50 hektarů. V souvislosti s tím bylo odvoláno osm velitelů Sboru národní bezpečnosti, ti byli

¹ Důvodů, díky nimž byli komunisté ve společnosti oblíbeni a měli dobrou pověst, bylo více. Účastnili se ve druhé světové válce odboje, po válce byli hlavními propagátory znárodnění majetku po vystěhovalcích a trestání kolaborantů. Oblíbené byly také jejich zemědělské reformy a jejich plánování. Měli nejpropracovanější koncepci budoucího ekonomického a hospodářského směřování Československa.

² Například rozložením Národní fronty. „Tento protikomunistický blok byl posílen vývojem v sociální demokracii. V listopadu konala v Brně svůj sjezd a na něm byl místo Zdeňka Fierlingera zvolen předsedou Bohumil Laušman. Poměr hlasů mezi oběma kandidáty (192 : 283) ukázal, že levice je nadále silná a že otevřený přechod ke společenství s národními socialisty a lidovci by vedl k rozkolu strany.“ Miloš Hájek a kol., Svět a Československo ve 20. století, Praha 1990, s. 94.

³ Prosovětskému obdivu nahrálo také to, že Francie po válce ztratila vliv nad střední Evropou. Sovětský svaz byl modelem pro československé komunisty, avšak ti odmítali prosazovat kolektivizaci a likvidaci soukromého vlastnictví. Významný byl také výsledek voleb do Ústavodárného národního shromáždění. „Jejich výsledky byly v Čechách a na Slovensku odlišné. KSČ dostala 40 % hlasů, národní socialisté 24 %, lidovci 20 % a sociální demokraté 16 %. Na Slovensku získali demokraté 62 % a KSS 30 %. V celostátním měřítku dosáhli komunisté 38 %.“ Miloš Hájek a kol., Svět a Československo ve 20. století, Praha 1990, s. 92.

⁴ Hospodářské potíže, z části způsobené velikými suchy, které zasáhlo celou Evropu, se objevily především v polovině roku 1947.

⁵ Nutno připomenout takzvanou „milionářskou daň“, kterou komunisté podpořili, čímž na svou stranu získali spoustu lidí.

nahrazení komunisty. Těmito dvěma kroky komunisté představili své silné postavení, získali podporu obyvatelstva, které sami podpořili během stávek a demonstrací⁶.

Nekomunistické strany se snažily o vytvoření úřednické vlády a přiblížení termínu nových voleb podáním demise svých ministrů dne 20. února roku 1948⁷. Zástupci demokratických stran předpokládali, že prezident Edvard Beneš demisi ministrů nepřijme. Ten však pod tlakem demonstrace kapituloval, 25. února přijal demisi ministrů a následně jmenoval novou vládu v čele s Klementem Gottwaldem. Tímto komunisté v podstatě využili principu parlamentní demokracie ke komunistickému puči. Demokratická vláda v zemi byla vystřídána komunistickou diktaturou.

V souvislosti s takzvanou očištěnou komunisté obsadili úřady demokratických politických stran⁸. V rámci Národní fronty byly vytvořeny takzvané akční výbory, které měly za úkol potlačit protirežimní snahy⁹. Rostoucí vliv komunistické strany v obcích a v průmyslových závodech dovolil postupně „odstranit“ nekomunisty z vedoucích funkcí¹⁰. Významnou roli hrála také stále sílící pozice Státní bezpečnosti¹¹. Nová ústava¹² a parlamentní volby, které byly postaveny na jednotné kandidátní listině¹³, vyústily v abdikaci prezidenta Edvarda Beneše. Novým prezidentem se stal Klement Gottwald. Vzniklou situaci lze shrnout těmito slovy: „Únorový zvrát byl revolučním aktem a svého druhu státním převratem; nikoli v tom smyslu, že by opoziční síly svrhly vládu, ale že jedna část vlády vyloučila druhou. Nestalo se tak palácovým převratem, ale masovými akcemi. Nová vláda byla podle ústavy jmenována prezidentem republiky, ale již v průběhu vládní krize byly potlačeny ústavní svobody, svoboda tisku a svoboda

⁶ 24. února proběhla jednodinová generální stávka na Václavském náměstí, „na závodech se utvořily ozbrojené lidové milice, které obsadily sekretariáty a nekomunistických stran a redakce jejich listů, úřadovny sociální demokracie převzala levice.“ Miloš Hájek a kol., Svět a Československo ve 20. století, Praha 1990, s. 94.

⁷ Demisi nepodali ministři sociální demokracie a ministr Jan Masaryk. 10. 3. ministr Masaryk za neobjasněných okolností zemřel.

⁸ Národních socialistů, lidovců i sociální demokracie.

⁹ Vznikaly v úřadech na úrovni obcí, továren, škol, vydavatelství, ministerstev i v parlamentu.

¹⁰ Pod tlakem vyloučení ze škol nebo propuštění z práce byli lidé nuceni ke vstupu do komunistické strany. Tato „očista“ se týkala ministerstev, úřadů, armády, policie, stran, škol, institucí, svazu mládeže atd.

¹¹ Demonstrace a veřejné projevy nesouhlasu, které se projevíly během XI. všesokolského sletu a při pohřbu Edvarda Beneše, byly potlačeny.

¹² Tato ústava dala základ totalitnímu režimu, ústavní a občanská práva byla potlačena politickým monopolem.

¹³ „70 % kandidátů bylo komunistů, volby nebyly tajné a výsledky byly navíc zfalšovány, podle nich dostala Národní fronta 89 % odevzdaných hlasů.“ Miloš Hájek a kol., Svět a Československo ve 20. století, Praha 1990, s. 97.

sdružování.“¹⁴ Komunistická strana tehdy ovládla ekonomický, hospodářský, společenský i kulturní prostor. Za pomoci cenzury a státní policie aktivně potlačovala jakýkoliv potenciální i skutečný odpor. Ustanovena byla jednotná státní ideologie, která vylučovala jakékoliv jiné smýšlení.

V době komunistického puče v roce 1948 měla Československá republika 8 893 104 obyvatel¹⁵. Z tohoto počtu bylo členem komunistické strany 1.410.000, tedy téměř jedna pětina obyvatelstva. Po tomto datu se počet členů strany zvýšil téměř o polovinu, avšak v následujících obdobích se neustále proměňoval v reakcích na čistky.

I. 2. Změny politického vývoje Československa po roce 1948

Ekonomicky, sociálně i kulturně začala československá politika jednat podle sovětského vzoru¹⁶. Přijetím zákona o pozemkové reformě došlo k reformám, které komunisté předem slibovali.¹⁷ V rámci druhého znárodnění se podniky, které měly více než 50 zaměstnanců, a hospodářství, která měla více než 50 hektarů, staly majetkem státu. Soukromé vlastnictví bylo zlikvidováno a nahrazeno centrální správou. Střední vrstvy obyvatelstva a inteligence byly ve vedoucích pozicích nahrazeny lidmi, kteří přitakávali státní ideologii. Po roce 1949 nastalo násilné združstevňování vesnice a byl ustanoven pětiletý plán hospodářského vývoje, takzvaná pětiletka. Koncepce tohoto plánu reagovala na dosavadní hospodářský vývoj v Československu. Podle toho určila jeho další směřování¹⁸. Česká ekonomika převzala nefunkční hospodářské modely Sovětského svazu, důsledkem byla násilná a špatně organizovaná centralizace výroby. To vedlo k postupnému hospodářskému úpadku státu s celkovým snížením životní úrovně. K všeobecnému zhoršení situace v zemi vedla i agresivní státní politika, manipulace s veřejností, neomezená moc Státní bezpečnosti¹⁹, politické

¹⁴ Miloš Hájek a kol., Svět a Československo ve 20. století, Praha 1990, s. 97.

¹⁵ Při sčítání obyvatelstva v roce 1961 se počet obyvatelstva českých zemí přehoupl přes devět milionů. Bylo sečteno 9.571.531 lidí. Během padesátých let se zvýšil počet obyvatel o 10 %, počet obyvatelstva se tedy oproti předchozím obdobím vyvíjel pozitivně.

¹⁶ Sovětské poradce se stali součástí většiny významných organizací.

¹⁷ První pozemková reforma ve dvacátých letech zabírala půdu majitelům, kteří měli více než 150 hektarů. Byla pak prodávána drobným rolníkům.

¹⁸ Přesto ho nemůžeme považovat za funkční, centralizace hospodářství nezvládala organizaci základního zásobování, proto byl součástí tohoto jevu černý trh.

¹⁹ Od roku 1950 v čele stanul Alexej Čepička. Bylo zřízeno samostatné Ministerstvo národní bezpečnosti, které tak mohlo pracovat bez jakékoliv kontroly.

monstrprocesy²⁰, justiční vraždy. Následné vytvoření „železné opony“²¹ způsobilo izolaci země²², hromadnou emigraci obyvatel a plošnou perzekuci nekomunisticky smýšlejících osob.

V roce 1953 zemřel Stalin a krátce po něm Klement Gottwald. Prezidentem Československa se stal Antonín Zápotocký, hlavou Sovětského svazu Nikita Sergejevič Chruščov²³. Období vlády Chruščova je známé pod pojmem destalinizace. Zjevnější změna politiky a postoje k Sovětskému svazu souvisela s Chruščovovým projevem na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu²⁴ v roce 1956. Zde Chruščov představil referát, který později otrásl všemi zeměmi východního bloku. Pronesl řeč o kultu osobnosti, odsoudil tím diktátorskou vládu Stalina. Chruščovův referát byl přednesen jako „tajný“, nedošlo k jeho oficiálnímu zveřejnění, přesto o něm byli komunističtí funkcionáři informováni. V Československu na něj reagovali komunisté „šokem“²⁵ a zpočátku odmítali kult osobnosti odsoudit. K tématu se vyjádřili literáti na II. sjezdu spisovatelů, odsoudili ideologii a s ní spojené zásahy do vědy, umění a kultury. Na požadavky destalinizace a demokratizace reagoval Antonín Novotný novými čistkami, utužením politické moci, centralizací. Stalinský kult byl silný a československá politika natolik slabá, že nebylo možné jej odmítnout, nebyla nabídnuta nová východiska, a systém tak ustrnul²⁶.

V Československu se destalinizace a „změna kurzu“, jak ji nazývali sami komunisté, projevila například výraznou změnou směřování státní ekonomiky. Byl opuštěn plán první pětiletky a hospodářství se odvrátilo od vojenských a jiných náročných průmyslových projektů. Důraz byl opět kladen na výrobu spotřebního zboží, rolníci měli možnost opustit nefunkční a skomírající jednotná zemědělská družstva. V roce 1953 došlo k měnové reformě, která kromě všech vrstev obyvatel zvláště tvrdě

²⁰ Tedy „divadelní procesy“, které byly vyvolány uměle a uskutečněny byly podle Sovětského svazu. Cílem bylo vytvořit agresivitu, obvinít nepřítele, svést vinu na údajného nepřítele a zároveň se zbavit osobností, které se odmítaly podrobit stalinismu. Nutno připomenout proces s Miladou Horákovou, Závašem Kalandrou, Rudolfem Slánským. Zavražděných však bylo mnohem více. Karel Kaplan, Československo v letech 1948–1953, 2. část, s. 82–93.

²¹ Nепropustná od roku 1952.

²² Zákaz komunikace se západním světem.

²³ Po Stalinově smrti se stal prvním tajemníkem strany Georgij Maximilianovič Malenkov, po půl roce byl donucen k rezignaci a vystřídán N. S. Chruščovem.

²⁴ Konal se 14.–26. února roku 1956.

²⁵ Miloš Hájek a kol., Svět a Československo ve 20. století, Praha 1990, s. 118.

²⁶ Kritika kultu osobnosti byla politicky akceptována až v roce 1961. Změna politického směřování se vyjádřila proti Stalinově diktatuře i „fyzicky“, a to zbouráním Stalinova monumentálního pomníku na letenských sádkách. V šedesátých letech se začaly přezkoumávat politické procesy stalinské éry, došlo k rehabilitacím, amnestiím, někteří byli posmrtně vyznamenáni.

postihla dosud přežívající obchodníky s živnostníky. Na politickém poli bylo upuštěno od tvrdé politické perzekuce, skončilo období justičních vražd a byla omezena moc státní policie²⁷. Tyto změny však nebyly jevem demokratizace, neboť byly zastaveny jen nejtvrdí politické procesy. Ve druhé polovině padesátých let, kdy se stal prezidentem Antonín Novotný²⁸, došlo k postupnému růstu životní úrovně, k obnově projektu jednotných zemědělských družstev a byla vyhlášena druhá pětiletka²⁹. Ekonomický a hospodářský problém padesátých let však nebyl vyřešen, krize hospodářství se pak projevila v šedesátých letech³⁰.

Kolem roku 1950 žila téměř polovina občanů³¹ ve vesnicích s méně než dvěma tisíci obyvateli, které představovaly 94–97 % všech obcí.³² Z těchto čísel vyplývá fakt, že téměř polovina obyvatelstva žila na venkově³³, proto podpora Komunistické strany z velké části plynula odtud. Podíl obyvatel pracujících v zemědělství a pracujících v průmyslu byl přímo úměrný charakteru místa, kde lidé žili.³⁴ Zásadní změnou na vesnici, která se udála a která byla hlavním hybatelem změn, byl vznik jednotných zemědělských družstev³⁵.

V jižních Čechách začala vznikat první družstva v roce 1948. Do roku 1961 vzniklo 1.320 zemědělských družstev. Podíl soukromého sektoru na zemědělské půdě poklesl z 67 % v roce 1951 na 9,6 % v roce 1961.³⁶ „V roce 1950 obhospodařovali soukromí zemědělci ještě 5.193.000 hektarů a takzvaný socialistický sektor (státní statky, družstva, záhumenky členů JZD) pouze 2.130.000 hektarů zemědělské půdy. O

²⁷ Alexej Čepička byl zbaven své funkce, Ministerstvo národní bezpečnosti zaniklo.

²⁸ Ve funkci prezidenta byl v letech 1957–1968.

²⁹ 1956–1960, došlo ke zjednodušení systému plánování a decentralizaci.

³⁰ Krize vyústila v krach třetí pětiletky v letech 1961–1965.

³¹ (46 %, 4.062.920 obyvatel)

³² Těchto obcí bylo 10.926. Od roku 1950 žilo téměř devět milionů obyvatel v 11.459 obcích a městech, které byly na území 180 okresů a 13 krajů.³² Půl druhého milionu obyvatel žilo ve čtyřech městech, které měly více než 100 tisíc obyvatel. Méně než milion obyvatel mělo 27 měst s 20–100 tisíci obyvateli, milion obyvatel žil ve 128 městech s 5-20 tisíci obyvateli, milion obyvatel pak ve 374 městech s dvěma až pěti tisíci obyvateli.

³³ Karel Kaplan, *Proměny české společnosti. 1948 – 1950. Část první*, Praha 2007, s. 21.

³⁴ U obcí do 1000 obyvatel bylo 43% obyvatel pracujících v průmyslu. Podobně tomu bylo na Holubovsku. Obec Holubov patří do této kategorie, v roce 1950 měla 945 obyvatel. Podíl pracujících v zemědělství byl 53% vůči podílu pracujících v průmyslu. Poměr byl tedy velmi podobný a odpovídá poměru pracujících u stejně řazených obcí. Karel Kaplan, *Československo v letech 1945-1948. 1. Část*, Praha 1991, s. 22-23. Sféra dělníků byla v Holubovské obci zastoupena necelými 20 %. Sféra rolníků 23 % a sféru ostatních jsem rozdělila na řemeslníky, kteří byli zastoupeni 18 %, a lidmi pracujícími v terciární sféře s 11 %. Viz tabulka číslo 5

³⁵ Dále jen družstva.

³⁶ Do roku 1978 zemědělská družstva jižních Čech pracovala na výměře přesahující 397 tisíc hektarů, tedy na 66 % z hospodářské plochy kraje. Podle: Vlasta Ketnerová a kol., *Fakta o Jihočeském kraji. 1948-1978*, České Budějovice, s. 30.

deset let později byl poměr obdělávaných ploch zcela opačný: Soukromníci obhospodařovali jen 861.000 hektarů a většinu 6.393.000 hektarů obdělával socialistický sektor.³⁷

Po politickém převratu 25. února 1948 se změnilo směřování hospodářského vývoje v Čechách. F. Stellner ve své knize *Hospodářské dějiny* popisuje podmínky takto: „Hospodářství bylo založeno na velitelském principu. Bylo extrémně centralizované, militarizované, zpolitizované a řízeno byrokraty, kteří byli jmenováni komunistickou stranou. Proto lze používat při jeho klasifikaci termíny ‘příkazová ekonomika’ či ‘administrativně příkaznický systém’. Nejčastěji hovoříme o ‘centrálně řízeném (popř. příkazovém) hospodářství’, ve kterém na rozdíl od tržního hospodářství převažovalo státní a družstevní vlastnictví a úloha trhu je potlačena nebo zcela eliminována. Vyznačovalo se aktivními zásahy státu do řízení ekonomiky především prostřednictvím centrálního plánování, včetně tvorby cen, plánování investic a alokace zdrojů.“³⁸ Ve skutečnosti to znamenalo proměnu dosavadního systému. Československo se podřídlilo Radě vzájemné hospodářské pomoci, známé pod zkratkou RVHP³⁹, podepsalo se Sovětským svazem pětiletou hospodářskou dohodu na léta 1948–1952. Tato dohoda stanovovala výrobu, dodávky a distribuci surovin⁴⁰. Její podepsání znamenalo pro Československo propojení hospodářství se Sovětským svazem a zeměmi východního bloku. Zároveň to znamenalo přerušování dosavadních kontaktů a ukončení spolupráce se západními zeměmi.

V zemědělství se první rok po stanovení pětiletky⁴¹ situace nezlepšovala. „Neklid vyvolávala bilance zemědělského vývoje, kde nebyla překonána produkce z roku 1946 a předválečnému stavu se jen stěží přibližovala.“⁴² Komunistická strana Československa nastolila kolektivizaci. Začala zakládat jednotná zemědělská družstva

³⁷ Pavel Hájek, *Jde kupředu naše zem! Proměna českých zemí v období socialismu 1948-1989*, Malá Skála 2008, s. 16.

³⁸ *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992*, Ivan Jakubec a kol., Praha 2008, s. 202.

³⁹ Přizpůsobení se Sovětskému svazu neproběhlo okamžitě po únorovém převratu, ale až po delší době. RVHP, Rada vzájemné hospodářské pomoci, vznikla v roce 1949. Pod její pravomoc spadalo hospodářství států východního bloku. Každý stát měl svou specifickou ekonomiku, Sovětský svaz pak měl hlavní slovo, určoval budoucí hospodářské plány. Cílem organizace byla vzájemná spolupráce států a snaha o oslabení moci západu a USA. Více: Karel Kaplan, *Československo v letech 1948–1953*, 2. část, s. 96.

⁴⁰ Omezovala tak dodávku surovin a obchod se západem.

⁴¹ První pětiletka byla v letech 1949-1953.

⁴² *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992*, Ivan Jakubec a kol., Praha 2008, s. 205.

(JZD)⁴³. Cíleně likvidovala soukromé vlastnictví⁴⁴, násilně potírala jakýkoliv odpor. Nastala centralizace hospodářství. Ústřední výbor komunistické strany rozhodoval o celém politickém i administrativním systému. Rozhodoval o výrobě, stanovoval výrobní plány, určoval profesní postavení.

Jednotná zemědělská družstva byla ustanovena zákonem⁴⁵ na začátku roku 1949. Zakládány byly čtyři typy JZD⁴⁶. První typ umožňoval soukromé vlastnictví půdy s tím, že ve společném vlastnictví budou stroje. Druhý typ JZD měl společnou půdu, zaměřoval se na rostlinnou výrobu. Třetí typ JZD měl společnou půdu, stroje. Zaměřoval se také na živočišnou výrobu. U čtvrtého typu JZD byl movitý i nemovitý majetek v družstvu. Družstvo pak rozdělovalo důchody členům podle toho, kolik vykonali práce. Realizace družstev byla podle zákona povinná. Hovoříme tedy o násilné kolektivizaci, o kolektivizaci, která vznikla spojením nátlaku s donucením⁴⁷. Nový monopolní systém byl založen na destrukci dosavadního systému. Samostatní zemědělci se stali „nepřáteli“ tohoto systému. Stali se těmi, kteří museli být z původní vesnické struktury odstraněni⁴⁸. Komunisté byli připraveni na to, že „v přechodném období od kapitalismu k socialismu se třídní boj zákonitě zosťruje“⁴⁹. Kolektivizace měla jasně danou strukturu, která se řídila příkladem Sovětského svazu. Cílem kolektivizace byla centralizace zemědělství a jejím produktem bylo zničení samostatných zemědělců a zmocnění se jejich majetku. Pro tento cíl byla vytvořena poměrně legální cesta, kterou popíší v následující kapitole.

Holubovsko mělo v roce 1950 téměř tisíc obyvatel. Spadá tedy do kategorie nejčastěji obydlených obcí⁵⁰, můžeme jí použít jako typický, běžný doklad života padesátých let.

⁴³ Od roku 1949, v rámci prvního pětiletého plánu. Základem programu byla takzvaná generální výstavba socialismu, která byla postavena na „kopírování sovětských zkušeností.“ *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992*, Ivan Jakubec a kol., Praha 2008, s. 206.

⁴⁴ Poslední soukromé podniky zanikly v roce 1952. Více: Karel Kaplan, *Československo v letech 1948–1953*, 2. část, s. 78.

⁴⁵ Zákon č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech.

⁴⁶ Vedle JZD existovaly také takzvané státní statky, tedy státní zemědělské podniky.

⁴⁷ Někteří zemědělci odolali náporu kolektivizace, vzdorovali režimu, v izolaci dokázali soukromě hospodařit. Příkladem takového je hoslovický mlýn u Volyně, který je dnes ve správě stakonického muzea.

⁴⁸ Tyto záměry byly schváleny na 9. sjezdu KSČ ve dnech 24.–25. května roku 1949. Heslem tohoto sjezdu se stalo „omezování a vytlačování vesnických kapitalistů“. Více: Karel Kaplan, *Československo v letech 1948–1953*, s. 112.

⁴⁹ Karel Jech, *Soumrak selského stavu 1945–1960*, Praha 2001, s. 15.

⁵⁰ Zároveň obec patřila mezi největší obce na Českokrumlovsku. Podle: *Seznam obcí v republice československé. Díl I., Seznam obcí zemí českých podle správního dělení z 1. února 1949*, Praha 1949, s. 20–21. Větší počet obyvatel mělo jen město Český Krumlov a průmyslový městyš Větrní.

II. MIKROHISTORIE ŽIVOTA JEDNOHO SEDLÁKA

II. 1. Základní charakteristika obce Holubov

Do kategorie vesnice spadá i obec Holubov, jejíž osudy a životní trajektorie v období po druhé světové válce budou námětem následující studie.

Obec Holubov se nachází v okrese Český Krumlov. Leží na staré zemské stezce spojující České Budějovice a Český Krumlov. Obec je vzdálena asi 15 kilometrů od těchto dvou měst⁵¹. Nejvyšší bod obce je ve výši 513 metrů nad mořem. Pozemky, které náleží ke katastru vesnice, jsou střední bonity. Jejich svahy jsou průměrně mírně orientované z větší části jižním směrem.⁵² V katastru z roku 1897 měla obec celkově 1 604 hektarů a 25 arů, z toho byly tři hektary a 94 arů obecních pozemků. K obci náleží další dvě vesnice – Třísov a Krásetín. Kromě zemědělství se zde za první republiky užívalo i několik desítek živnostníků, někteří lidé využívali také sezonního turismu⁵³. V obci bylo možné vstoupit do různých spolků⁵⁴, které – jak vyplývá z charakteru obce – byly především zemědělského rázu. Většina obyvatel byla římskokatolického vyznání. Oblast byla do druhé světové války z 96 % národnostně česká. Protektorátní pásmo vedlo jen několik stovek metrů od obce, vždy důsledně hraničilo s pozemky místních zemědělců.⁵⁵ Po druhé světové válce v obci vznikla malá továrna na výrobu papírových krabiček. Ve volbách v roce 1946 zde s více než nadpoloviční většinou vyhrála komunistická strana. Podle toho se formovalo i uskupení členů v národním výboru.

Průběh vzniku družstev v Československu od konce čtyřicátých a po celá padesátá léta prošel několika etapami. Obecným principům zřizování družstev odpovídal i vznik holubovského družstva, založeného podle zákona v roce 1949.⁵⁶

⁵¹ Holubov je samostatnou politickou obcí od roku 1887. Holubovsko spadá pod farnost ve Křemži. Úředně je však na Křemži nezávislé, má také vlastní školu. Území se nazývá Podkletí.

⁵² Pamětní kniha obce Holubov, ve vlastnictví obecního úřadu Holubov, nevidováno, s. 6.

⁵³ Na území Holubovska se nachází středověká zřícenina Dívčí Kámen i trasa na horu Kleť. Holubovem vede trať vlaku, místo bylo mnoho let navštěvováno turisty, toho využívali místní obyvatelé k přivýdělku. Více: Pamětní kniha obce Holubov, s. 28.

⁵⁴ Se zemědělskou činností byly spojeny tyto spolky: Místní Odbor Národní Jednoty Pošumavské pro Holubov a okolí, Hospodářsko-lesnický spolek v Křemži a okolí, Včelařský spolek, Družstvo obilní. Pamětní kniha obce Holubov, s. 31–32.

⁵⁵ Odebrány byly asi dvě pětiny z pozemků katastru Holubov, asi 600 ha. Byli to především lesy v majetku Schwarzenbergů a tři jejich hájovny, ze selského majetku bylo odebráno minimum.

⁵⁶ „Na základě zákona ze dne 23. II. 1949 čís. 69 Sb., a prováděcího nařízení ze dne 17. III. 1949 čís. Sb., byl v měsíci dubnu 1949 utvořen v naší obci přípravný výbor pro založení JZD (jednotného zemědělského družstva).“ Pamětní kniha obce Holubov, s. 240. JZD byla zřízena dohromady tři, byla

Povinně se stali členy družstva všichni, kdo byli dříve členové jiných družstev⁵⁷. V průběhu prvního roku jeho existence však většina osob vystoupila a „zbylo v družstvu 71 členů, z převážné části členů Vodovodního družstva v Holubově. Z těchto členů bylo několik nezemědělců.“⁵⁸ Podmínky pro začátek mělo družstvo poměrně dobré. Družstvo „převzalo veškerá aktiva“⁵⁹ zrušených strojních družstev⁶⁰, pozemky členů družstva byly sceleny a společně obhospodařovány. V majetku družstva byl jeden traktor, všichni členové byli důchodově a zdravotně pojištěni. Neuspokojivé však bylo ohodnocení práce – plat byl téměř o polovinu menší, než jaký byl družstvem slibován. Družstvo se tak do několika let téměř rozpadlo. Do roku 1953 vydrželo v družstvu jen osm zemědělců, do dvou let se tento úzký hlouček družstevníků zmenšil na polovinu a v družstvu zbyli jen čtyři zemědělci. Kronikář obce popisuje dění v JZD těmito slovy: „Málo jako málo a byla nespokojenost a roztrpčení u každého, mnohde i pláč.“⁶¹ Hlavním problémem první etapy a také důsledkem následného rozpadu byla špatná organizace.

„Nová éra“ socializace nastala v roce 1957. Tehdy v Holubově nové „založení družstva trvalo agitační skupině pouhé dva dny“.⁶² Vytvoření tzv. III. typu JZD bylo poměrně úspěšné. Družstvo mělo téměř 500 pracovních sil⁶³. Týdenní plat zaměstnanců se sice zvýšil⁶⁴, přesto byl nepoměrně nižší než plat pracujících v průmyslu.⁶⁵ K tomu měl každý člen k dispozici „záhumenek“, tedy vlastní pozemek o velikosti 0,5 hektaru. Po roce 1957 zůstalo jen sedm hospodářů, kteří do družstva nevstoupili.

„Únorové události byly občanstvem pojímány s různými pocity. U převážné většiny dělnictva s pocitem radosti a zadostiučinění s vírou v lepší budoucnost, u

sdrúžená. Jejich vývoj je již od počátku zcela kontinuální. Pro zjednodušení tématu píší o JZD Holubov, Krásetín a Třísov jako o celku.

⁵⁷ Družstevnictví na venkově má hlubší kořeny. První družstva na Holubovsku vznikala již v 90. letech 19. století, například Strojní, Vodovodní družstva a Honební společenstvo. Pamětní kniha, s. 25.

⁵⁸ Pamětní kniha, s. 242. Tak jako všude v republice, jednalo se o družstvo I. typu.

⁵⁹ Pamětní kniha, s. 241.

⁶⁰ Dohromady majetek vyčíslený na 200 tisíc korun staré měny.

⁶¹ Holubovská kronika, s. 272.

⁶² 25 let JZD na Českokrumlovsku, František Duda, (ed.), Český Krumlov 1974, s. 45.

⁶³ Obecní kronika Holubov, s. 76. Údaje jsou nepřesné z důvodu absence kronikáře. Veškeré údaje mezi lety 1956–1960 jsou dopisovány retrospektivně v roce 1961.

⁶⁴ Až na 18 Kčs.

⁶⁵ Celoroční příjem člena JZD bylo 3.500–5.000 Kčs, plat pracujícího v průmyslu byl 3.500 až 5.000 Kčs za měsíc. Tento příjem patřil ještě v roce 1957 do skupiny považované za hranici životního minima. Do této skupiny patřilo 28,8 % domácností. Podle: Karel Kaplan, Československo v letech 1953–1966, 3. část, Praha 1992, s. 95.

většiny rolníků a živnostníků s nezájmem aneb s obavami z věcí budoucích...“⁶⁶ píše kronikář holubovské kroniky, který se hned od února 1948 přizpůsobil nové „řeči“ režimu. Struktura písemných záznamů o dějinách obce se nadále přizpůsobovala politickým požadavkům. Zpočátku znárodnění, později socializace ekonomiky a kolektivizace v zemědělství zcela změnila sociální strukturu obyvatelstva vesnice. Komunistický režim rozdělil občany do tří společenských skupin, určených podle druhu zaměstnání. První, nejvíce oslavovanou a podle nového rozdělení nejhojněji zastoupenou skupinou, byla skupina dělníků⁶⁷. Druhá, nepoměrně menší, byla skupina družstevních rolníků⁶⁸, do třetí skupiny patřili všichni ostatní. Po roce 1948 bylo podle představ komunistické ideologie ustanoveno nové socioprofesionální zázemí. Vliv strany byl natolik silný, že se doklady o proměně objevily také v holubovské pamětní knize⁶⁹ a holubovské kronice. Od padesátých let kronikáři kladli mnohem větší důraz na zaznamenání pracovního zařazení osob, než tomu bylo v předchozí době. To souvisí s faktem, že vytvoření nových sociálních skupin bylo umělé a ani nenavazovalo na předchozí zažitý úzus. V holubovské kronice kladli zapisovatelé například důrazný rozdíl mezi pojmy „rolník“, „domkář“, „chalupník“⁷⁰, které původně určovaly rozlohu majetku. Vedle nich pak vznikl v padesátých letech zcela nový pojem „zemědělec“, který představoval obecný princip družstevního pracovníka. Rozdílly byly také mezi novým pojmem „důchodce“, tedy člověkem, kterého na stáří zajistil stát, „výměnkářem“ a člověkem „ve výslužbě“⁷¹. Stále byly používány původní profesní pojmy, avšak v době padesátých let obsah těchto pojmů získává zcela nový sociální význam. Nová struktura obyvatelstva, která odpovídala socialistickému uspořádání, způsobila to, že na místo ideologického „odstranění třídních rozdílů“ vznikaly mnohem

⁶⁶ Pamětní kniha obce Holubov, s. 217.

⁶⁷ Tady 60 % z celkového počtu obyvatelstva. Podle: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998.

⁶⁸ zastoupena 10 % obyvatel, později tato skupina klesla na 8 %. Podle: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998.

⁶⁹ V holubovské obecní kronice byl v roce 1950 sestaven přehled osob vlastnicích nemovitosti. Tento seznam byl zhotoven podle jména, povolání, čísla popisného a umístění budovy. V seznamech jsou zapsáni jen majitelé, tedy „hlavy rodin“. Jejich účel mohl být prvotně myšlen jako záznam majetku obyvatel. Jejich vznik však byl podmíněn potřebou zaznamenání povolání, tedy příslušnosti obyvatel. Díky těmto seznamům jsem podchytila socioprofesionální změny zhruba třetiny obyvatel Holubovska. Z 946 obyvatel je jich zapsáno 300. V roce 1950 bylo podle školních záznamů 80 dětí, dalších 44 dětí, které byly předškolního věku. Pokud počítáme, že každá rodina měla v průměru tři členy, je tento soupis myslím dostačující.

⁷⁰ Rozdíl mezi chalupníkem, domkářem a sedlákem byl určen podle výměry jejich pozemků.

⁷¹ „Výměnkář“ byl člověk na výměnku, tedy původní majitel nemovitosti, který byl na stáří zajištěn svou rodinou. Pojem ve „ve výslužbě“ je označením pro lidi, kteří po odpracovaných letech za svou práci dostávali určitou rentu. „Důchodce“ je člověk ve svém stáří zajištěný státem.

specifičtější a diferenciovanější rozdíly. Důvodem i příčinou sociální proměny obyvatel bylo především působení ideologie a uvolnění pozic pro členy komunistické strany.

II. 2. JZD v Holubově a vývoj jeho profesionalizace v letech 1948–1960

Vyměnit své povolání za jiné se v době po roce 1948 rozhodlo nezvykle mnoho lidí⁷². Úroveň profesionalizace tehdy prezentovala obecný stav hospodářského systému. Dobře čitelná byla i v holubovské kronice⁷³, která například dokládá, že předsedové místního národního výboru a jednotného zemědělského družstva se měnili velmi rychle a často. Během 11 let holubovského družstva se ve funkci předsedy vystříдалo 13 různých lidí, většinou jednou do roka, někdy i vícekrát⁷⁴. Průzkum profesionalizace ukazuje, že 97 % všech, kteří zastávali v národním výboru a v družstvu určitou funkci, vykonávalo původně povolání jiného charakteru⁷⁵. Nová funkce i pochybný kariérní vzestup od základů měnily postavení člověka ve společnosti. Vyměnit své povolání za „funkci“ se rozhodlo nejvíce lidí z řad řemeslníků. Méně bylo lidí, kteří původně pracovali v terciárních službách, a ještě méně dělníků⁷⁶.

Snad nejlépe tuto situaci představí několik příkladů. František Vitek byl původně tesař, v roce 1948 se stal zbrojmistrem branné komise, poté předsedou bezpečnostní komise a nakonec i předsedou místního národního výboru. Ladislav Bína byl dříve majitelem hokynářství, později pracoval jako dělník a padesátá léta mu umožnila stát se referentem bytové komise a vedoucím Jednoty⁷⁷. Nejpestřejší ze všech jsou profesní

⁷² Nejčastěji změnu povolání prováděli obyvatelé z řad řemeslníků, méně bylo těch, kteří původně pracovali v terciárních službách, a ještě méně dělníků.

⁷³ Podařilo se mi podchytit socioprofesionální strukturu 56 % aktivních obyvatel holubovské obce. Jako aktivní obyvatelstvo chápu ty, kteří se alespoň částečně zapojovali nebo měli možnost se zapojit do chodu obce. Počet aktivních členů obce odhaduji podle počtu volebních lístků. V roce 1946 jich bylo odevzdáno 646. V roce 1954 bylo odevzdáno 626 hlasovacích lístků. Sehnala jsem profesní záznamy celkem o 352 občanech. Čerpala jsem z výše uvedených seznamů majitelů. Dále v záznamech o domovských právech, seznamech členů různých skupin, sdružení, spolků a podobně.

⁷⁴ Členové těchto organizací zůstávali stejní, většinou však měnili své pozice i v rámci „úřadu“. Jediný, který po celá padesátá léta držel stále stejný krok, byl místní učitel Rudolf Polák. Ten s drobnými přestávkami vykonával administrativní práce.

⁷⁵ Rolníci součástí družstva byli. Aktivní však byl jen jeden rolník, nejdříve jako člen JZD. Později se dostal ke slovu jako předseda, avšak až v roce 1955, kdy bylo družstvo téměř rozpadlé.

⁷⁶ Tyto údaje jsem zpracovala v seminární práci pod vedením doc. PhDr. Josefa Grulichy, Ph.D.

⁷⁷ V posledním zápisu, který jsem o něm našla, byl členem zemědělské komise místního národního výboru

proměny Růženy Bártové. „Manželka domkáře“ byla od roku 1948 členkou vyživovací komise, od roku 1951 pracovala jako krmička v družstvu, poté se stala zemědělským referentem místního národního výboru a o rok později vyšplhala na funkci předsedy družstva, kde se udržela rok. Jako jediná však po svém sesazení byla dále členkou národního výboru a družstva. František Weis, původním povoláním pošťák, se stal předsedou družstva dokonce dvakrát. Řezník František Ondrák byl prvním traktoristou. Ve funkci kulturního předsedy národního výboru byl malíř pokojů, tiskař, kolář i zedník. Ve finanční komisi pracovali strojník i zedník. Funkci předsedy družstva i národního výboru vykonával cestmistr, dělník, zedník, domkář, pošťák, tesař.

Z těchto výsledků je patrná nízká profesionalita ve většině vedoucích funkcí. Tento problém je obecně známý, neboť vlivem neprofesionality, snahy o kariérní vzestup a nízké zainteresovanosti družstevníků se většina zemědělských družstev rozpadla⁷⁸. Změna nastala v roce 1957, kdy struktura a profesionalizace začala vykazovat pozitivní hodnoty⁷⁹. Zásadní změny byly dvě. První změnou bylo to, že v družstvech začali pracovat mladí lidé. Přibyla zcela nová skupina osob, která před rokem 1957 nebyla nijak aktivní⁸⁰. Jejich průměrný věk byl mezi 30 a 35 lety. To znamená, že se zde uplatnila mladší generace se zcela jinými zkušenostmi. Většinou to byli lidé, kteří se narodili za první republiky, dětství tedy prožili za hospodářské krize a následné války. To znamená, že neměli zkušenost s hospodářstvím v předválečné době, proto pro ně bylo jednodušší překonat tradiční hospodářské formy.

Druhá změna souvisela s přijímáním zkušených zemědělců za nové členy. Všem rolníkům a zemědělcům, kteří dosud nevstoupili do družstva, kteří byli perzekuováni a znevýhodněni, bylo opět nabídnuto združstevnění pozemků i vstup do „nově“ založeného družstva. Díky tomu v JZD přibylo lidí, kteří měli zkušenost v oboru. Rolníci se dostali do vedoucích pozic a snížil se poměr řemeslníků a dělníků. Z těchto údajů tedy vyplývá, že perzekuce a politický tlak předchozí doby podlomily vůli mnoha lidí. Ukázalo se, že „během krize“⁸¹ se změnil psychologický stav společnosti. Účinnost strachu, oficiální ideologie a propagandy poklesla. Ideologická aktivita moci zeslábla a hlavně pozbyla dřívější jednoznačně ofenzivní charakter...“⁸² Síla opouštěla i ty, kteří

⁷⁸ Na Českokrumlovsku „přežila“ jen 4 zemědělská družstva do roku 1957.

⁷⁹ JZD tzv. III. typu.

⁸⁰ Usuzuji tak, protože nebylo možné vyčíst jejich původní povolání.

⁸¹ Autor se odkazuje na léta 1953–1957.

⁸² Karel Kaplan, Československo v letech 1953–1966, 3. část, Praha 1992, s. 75.

dosud vedli svůj majetek samostatně. Majetek předali a stali se zaměstnanci jednotného zemědělského družstva.

Perzekucí, pronásledováním a vězněním bylo mezi lety 1948–1967 postiženo 451.000 občanů Československa⁸³. Z toho 242 lidí bylo popraveno. V táborech nucených prací bylo 186.000 osob a 110.000⁸⁴ mužů bylo u technických praporů PTP⁸⁵. Značná část z nich byla spjata s vesnickým prostředím. Během kolektivizace bylo odsouzeno nebo internováno 35.000 rolníků. Odhaduje se, že perzekuovaných lidí mohlo být mnohem více, až 250.000. Perzekuce na vesnici souvisela s násilnou kolektivizací. Hospodář, který vlastnil více než 13 hektarů pozemků, byl označen za „kulaka“, nebo častěji za „vesnického boháče“. O tom, kdo byl takto oceňován, rozhodoval předseda místního národního výboru. Pravomoc nad nimi však měli krajští velitelé Sboru národní bezpečnosti. Boj proti nim byl veden ze dvou úhlů. Tito lidé byli pronásledováni jednak „shora“, úředně. Byly jim ukládány vysoké pokuty⁸⁶ a dávky, za jejichž neplnění putovali do vězení. Druhý směr byl „zdola“. Zde se jednalo o zdiskreditování jedince ve společnosti. Nejčastěji se tak dalo formou plakátů či jinými médii. Dnes proto není těžké zjistit, kdo mezi tyto perzekuované patřil. V kronice obce Holubov jsou záznamy o čtyřech majitelích usedlostí, kteří byli označováni jako „vesničtí boháči“. Jejich obvinění spočívalo v tom, že „ovlivňují střední a drobné zemědělce“⁸⁷ nebo že jsou „neplniči smluvních dodávek“⁸⁸. Většinou jim byl udělen trest odnětí svobody po dobu několika měsíců. Roku 1951 pak byli „povoláni k výkonu mimořádné vojenské služby na dobu neurčitou“⁸⁹. To znamenalo, že putovali do pracovních táborů nebo pomocných technických praporů. Na Holubovsku byli takto odsouzeni čtyři lidé, na Českokrumlovsku se jednalo celkem o 10 hospodářů.

Kromě osobních perzekucí byly označeným osobám odebírány pozemky a ostatní majetek,⁹⁰ jejich hospodářské stavení, mrtvý i živý inventář, vše bez možnosti

⁸³ Z politických důvodů bylo odsouzeno 65.000 lidí. Živnostníků bylo uvězněno 15.000

⁸⁴ Podle: Kronika šumavských hvozdů, Josef Pek (ed.), Vimperk, 1998. Podle Jana Wiendla bylo popravených osob 248.

⁸⁵ Tábory nucených prací a pomocné technické prapory se lišily podle velikosti rozsudku obžalovaného.

⁸⁶ Lidí, kterým byla na Holubovsku vyměřena pokuta, bylo dohromady 10.

⁸⁷ Pamětní kniha obce Holubov, s. 272.

⁸⁸ Tamtéž, s. 263.

⁸⁹ Tamtéž, s. 272.

⁹⁰ Někdy byl majetek odkoupen pod cenou, jindy byl odebrán bez náhrady. Podle všeho, co jsem doposud zjistila, nelze pro toto období zpracovat majetkoprávní změny. Majetek byl jen u některých případů přepsán na JZD, u většiny zůstal původním majitelům, byl však v užívání JZD.

odškodnění. V jednom případě došlo ke ztrátě občanských práv.⁹¹ Těmto lidem nebyly vypláceny důchody a byli odkázáni na potravinové lístky. Perzekuce se týkala celých rodin. Dohromady tedy mohla zasáhnout 30–40 lidí na Holubovsku, tedy 3–4 % zdejších obyvatel.⁹²

II. 3. Adam Janeš, jeho místo a postavení na vesnici

V kronice obce Holubov je uvedena k roku 1950 informace, že „vesnický boháč Adam Janeš neplní povinné dávky.“⁹³ Osud tohoto muže je ideálním vzorem pro nastínění problematiky reality vesnice padesátých let. Adam se narodil na přelomu století, pocházel z rodiny chalupníků, kteří patřili k nižší střední vrstvě venkova.⁹⁴ Jeho rodina vlastnila malou hospodářskou usedlost se čtyřmi a půl hektarů pozemku a dvěma kravami. Žili na úpatí hory Klet', oblasti se říkalo Podlazi⁹⁵ a patřila ke vsi Krásetín⁹⁶. V rodinné kronice vzpomínal na tuto dobu: „Šetřila se u nás každá koruna“⁹⁷.

Do školy začal Adam chodit v době vlády císaře Františka Josefa I. a stal se pouze absolventem obecné školy⁹⁸. „Chodil jsem tam nerad a učil jsem se špatně, kromě počítání,“⁹⁹ vzpomíná Adam. Do první třídy musel dokonce nastoupit dvakrát, poprvé propadl. Adama zajímalo mnoho věcí. „Když mi bylo asi osm nebo devět let, začal jsem

⁹¹ Nejvyšším postihem bylo vystěhování nebo zákaz pobytu v okrese. Jak jsem již výše poznamenala, v oficiálních pramenech byli zaznamenáni jen někteří.

⁹² Viz tabulka číslo 9 a 10, porovnání dění na Holubovsku a v ČSSR. Při porovnání obou dvou grafů zjistíme, že poměr perzekuovaných vůči celkovému počtu obyvatel je značně podobný.

⁹³ Kronika obce Holubov, s. 154.

⁹⁴ Adam spadal do kategorie domkáře nebo chalupníka. Pro ty je charakteristické, že hospodařili „na nevelké výměře vlastní či pronajaté půdy, a to pouze pro vlastní potřebu.“ Tato skupina patřila mezi nejpočetnější, nejčastější skupiny zemědělského obyvatelstva. Karel Jech, Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, Praha 2008, s. 38. Více k dělení venkovského obyvatelstva níže.

⁹⁵ „Laz – na Moravě tolik jako paseka, samota, kopanice, louka, pastvina mezi horami, pole z někdejšího lesa udělané“. Ottův slovník naučný, Praha 1900, s. 739.

⁹⁶ Krásetín, osada zmiňována již v roce 1372 jako Kraslethin, Krásletín, později Krasetin. Vznik obce je odvozován podle dvora, který zde původně stál. Půdorysnou strukturou se jedná o tzv. okrouhlici – tedy okrouhlicovou formu návsi, kterou tvoří čelo, štít obytného domu a vjezd, pozemky pak navazují na tyto domy. Typický je také vnitřní, centrální prostor a jeho návaznost na cestu, která není položená ve středu, ale na okraji návsi a většinou nikam dále nevede. Velké statky, které jsou v okolí vesnice, jsou převážně z konce 19. století, tak jak to bylo pro tuto dobu typické. Jihočeská lidová architektura, Svatopluk Voděra, Jiří Škabrada, České Budějovice 1986.

⁹⁷ Rodinná kronika, s. 137.

⁹⁸ Holubovská škola byla otevřena roku 1893, nejprve dvojtřídní, od roku 1898 zvýšena o jedno patro a proměněna na trojtřídní. Školu navštěvovalo 150–200 dětí, učili zde tři učitelé. Adam chodil do školy mezi léty 1906–1914, absolvoval tedy osmiletou školní docházku. Pamětní kniha obce Holubov, ve vlastnictví obecního úřadu Holubov, neevidováno.

⁹⁹ Rodinná kronika, s. 138.

včelařit ... dále jsem hrozně rád pěstoval květiny, sázel a rouboval stromy.“¹⁰⁰ Adam měl také rád práci se zvířaty. „Když jsem dospíval, začala mne zajímat práce s koňmi v lese. Učil jsem se to od příbuzného – hospodáře z Chlumu, Cipína“¹⁰¹, vzpomíná Adam. Měl po celý svůj život o hospodaření velký zájem¹⁰². Co se týče zemědělství, mělo na Adama prostředí školy a jeho učitelé velký vliv¹⁰³. Kraj, ve kterém Adam žil, je poměrně kopcovitý, ne příliš úrodný a každý kousek půdy byl využíván.¹⁰⁴ Na své začátky v pěstitelství vzpomíná: „Táta mi to nechtěl dovolit, že je škoda půdy. Tak jsem alespoň rouboval šípky a kdejakou planou třešeň. Ovocných stromů se tenkrát moc nepěstovalo.“¹⁰⁵ Tato reakce Adamova otce je přímo úměrná hospodářské situaci do roku 1918. Drobné rolnictvo a chalupníci neměli dostatek půdy, což se změnilo až při vzniku první republiky spolu s první pozemkovou reformou. Tehdy byl velkostatkům, šlechtě a církvi zabrán majetek nad 50 hektarů a následně byl přidělen drobným zemědělcům a bezzemkům¹⁰⁶.

Roku 1914 vzpomíná Adam na to, jak se s kamarády radovali, když hořel Bělehrad. O dva roky později, v sedmnácti letech, musel narukovat. Na vojnu se Adamovi nechtělo, ve vzpomínkách se obhajuje tím, že měl nemocné ledviny, a narukovat nemusel. Na svůj odvod vzpomíná: „Byly tam ženské ošetřovatelky a styděl jsem se před nimi svléknout. Raději jsem řekl doktorovi, že mi nic není“¹⁰⁷. Během války neprojevil jakékoliv zaváhání, strach z nebezpečí smrti, a to ani při bojích u

¹⁰⁰ Rodinná kronika, s. 138

¹⁰¹ Rodinná kronika, s. 138.

¹⁰² Kupoval si knihy, odebíral zemědělský časopis „Náš chov“, dokonce si četl všechny učebnice o zemědělství, ze kterých dříve studovala jeho žena. Všechny její knihy, které používala na zemědělské škole, si Adam doslova přivlastnil. Knihy, kde bylo tužkou napsáno její jméno za svobodna, si Adam označil svérázným způsobem - výrazným fialovým razítkem je opatřil nápisem: „Adam Janeš, rolník, Krásetín“.

¹⁰³ Od poloviny devatenáctého století fungovaly v českých zemích na obecních školách takzvané „industriální třídy“. Jejich cílem bylo poučit žáka o hospodářství, které bylo charakteristické pro daný region, od textilnictví, sadařství, včelařství až po lesnictví a rybníkářství. Učitelé tak učili žáky pracím na zahradě. K tomuto tématu se váže i vzpomínka Anny Fárové na svého strýce, učitele, který „měl jako všichni čeští a moravští učitelé vztah k zahradám. Uměli je úžasně, jednoduše a krásně, venkovsky, ale přitom dokonale pěstovat.“ Anna Fárová, A pásly by se tam ovce..., Praha 2010, s. 26. Zájem o obor zahradnictví je zřetelný i v Pamětní knize Holubov. Učitelé místní školy sepisovali přehledy a seznamy ovocných stromů a jiných stromů a rostlin do holubovské pamětní knihy. Je tedy zřejmé, že zájem o kultivaci krajiny získal Adam zde.

¹⁰⁴ Adam vzpomíná na chudé Vánoce, kdy darem mu bylo „pár jablíček“; je zřejmé, že jablka nebyla běžnou součástí každodenní stravy. Lidé, kteří neměli dostatek půdy nebo se na své půdě neuživil, chodili pracovat do grafitových dolů až v Českém Krumlově.

¹⁰⁵ Rodinná kronika, s. 137. Doklady této Adamovy pěstitelské vášně – sady ovocných stromů - jsou vidět v okolí ještě dnes.

¹⁰⁶ Pozemková reforma však nesplnila představy všech zemědělců, nebyla provedena důsledně.

¹⁰⁷ Rodinná kronika, s. 139.

italské Piavy, Varny. S posádkou došel až k Bělehradu. V paměti mu však nejvíce zůstaly vzpomínky na to, jak tajně rozebíral granáty, které našel. Pokud měl hlad, kradl drůbež místním sedlákům. Jeho cílem bylo, aby mu přidělili práci s koňmi¹⁰⁸. „Naučil jsem se dobře schovávat a utíkat“¹⁰⁹, vzpomíná Adam. Tyto zážitky snad nejvíce ovlivnily jeho charakter, takže byl později schopný odolávat jakémukoliv politickému systému téměř bez úhony.¹¹⁰

Po návratu domů Adam Janeš nastoupil v lesích jako dělník a přivydělával si všude, kde jen to bylo možné¹¹¹. V roce 1926 zdědil po otci hospodářství, začal včelařit, založil sad a skoupil pozemky. Adamovu hospodářství se za první republiky dařilo. Hospodářská situace v Československu druhé poloviny dvacátých let byla velmi příznivá.¹¹² Do několika let zvýšil svůj majetek téměř dvojnásobně – místo čtyř vlastnil osm hektarů půdy. Obhospodařováním chalupy neuživil celou svou rodinu, koupil si proto motorku a přivydělával si tím, že od sousedů skupoval dřevo a dále ho pak prodával. Adam měl podnikavého ducha, byl pokrokový a šel s dobou. Za vydělané peníze nechal do svého domu zavést elektřinu¹¹³. Sousedé ho neměli příliš v lásce, neboť jeho chování se jim zdálo výstřední. Říkali o něm například toto: „Choval se prý povýšeně a stýkal se jen s lépe postavenými lidmi (slečinkami, učitelkami z Křemže).“¹¹⁴

¹⁰⁸ Byl vybrán do polního terénu, k vozatajstvu.

¹⁰⁹ Rodinná kronika, s. 141.

¹¹⁰ Český fotograf Josef Sudek, který byl také u italské Piavy a který byl stejně starý jako Adam Janeš, vzpomíná takto: „Ironií osudu, když jsem byl potom na té vojně, kde to stálo za velký hovno, začal jsem tam venku na italský frontě koukat na nějakou krajinu. Viděl jsem krásnou krajinu, která byla pochopitelně devastovaná tím válčením, a řekl jsem si: „Sakra, já bych to tak rád vyfotografoval, to by asi šlo.“ Ale nevěděl jsem ještě jak.“ Ed. Jaroslav Anděl: Josef Sudek o sobě, Praha 2001, s. 20. Adam i slavný fotograf si z války přinesli zkušenosti, které později využili.

¹¹¹ Udělal si řidičský průkaz na americký traktor Fordson, řídil i automobil značky Praga. Živil se jako dělník a později jako závozník dřeva. Po práci rozvážel dřevo sousedům z okolí nebo s ním jezdil až za rakouské hranice. Pokud jel automobilem do Rakouska, rovnou pašoval věci, které byly v Rakousku levnější než v Čechách. K tomu se váže tato historika: „Jednou se mě pokoušel předjet jakýsi Rakušan, ale protože cesty byly úzké, nedařilo se mu to a já jsem mu nemohl nikam uhnout. Když se mi to podařilo, upozornil mne závozník, že si na mě připravuje hůl, aby mne s ní za jízdy přetáhnul. Řekl jsem závozníkovi, ať si na naši obranu přichystá sekeru.“ Adam vždy vše řešil po svém. Neobvykle, sebevědomě a poměrně svérázně. Nebál se a využíval každé situace, kdy si mohl vydělat nějaké peníze. Peníze se pak nebál investovat.

¹¹² Hospodářská situace byla příznivá do roku 1928. Poté nastoupila hospodářská krize. Československé zemědělství prošlo po 1. světové válce bez větších otřesů nevelkými krizovými příznaky a ve druhé polovině dvacátých let zažilo dokonce krátkou hospodářskou konjunkturu. Karel Jech, Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, Praha 2008, s. 37.

¹¹³ Vše zřídil na vlastní náklady. Jeho usedlost byla od obce vzdálená a v okamžiku elektrifikace se s jeho domem nepočítalo. Elektrifikace v Krásetíně proběhla ve dvacátých letech 20. století.

¹¹⁴ Rodinná kronika, s. 132.

Byl neoblíbený především u sousední rodiny, s jejíž dcerou Annou, svou budoucí manželkou, navázal velmi blízké přátelství. Ve vzpomínkách Anniny¹¹⁵ sestry se nalézají mnoho připomínek vůči Adamovi. „Táta měl výhrady k některým z jeho předků, jednalo se snad kdysi o nějakou vraždu. Já si pamatuji, že když jsme jednou sušili na Podlazi, ztratily se nám vidle. Sousedka Irová nám později prozradila, že jsou ve stodole u Adama. To všechno tátovi nebylo vhod.“¹¹⁶ Adamovo stavení na okraji vsi sice teritoriálně spadalo do obce Krásetín a Janeš byl občanem této obce, ale vesnickou komunitou nebyl příliš respektován a ani nebyl chápán jako její součást¹¹⁷. Síť jeho sociálních kontaktů spadala spíše na území nedaleké obce Křemže¹¹⁸, kde rozvíjel své aktivity. Navštěvoval Sokol, ochotnický spolek, chodil do biografu.¹¹⁹ Odříznutí od vesnického soužití ho nejspíše obohacovalo, přidávalo mu na nezávislosti, snad i na sebevědomí. Pomohlo mu orientovat se v jiném, větším životním prostoru. Byl postaven mimo zavedené, tradiční struktury, mimo rámec zavedených hodnot. Život na vesnici byl mnohem svázanější a ostatní ho pro jeho „jiné“ chování sledovali kritickým pohledem. Očima sedlákovy dcery Kateřiny se jim nelíbil především „po stránce povahové“¹²⁰.

Od roku 1930 se Adam začal scházet se sousedovou dcerou Annou, a jak sám Adam vzpomíná, „z našeho přátelství, jak už to bývá, se časem vyvinula láska“.¹²¹ Annina sestra Kateřina v kronice uvedla, že i „podle pí Husarové ze Křemže to byla

¹¹⁵ Kateřina Houšková, rozená Valentová, narozena 1904. Z životopisu Kateřiny je cítit velká zášť vůči Adamovi i sestře Anně. Kateřina byla Annina starší sestra, přivdala se na menší statek, než ze kterého sama pocházela, a její nepovedené manželství mohlo být jednou ze záminek negativního pohledu na nového majitele statku.

¹¹⁶ Rodinná kronika, s. 134.

¹¹⁷ Zde můžeme připomenout pojmy sociálních a symbolických hranic. „Sociální hranice odkazují k ekonomickým, materiálním a politickým pozicím. Symbolické hranice jsou produktem interakcí mezi jedinci“. Svou úlohu zde tedy má jednak majetek, ale také morální vlastnosti, pracovní etika a osobní integrita. Symbolické hranice lze porovnávat podle socioekonomického vlivu, také podle vlivu kulturního. Zde tedy platí myšlenka Maxe Webera o vymezení sociálních skupin: „Symbolický aspekt životního stylu pro vymezení identity vůči ostatním skupinám.“ Stejně tak se Adam svým životním stylem vymezoval vůči skupině, do které by náležel podle socioekonomického postavení. Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby, Jiří Šafr, Praha 2008, s. 22, 23, 25.

¹¹⁸ Křemže byla menší obcí než Holubov, pro srovnání: Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850-1970. Díl I., Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1850-1970 podle správního členění k 1. lednu 1972. Svazek 1, úvodní část: Česká socialistická republika (1. část), Praha 1979.

¹¹⁹ Spolkový život za první republiky byl velmi živý. Po první světové válce vzniklo mnoho ochotnických spolků, v repertoáru měli většinou vlastenecké hry, jejich charakter byl spontánní a vlastenecký. O tom svědčí i názvy spolků. V Holubově byl Ochotnicko-pěvecký spolek Pokrok, Místní osvětová komise, Tělocvičná jednota Sokol a Tělocvičná jednota Orel. Pamětní kniha obce Holubov, s. 31–32.

¹²⁰ Rodinná kronika, s. 134.

¹²¹ Tamtéž, s. 144.

velká láska¹²². Avšak jejich vztah nebyl Anninou rodinou tolerován. Anna byla nejmladší dcerou sedláka z Krásetína. Pocházela z tradičního zemědělského rodu, její předci žili v okolí již několik stovek let¹²³. Rodina byla jedna z nejzámožnějších¹²⁴ v obci, v minulosti mezi jejími členy byli často rychtáři. Patřila tedy do staré struktury jakési vesnické „honorace“, tedy sedláků.¹²⁵ Annin otec byl velmi schopný zemědělec. Na svém statku se zaměřil především na chov plemenných býků a na rozvoj nových metod v zemědělství¹²⁶. Anna byla pilnou dívkou¹²⁷, měla zájem o hospodářství a studovala zemědělskou školu, což nebylo na vesnici obvyklé¹²⁸. Její sestra Kateřina na Annino mládí vzpomíná: „Já sama jsem nebyla náročná tak jako Andula. Ta chtěla

¹²² Tamtéž, s. 132.

¹²³ Z rodu Kuchařů, Dítků a Valentů nejstarší narozený v Krásetíně byl Vojtěch Kuchař (1713).

¹²⁴ Před druhou světovou válkou vlastnili 37 hektarů polí a luk.

¹²⁵ Struktura obyvatel pracujících v zemědělství se rozdělovala podle množství majetku a podle přístupu k práci. Obyvatelstvo se tedy rozdělovalo do těchto skupin: drobné, chudé dělnictvo; domkáři a chalupníci; kovorolníci a stavorolníci; střední rolníci a sedláci. Takzvané drobné, chudé rolnictvo bylo nejpočetnější. Majetek získali díky první pozemkové reformě, kvůli tomu však byli většinou zadlužení. Zemědělská činnost byla zdrojem obživy pro celou rodinu, přivydělávali si prodejem svých produktů. Domkáři a chalupníci pracovali na vlastní nebo pronajaté půdě. Produkty měli jen pro vlastní potřebu, příležitostně a sezonně pracovali u větších zemědělců. Do této skupiny patřil Adam. Kovorolníci a stavorolníci pracovali celoročně jinde než v zemědělství. Zemědělství pro ně bylo doplňujícím zdrojem potravy. Střední rolníci hospodařili na větší výměře pozemků, často na rozloze 8–15 hektarů, které přinesly obživu pro celou rodinu. Většinu ze své zemědělské produkce tak mohli prodávat. Nejsilnější a ekonomicky i hospodářsky nejstabilnější skupinou byli sedláci, v našem případě Annina rodina. Jejich pozemky měly rozlohu 15–50 hektarů. Sedláci zaměstnávali několik dalších lidí, takzvané námezdníky, při sezónních pracích využili pomoc sousedů nebo příbuzných z okolí. Rozlehlosti jejich majetku odpovídalo i technické vybavení, jako byly postroje, traktory a podobně. Sedláci byli soběstační, nezávislí i v krizových obdobích hospodářství. Jejich produkce byla určena pro prodej a zásobování obyvatelstva.

¹²⁶ Měl také velkou péči o to, jak s jeho majetkem bude po jeho odchodu nakládáno. Anna měla další čtyři sourozence. Nejstarší byl Jan. Zemědělství jej příliš nezajímalo. Vzal si sousedovu dceru z malého hospodářství a „protože jeho otec nesouhlasil s jeho sňatkem s dcerou souseda“ (rodinná kronika, vyprávění Kateřiny Houškové, s. 120), odešel pryč a vzdal se nároku na dědictví. Další Anniny sestry byly Marie a Kateřina. Obě dvě se poměrně dobře provdaly do sousedství, v době Janova odchodu již měly vlastní hospodářství a rodiny. Proto ani ony hospodářství nepřevzaly. Nejmladším synem byl František. V dětství ho postihla dětská obrna, jeho rodiče proto vynaložili mnoho peněz na jeho uzdravení a následné studium. Nepřipadalo tedy v úvahu, aby se stal sedlákem. Vystudoval a přestěhoval se do Prahy, kde pracoval na ministerstvu financí. Zajímal se o právo, to se v pozdějších letech rodině hodilo více než cokoliv jiného. Nejmladší dcerou byla Anna. Po odchodu bratra Jana se měla stát dědičkou hospodářství.

¹²⁷ „Jedna z příčin úspěšného selského hospodaření spočívala v tom, že mnozí sedláci získávali již v minulosti kvalitní vzdělání v odborných rolnických školách a kurzech a že je umožňovali i svým potomkům. Právě oni se pak stávali experimentátory a širiteli nových pěstitelských, šlechtitelských či chovatelských postupů i moderního vedení zemědělské domácnosti.“ Karel Jech, Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, Praha 2008, s. 37. Díky tomu získávali značnou autoritu ve vesnici i ve svém okolí. Při studiu jejích školních pomůcek jsem narazila jen na dva doklady jejího vztahu ke studiu. Na rub jedné učebnice jí některý ze spolužáků napsal „Anna Valentová je pěkná holčička pokakaná“ a v čítance kdosi dokreslil vlasy Aloisi Jiráskovi. Jinak je její školní pozůstalost vedena v naprostém pořádku.

¹²⁸ V českých zemích mohly ženy studovat až od roku 1888, kdy bylo založeno první dívčí gymnázium Minerva. Existovaly také spolky, které učily ženy samostatnosti a výtěžné činnosti, jako například Ženský výrobní spolek. První republika, doba, kdy Anna školu navštěvovala, byla obdobím, kdy přibývalo českých škol a stejně tak stoupal počet studujících dívek.

pořád do školy a zlobila se, že jí rodiče nechtějí dát na to peníze, které mají jistě schované na půdě. Říkávala rodičům, aby jí dali dva tisíce a že odejde. Později přece šla do hospodyňské a hospodářské školy ve Strakonících. Později přišla k rozumu a uznala finanční obtížnost studií.¹²⁹ Anna byla tedy dobře připravena na to být dědičkou zemědělské usedlosti¹³⁰.

Období druhé světové války vneslo i do životů Adama a Anny řadu velkých změn. Anna se na žádost rodičů provdala, do roka ovdověla a se svou rodinou musela opustit statek, který zabrali Němci¹³¹. Adam na začátku války pečlivě schoval své pistole a odevzdal horší ze svých rádií, to lepší si nechal. Tajně mlel sousedům mouku a to, že žil na okraji vesnice, se mu nyní vyplácelo. Tři měsíce před koncem války u sebe schoval uprchlé vojáky. Po celou dobu války poslouchal stanici ze Sovětského svazu¹³². „Já i mnoho dalších lidí jsme věřili, že když nás zradili západní spojenci, pomůže nám Rusko,¹³³ vzpomíná Adam¹³⁴. „O Rusy jsem měl obzvlášť zájem, protože se mi líbila jejich bolševická ideologie. Jednoho dne po osvobození šli kolem mé chalupy dva ruští vojáci výletem. Zastavili se u mne a já je z vděčnosti pohostil vším, co jsem měl doma. Projevil jsem jim svou náklonnost a říkal, jak jsme se na ně těšili. Mezi řečí se na mne jeden z nich, asi čtyřicetipětiletý voják soucitně dívá a povídá: počkaj počkaj, komunismus nedobro. Vše dáš a ničevo nebudeš.“¹³⁵

¹²⁹ Rodinná kronika, vzpomínky Kateřiny Houškové, s. 134.

¹³⁰ Sedláci často nechávali své potomky studovat na zemědělských školách, odborných rolnických školách nebo kurzech. Mladí studenti pak snadněji hledali nové přístupy k zemědělství, pracovali s moderními technikami, experimentovali s novými šlechtitelskými, pěstitelskými nebo chovatelskými metodami. Zemědělci si tím zároveň upevňovali sociální statut v rámci vesnice. Stávali se sociální i ekonomickou autoritou. Sedláci pak bývali starostové, zastupitelé, členové národních výborů, družstev, kempeliček a podobně.

¹³¹ Anna se provdala, jejím mužem se stal syn sedláka ze stejně velkého statku. Vdala se tedy tak, jak bylo zvykem u dědičky ze selského stavu. Václav Bürger z Markvartic, narozen 17. 7. 1906, zemřel 3. 7. 1942. Sňatkem s Annou roku 1941 přinesl věno 70.000 korun, po jeho smrti musela Anna věno vrátit. V roce 1942, v době heydrichiády, se odehrála krásatínská tragédie. Při ní bylo popraveno devět mužů, mezi nimi i manžel Anny. Anna i její rodina se musela ze statku vystěhovat. Jejich majetek byl zabrán Němci, takzvanými Tyroláky. „Vyklizená území se měla podle nacistických plánů po vítězné Hitlerově válce stát ohnisky postupné germanizace všeho českého obyvatelstva.“ Karel Jech, Kolektivizace, s. 29.

¹³² F. X. Šalda na generaci Adamových vrstevníků vzpomínal takto: „Je jen jedna strana v Čechách, kde je mládež upřímně vítána s otevřenou náručí: strana komunistická“. F. X. Šalda, Šaldův zápisník. Ročník pátý. 1932–33, Praha 1992, s. 4. Adam se v níže uvedené citaci netají obdivem ke komunistické straně a sovětům, to bylo pro jeho vrstevníky typické.

¹³³ Rodinná kronika, s. 146.

¹³⁴ Křemežsko bylo osvobozeno americkou armádou. O pár kilometrů dál, za demarkační čarou byli již Rusové.

¹³⁵ Rodinná kronika, s. 148.

Annin otec, Jan Valenta¹³⁶, zemřel v roce 1944. Po odchodu Němců se Anna vrátila na rodinný statek, který již od 19. století byl znám jako usedlost „u Kuchařů“. Ten byl po tříletém hospodaření Němců značně zdevastovaný. Na celé hospodářství zůstala sama se svou matkou a bylo jasné, že bude potřeba mužské síly. Adam jí nejdříve chodil pomáhat i radit. Později s Annou uzavřel manželství a stal se sedlákem. Od roku 1946 Adam obhospodařoval polnosti o téměř pětkrát větší rozloze, než jaké měl původně. Po spojení obou majetků s Anniným měli největší výměru pozemků na celém Holubovsku, dohromady 43 hektarů, z toho 10 hektarů byly lesy¹³⁷. Po válce byl statek ve velmi špatném stavu. Adam se však své nové povinnosti ujal s plným nasazením. Investoval do obnovy a především do modernizace stávajících budov a strojů. Chystal se navázat na předchozí slávu statku a zavést chov plemenných býčků. Vysadil ovocný sad, postavil veliký včelín a zakoupil dva koně. Také zařídil nové stáje a mnoho jiných užitečných věcí. Choval se tak, jak by se od sedláka očekávalo¹³⁸, například rekonstrukci statku vzal přímo od podlahy. Přestavěl celý dům, namísto klenutých stropů udělal rovné stropy, nechal zvětšit dosud malá okna tak, aby jimi procházelo dost slunce, vybavil domácnost novým zařízením¹³⁹. Adamova víra v modernizaci je vidět i na použití materiálu, tedy betonu, jehož éra v jižních Čechách začínala¹⁴⁰. Modernizace, proměna struktury a majetku byla pro mnohé členy rodiny nepřijatelná¹⁴¹. Až později se ukázalo, že investovat do obnovy hospodářství bylo to nejrozumnější uložení peněz¹⁴².

¹³⁶ Narozen 6. 5. 1865.

¹³⁷ Majitelkou pozemků i nemovitostí však byla Anna. Dokládá to holubovská pamětní kniha, v seznamu majitelů nemovitostí. Jak bylo na vsi dlouhou dobu zvykem, pokud muž vstupoval do manželství s menším majetkem než žena, nebyl akceptován jako hlavní majitel. Často se stávalo, že musel přijmout ženino příjmení a také svatba bývala skromnější.

¹³⁸ K ruce měli vždy dva čeledíny¹³⁸ a jednu služku. V době sezonních prací mu pomáhali sousedé z vesnice. Čeledín, podle záznamů v pracovním deníku, na statku zůstal také až do roku 1953. Běžně na statku vypomáhalo pět až deset lidí. Všichni si vedli záznamy o odpracovaných hodinách a všichni byli řádně placeni.

¹³⁹ Stav domu před přestavbou popisuje Kateřina Houšková takto: „Náš dům se před přestavbou po 2. válce skládal ze dvou světnic, velké a malé, a černé kuchyně. Všechny stropy byly vysoce zaklenuté. Vchod do domu byl situován podobně jako dnes. Vejminek byl přestavován koncem dvacátých let tátou a Jeníkem.“ Rodinná kronika, s. 133.

¹⁴⁰ Beton se začal používat v polovině devatenáctého století. Použití betonu na vesnici však nesouvisí s érou brutalismu nebo s využitím jeho estetické funkce. Důvody použití jsou ryze praktické, důležitá byla funkčnost. Finančně Anně k rekonstrukci pomohlo získání jednorázového vdovského poplatku, také rozprodání majetku z Adamova původního domu. Po Annině nemoci byla ztracena naděje, že se jim narodí potomek. Neustávali však v budování a všechny své síly investovali do rozvoje hospodářství.

¹⁴¹ Razantní, rychlé a finančně náročné proměny byly mnohými vnímány velmi negativně. Nejvíce snad Anninou sestrou Kateřinou. Ta ve svých vzpomínkách poukazuje na každý Adamův krok velmi kriticky, zvláště na lehké koně, které Adam zakoupil. I zde se tedy nejspíše třely hrany Adamova původu, jeho ideálů a tradičního vnímání usedlosti. Kateřina vzpomíná, jak „Adam už brzy po svém příchodu na

Léta 1945–1948 byla pro zemědělce poměrně příznivá. Hospodáři měli možnost navázat na podnikatelské záměry předválečné doby¹⁴³. Naléhavé téma pro lid bylo zbavení se přídělů a potravinových lístků¹⁴⁴. Lidé očekávali změny¹⁴⁵, byla potřeba obnova ekonomiky¹⁴⁶. Vesničané a hospodáři očekávali novou pozemkovou reformu¹⁴⁷, o které se hovořilo již za první republiky. Lidé dostali možnost získávat půdu a rozšiřovali své pozemky¹⁴⁸. Podobnou situaci si zemědělci pamatovali z doby agrární a hospodářské krize třicátých let. Lidé požadovali obnovení volného trhu, ukončení válečného systému povinných dávek a návrat předválečné hospodářské úrovně. K hospodářské obnově pomáhaly mezinárodní organizace, především mezinárodní poválečný plán obnovy organizace OSN prostřednictvím projektu UNRRA¹⁴⁹. „V menší míře pomohl Československu také Sovětský svaz dávkami surovin, obilí a potravin.“¹⁵⁰

Dobré postavení komunistické strany po druhé světové válce je popsáno výše. Součástí volební kampaně komunistické strany byl slib změny hospodářského i zemědělského systému¹⁵¹. Díky převaze komunistů v parlamentu¹⁵² byly schváleny

Kuchařovinu¹⁴¹ se na kdekoho rozkřikl. Sestra Anna mu jednou řekla, že z Podlaží s křikem přišel a křik už u nich zůstává“.¹⁴¹ Adamova matka, která odešla bydlet na statek, se naopak vymezovala vůči chování „těch druhých“. Například „často poukazovala na jejich selskou pejchu“¹⁴¹. Sociální nerovnost, kterou tehdy oni sami chápali spíše jako narušení tradiční struktury, byla stále zřejmá.

¹⁴² Intenzivněji se na statku přestavovalo do roku 1948, později také, avšak investovalo se stále v menších měřítkách. Poslední doklad o přestavbě je v roce 1953.

¹⁴³ Za první republiky byla nejprogresivnější agrární strana, Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu, která měla v předválečné době na venkově největší oporu. Po roce 1945 byla zrušena. Plány na přeměnu zemědělství uskutečňovali i jiní. Například J. Hojdar a M. Teplý byli již od 30. let stoupeneci tzv. univerzálního zemědělského družstevnictví, které mělo zájem o sociálně slabší obyvatele vesnice a o správné fungování družstevního i soukromého vlastnictví. Postava Rudolfa Berana, šéfa agrární strany, byla po roce 1945 vnímána negativně. Společnost proto tíhla více k levici, avšak obávala se kolektivizace. Po roce 1945 nastal rozmach malovýroby.

¹⁴⁴ Přídělový systém však byl zrušen až v roce 1953, v souvislosti s měnovou reformou.

¹⁴⁵ Postupně se začaly znárodnovat podniky, které měly více než 500 zaměstnanců. „Nakonec se znárodnění týkalo podniků, v nichž v roce 1947 pracovalo 61 % zaměstnanců průmyslu.“ Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992, Ivan Jakubec a kol., Praha 2008, s. 201.

¹⁴⁶ Hospodářství v Československu nebylo válkou zasaženo tolik jako v ostatních zemích. Po válce se začala hospodářská situace pružně obnovovat. Také díky mezinárodní podpoře, projektu UNRRA za pomoci OSN. Připomenout musím i podporu, kterou Československu poskytl Sovětský svaz. Tato podpora nebyla tak velká jako podpora USA, avšak Sovětský svaz si od tohoto okamžiku kladl nároky na rozhodování o politice v Československu a poměrně razantně zasáhl do rozhodování o Marshallově plánu.

¹⁴⁷ První pozemková reforma z roku 1919 nebyla naplněna, nová pozemková reforma se vracela k myšlence, že bude zabrán majetek nad 50 hektarů.

¹⁴⁸ Na základě Košického vládního programu docházelo ke konfiskaci majetku, který byl přidělován drobným zemědělcům nebo nezemědělcům.

¹⁴⁹ Československo získalo prostředky v hodnotě čtvrt miliardy dolarů. Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992, Ivan Jakubec a kol., Praha 2008, s. 199.

¹⁵⁰ Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992, Ivan Jakubec a kol., Praha 2008, s. 200.

¹⁵¹ Po volbách v roce 1946 byl schválen zákon o dvouletce, tzv. Budovatelský program, a později byl národním shromážděním schválen dvouletý plán, který sliboval dosažení produkce předválečného stavu.

takzvané Ďurišovy zákony¹⁵³ a Hradecký program¹⁵⁴. Jednalo se o návrhy zákonů, které řešily nové půdní přiděly zkonfiskovaného majetku, podporu při nákupu nové moderní techniky a její výhodné společné využívání. Hradecký program stanovil vyvlastnění a rozdělení půdy nad 50 hektarů ve vlastnictví jedné rodiny. Stejně tak programy řešily výhodné podmínky pro soukromníky, pojištění a sociální zabezpečení, zajištění pokroku v zemědělství a podobně. Těmito kroky se komunistům podařilo získat na svou stranu především malé až střední zemědělce¹⁵⁵. „Ministerstvo zemědělství trvá na tom, aby v právě připravované nové ústavě naší republiky bylo ústavně zajištěno vlastnictví půdy do 50 ha. Tím skončí zneklidňování, že chceme dělat kolchozy... Bude to současně zajímavý doklad a důkaz, že nikdy nebylo soukromé vlastnictví našich rolníků rozmnoženo tak, jako právě dnes.“¹⁵⁶ Takto ujišťoval obyvatele ještě v roce 1947 ministr zemědělství Július Ďuriš. O kolektivizaci nikdo neměl zájem. Vesnice očekávaly nové možnosti družstevnictví a zemědělského podnikání¹⁵⁷. Proměna důvěry obyvatelstva ve sliby komunistické strany se proměnila v polovině roku 1947. Špatná úroda v Čechách, vzrůstající vliv západní ekonomiky a ukončení pomoci UNRRA zastavilo dosavadní poválečný rozmach československé ekonomiky. Komunistická strana slibovala lidem změnu hospodářského systému a odmítala kolektivizaci. Díky těmto slibům získala silnou podporu zemědělců. „Ústava 9. května z roku 1948 v čl. 158 a 159 výslovně stanovila, že nejvyšší přípustná výměra půdy, která smí být

¹⁵² V parlamentních volbách v roce 1946 získali komunisté v Čechách 40,17 % hlasů, na Slovensku 30, 37 %. Jiří Pernes v knize *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století* píše toto: „Většina Čechů a Slováků dala tehdy najevo, že si přeje hluboké, zásadní změny v organizaci veřejného, politického a hospodářského života, a komunističtí předáci je dokázali přesvědčit, že to jsou právě oni, kdo je schopen jejich potřeby uspokojit.“ Jiří Pernes, *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Brno 2008, s. 26.

¹⁵³ Rok 1946. Hlavní body těchto zákonů byly tyto: „1. Zákon o revisi pozemkové reformy, provedené podle zákona záborového a právních předpisů jej provádějících. 2. Zákon o technologicko-hospodářských úpravách pozemků (scelovací zákon). 3. Zákon o myslivosti. 4. Zákon o zaknihování přidělů ze zkonfiskovaného a jiného zemědělského majetku a o zajištění úhrad za přidělený majetek. 5. Zákon o zajištění zemědělského výrobního plánu. 6. Zákon o úpravě dělení zemědělských podniků v pozůstalostním řízení a o zamezení drobení zemědělské půdy.“ Karel Jech, *Kolektivizace*, s. 52.

¹⁵⁴ Rok 1947. Hradecký program byl složen z těchto bodů: „1. Konečné vyřešení otázky půdy; 2. Příděl lesů; 3. Odstranění disparity mezi cenami průmyslových a zemědělských výrobků; 4. Reorganizace distribuce; 5. Výstavba družstevnictví; 6. Cukrovarský průmysl; 7. Rolnické pojištění; 8. Zemědělský úvěr; 9. Jednotná zemědělská daň; 10. Mechanizace zemědělství; 11. Opatření v zájmu zemědělských žen a zemědělské mládeže; 12. Zlepšení živočišné výroby; 13. Zahradnictví; 14. Rybářský zákon; 15. Výstavba území bývalých německých vojenských cvičišť; 16. Hospodářská výstava v roce 1948; 17. Uzákonění Jednotného svazu českých zemědělců a svazu slovenských rolníků.“ Karel Jech, *Kolektivizace*, s. 53.

¹⁵⁵ Drobní a střední rolníci měli mezi lety 1945–1948 poměrně výhodné podmínky. Díky strojním družstvům měli jednodušší přístup k mechanizaci, zvýhodnění byli i v daňovém systému.

¹⁵⁶ Karel Jech, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, s. 43.

¹⁵⁷ Všechna tato fakta pak měla rozhodující vliv na výhru komunistů ve volbách roku 1948.

v soukromém vlastnictví jednotlivce nebo spoluvlastníků nebo společně hospodařící rodiny je 50 hektarů, a že soukromé vlastnictví půdy je u zemědělců, kteří na ní sami pracují, do výměry 50 hektarů zaručeno...“¹⁵⁸ Komunistická strana měla silnou podporu i několik měsíců po únoru 1948¹⁵⁹. Podle Adamova popisu „rok 1948 přinesl našemu selskému stavu i živnostníkům těžkou dobu. Znovu se ztratila svoboda slova a na nás padla obava z budoucnosti“.¹⁶⁰

Do Annina a Adamova krásetínského statku přišly brzy po Únoru první kontroly. Jejich cílem bylo nalézt potraviny nebo předměty, které sedlák neměl mít. Jejich účelem bylo sedláka usvědčit a následně najít záminku pro jeho další obvinění. Policisté na statku u Kuchařů poprvé hledali zbraně. Zabavili však jen dvě lovecké pušky, které byly řádně přihlášeny. Druhá kontrola přišla o rok později. SNB přišla již ve čtyři hodiny ráno, dokonce se čtyřmi dojičkami z Holubova. „Jejich záměrem bylo nás usvědčit, že naše krávy dají více mléka, nežli povinně dodáváme.“¹⁶¹ Tak vzpomíná Adam na kontrolu, která odešla s nepořízenou. V roce 1950 přišla kontrola opět hledat zbraně, našla však smetanu. Poté následovala další kontrola a celé rodině byly odebrány otisky prstů. Státní bezpečnost, pod jejíž kompetenci tato problematika spadala, dále hledala. Podezřívali například Adama, že zkrmuje mléko dobytku. Nakonec našli opět smetanu. Adam na tuto událost vzpomíná takto: „Manželka jim řekla, že potřebuje mít tuto minimální zásobu pro lidi, kteří nám pomáhají při práci anebo chudákům, což bylo od pradávna selským zvykem. Odpověděli na to, že u nás není chudáků, a není třeba nikomu nic dávat. V tom se otevřely dveře a vstoupila žebračka, které se přezdívalo „bába Jahoda“. Celý svůj majetek nosila v ranci na hřbetě včetně nočníku, do kterého trhala jahody. Protože byla nečistá, nikdo je od ní nikdy nekoupil. Každý jí raději něco podal a chudák bába šla zase o dům dál. Když ten den vstoupila k nám, řekla: „Panímámo, dejte mi kousek sádla nebo másla.“ Manželka jí ukázala pány za stolem, kteří zrovna svačili, a řekla bábě, že se podle nich už nesmí nic nikomu dávat. Nikoho

¹⁵⁸ Karel Jech, Kolektivizace, s. 53.

¹⁵⁹ Volby v květnu roku 1948 do parlamentu nebyly svobodné, občané měli na výběr volit buď komunisty, nebo vložit do urny „bílý lístek“, ostatní politické strany byly zlikvidovány. „Bílých lístků“ vložilo v tom roce do urn pouze 9,3 % voličů v Čechách a na Slovensku 13,98 %. V listopadu roku 1949 měla KSČ 2,6 milionů členů, statisticky to znamená, že každý třetí občan byl členem komunistické strany. Komunistická strana aktivně bojovala proti všem odpůrcům, o tom níže.

¹⁶⁰ Rodinná kronika, s. 150.

¹⁶¹ Rodinná kronika, s. 151.

z nich nenapadlo dát bábě svoji svačinu. Neříkali ale nic, tak manželka jí dala kus chleba a máslo. Sepsali protokol, ale smetanu nám nezabavili.“¹⁶²

Tento příběh se zdá být skoro až smyšlený. Obraz příslušníků SNB, kteří během kontroly sedí za stolem a požívají svačiny, má nádech komičnosti. Úředníci tuto příhodu vyřešili tím způsobem, že na kontrolu následující den namísto sebe poslali předsedu okresního národního výboru a okresního soudce. Tito dva úředníci přišli zkontrolovat, zda není mléko zkrmováno dobytku, avšak odešli také s nepořízenou. Podle vyprávění Anny nakonec odcházeli spokojení, „líbilo se jim čerstvé a dobře upravené mléko.“¹⁶³

Tento postup byl zcela legální. Odpovídal zákonu číslo 15/1947 Sb. o stíhání černého obchodu¹⁶⁴. Tento zákon měl v roce 1947 „při všeobecném poválečném nedostatku chránit společnost před únikem potravin a jiného zboží z legální obchodní sítě, před záměrným vytvářením zásobovacích obtíží, před zatajováním zásob, před prodejem zboží za nepřiměřeně vysoké ceny a tak podobně.“¹⁶⁵ Za porušování zákona bylo možné ukládat vysoké peněžní tresty, hrozilo také vězení.

Po Únoru byly pro všechny samostatné zemědělce stanoveny povinné dávky, podle zákona číslo 55/1947 Sb. o pomoci zemědělcům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu z dubna 1947. Tyto dávky¹⁶⁶ byly ustanovovány individuálně, podle rozlohy a velikosti hospodářství. Po roce 1948 se dávky natolik zvýšily, že znemožňovaly hospodáři zajistit svou vlastní obživu. Tyto podmínky byly diskriminující. Pokud sedlák dávky nesplnil, musel platit penále a pokuty, mohl být souzen a trestán. Avšak pokud povinné dávky splnil, byly mu navýšeny. Každý sedlák musel povinně odevzdávat základní potraviny, maso, vejce, mléko, obilniny a brambory. Úředníci dále rozhodovali, co bude který sedlák pěstovat. Stalo se tak například, že Adam, jehož statek byl léta vybavován na velkochov dobytka, dostal příkaz odevzdávat len. V Adamově pozůstalosti existuje brožura, která vysvětluje, jak pěstovat tuto plodinu.

Zákony byly přizpůsobeny různým podobám perzekucí a jejich následným postihům. K provádění těchto akcí byla nasazena Státní bezpečnost. Pro vyhodnocení kulackých případů byly ustavovány na úrovni okresů i národních výborů komise, které

¹⁶² Rodinná kronika, s. 152.

¹⁶³ Rodinná kronika, s. 152.

¹⁶⁴ Karel Jecha, Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, Praha 2008, s. 65.

¹⁶⁵ Karel Jech, Soumrak selského stavu 1945–1960, Praha 2001, s. 23.

¹⁶⁶ Pro tyto dávky se používal název kontingenty.

v rámci legislativy připravovaly další postupy. Vedoucím krajským tajemníkům bylo ukládáno, „aby delikty zemědělců proti státu a proti zemědělské politice projednávaly okresní bezpečnostní trojky, které s přizváním zemědělského tajemníka KSČ a zemědělského referenta ONV rozhodnou, má-li být určitý čin stíhán cestou správní, nebo soudní. O přípravách závažnějších deliktů k řízení před státním soudem měly rozhodovat krajské bezpečnostní pětky.“¹⁶⁷ V praxi to znamenalo, že okresní i krajské národní výbory zřídily tříčlenné trestní komise, pod něž spadaly záležitosti „bezpečnosti“ a které rozhodovaly o trestních řízeních. Komunistický aparát potřeboval mnoho nových úředníků, především v oblasti práva. Úředníků takových, kteří byli režimu přijatelní a kteří mu byli oporou. Tito noví úředníci byli většinou absolventy několikaměsíčních kurzů. Cílem těchto rychlokurzů bylo naučit „kádrově čisté“ osoby novým postupům, které budou odpovídat socialistické ideologii. Například pro takzvané „dělnické prokurátory“ existoval kurz právnického minima. Postup proti nepříteli byl stanoven poměrně jasně, například ministr Kopřiva nařídil prostřednictvím Státní veřejné bezpečnosti toto: „Věnovat co možno největší péči vyšetřování trestných činů zemědělců, nespokojovat se přitom zjišťováním jen zjevných pachatelů z řad malých a středních rolníků, ale odhalovat skutečné podněcovatele a inspirátory těchto deliktů, vesnické boháče a příslušníky ilegálních organizací, proti těmto zaměřovat ostří bezpečnostních opatření“¹⁶⁸. Dělnickým prokurátorům bylo doporučeno nezabývat se tím, „proč političtí činitelé určité stanovisko zaujali“. Jejich úkolem bylo přejímat fakt „jako stanovisko konečné.“¹⁶⁹

Do roku 1950 se Adamovi dařilo plnit všechny stanovené požadavky. Adam s Annou si vedli a uchovávali mnoho písemných dokladů. Díky tomu pak měli možnost vymáhat za své dodávky na družstvu peníze, které potřebovali ke svému životu. Ekonomika byla postavena na potravinových lístcích a poukázkách. Adam s Annou jako výrobci potravin žádné lístky nedostávali a museli vše kupovat za daleko vyšší volné ceny¹⁷⁰.

Úřady se snažily jakékoliv podnikání co nejvíce zkomplikovat. Například roku 1950 družstvo zabavilo a prodalo Anně několik prasat. Anna se dozvěděla, že peníze

¹⁶⁷ Karel Jech, *Soumrak selského stavu 1945–1960*, Praha 2001, s. 27.

¹⁶⁸ Karel Jech, *Soumrak selského stavu 1945–1960*, Praha 2001, s. 27.

¹⁶⁹ TAMTÉŽ, 28.

¹⁷⁰ To byl naprosto běžný postup, pro srovnání Karel Jech, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, Praha 2008.

byly odtud poslány do spořitelny v Českém Krumlově. Poté se v červenci dozvěděla, že „s výnosem hospodářství může disponovati jedině Váš MNV“¹⁷¹. Znamená to tedy, že peníze může získat jen s povolením místního národního výboru v Holubově. Zde vidíme jednu z mnoha ukázek toho, jaké byrokratické překážky vedly k tomu, aby člověk byl schopný získat to, co mu náležitě patří. Stát prostřednictvím úřadů ovládal člověka. Anna díky své vytrvalosti, se kterou s úřady komunikovala, zabránila mnoha nepříjemnostem, které na ně byly připravovány. V těchto záležitostech jí byl jistě nápomocný její starší bratr František, který sám pracoval jako úředník.¹⁷²

V roce 1949 byl Adam obviněn z toho, že nenahlásil uhynulá selata. Za tento čin dostal pokutu. O žních nedorazila výpomoc, s níž byl předem domluven, dokonce o ní měl sepsanou smlouvu. V říjnu dostal nařízení, v němž byl stanoven den, kdy má vykopat brambory. V listopadu se problémy ohledně brambor vyřešily, avšak o čtrnáct dní později obdržel Adam obžalovací spis. V něm stálo: „Uskladnili v srpnu 1949 sklizené žito do stohu a řádně je nezajistili před povětrnostními vlivy, takže 9. 11. 1949 bylo zjištěno, že obilí ve stohu zarůstá a dále, že ponechali 25 q brambor určených na sadbu volně ležeti na zemi před stodolou, nedostatečně přikryté, ač brambory měly býti řádně uskladněné a z jara dodány do družstva, že tedy z nedbalosti neplnili povinnosti, vyplývající z jejich povolání, ač mohli věděti, že tím ohrožují provádění jednotného hospodářského plánu, čímž spáchali přečin ohrožování jednotného hospodářského plánu z nedbalosti, podle §u zák. č. 231/48 sb.“¹⁷³

Na leden roku 1950 Adam vzpomíná takto: „Hned začátkem ledna 1950 jsem byl obeslán k okresnímu soudu v Českém Krumlově, aniž bych však věděl proč. Byl jsem velmi překvapen, z jakých obvinění jsem byl při přelíčení nařčen. Byla to ta, která jsem již uvedl se stohem a s bramborami, dále ještě, že jsem zasel pšenice do jeteliště, což je normální postup, bez chlévského hnoje. Dále moji obžalobci považovali za trestný čin, že nechci vstoupit do JZD.“¹⁷⁴ Byrokracie od počátku padesátých let byla velmi výkonná, jejím cílem bylo bojovat proti nepříteli. Mimo jiné byly vydány tyto zákony: trestní zákon soudní č. 86/1950, který se vztahoval na osoby, „jejichž činy byly

¹⁷¹ Pozůstalost Adama Janeše, SOkA České Budějovice, sign. 2524, kart. C 16, osobní pozůstalost, nezpracováno.

¹⁷² S Annou byl neustále v kontaktu. Jak je poznat podle některých náčrtů dopisů v porovnání s originály, zdá se, že pomáhal také s „úřední“ formulací některých spisů. Někdy to byl on sám, kdo úřady oslovoval.

¹⁷³ Pozůstalost Adama Janeše.

¹⁷⁴ Rodinná kronika, s. 155.

kvalifikovány jako závažné projevy nepřátelství ke státnímu zřízení¹⁷⁵. Trestní zákon správní č. 88/1950 „se vztahoval na závažnější přestupky, jejichž postih spadal do pravomoci místních, především pak okresních a krajských národních výborů, což bylo vydáváno za demokratizaci výkonu práva“.¹⁷⁶

25. ledna 1950 se Adam dostavil k soudu, avšak obžalován nebyl. Kvůli výše uvedeným obžalobám nebyl uznán vinným. Celý tento proces tedy považoval za ukončený a ihned po soudním líčení se vrátil domů. Přesto následující události Adamovi obrátily život. V jeho vzpomínkách se dočteme toto: „Doma na mě čekalo auto s druhým esenbákem, který mi oznámil, že mne hned musí odvézt do Krumlova, že u soudu něco zapomněli, ale že mě hned potom zase přivezou domů. Zdálo se mi to podezřelé, ale nic vážného jsem nečekal. V Krumlově jsem se však žádného dalšího projednávání nedočkal. Nikdo mi nic neřekl a byl jsem poprvé v životě zavřen do vězení. Po třech dnech, kdy se mnou nikdo nepromluvil, přišel doktor a zeptal se mě, jak se cítím. Odpověděl jsem mu, že mám potíže se srdcem, tak jsem musel na jeho příkaz udělat pár dřepů. Usoudil, že mi nic není.“ Adam byl v českokrumlovském vězení šest dní a pak byl odvezen do tábora nucených prací do Svatého Jana pod Skalou. Tento okamžik Adam komentuje slovy: „Když mě tam strážce vedl, ukázal mi zatykač, podle něhož jsem byl odsouzen na dva roky tábora nucených prací.“¹⁷⁷ Později byl přesunut do tábora nucených prací v Hodoníně u Kunštátu. Adam uměl pracovat s koňmi a se zvířaty a v táboře si rychle našel uplatnění. Při dotazu, proč je s dalšími zemědělci a průmyslníky uvězněni, mu bylo sděleno, že „ministerstvo s jejich uvězněním nemá nic společného“.¹⁷⁸ Bylo jim vysvětleno, že „jsou uvězněni z nařízení jejich národních výborů“.¹⁷⁹

Anna zůstala v Krásetíně sama se svou a Adamovou matkou. Veškeré hospodářství¹⁸⁰ obstarávala s pomocí čeledína a sousedů. Jednotné zemědělské družstvo uvalilo na část majetku nucenou správu. Dále začalo rozhodovat o tom, jaký dobytek může mít na statku ustájen. Dostala nařízení, že musí odstranit několik kusů vlastního dobytka, aby mohla ustájit několik kusů dobytka družstevního. Mezitím se rozhodla o tomto bezpráví napsat dopis prezidentovi. Odpověď dostala negativní. Adamovo

¹⁷⁵ Karel Jech, *Soumrak selského stavu 1945–1960*, Praha 2001, s. 24.

¹⁷⁶ TAMTÉŽ.

¹⁷⁷ Rodinná kronika, s. 157.

¹⁷⁸ Rodinná kronika, s. 157.

¹⁷⁹ Rodinná kronika, s. 157.

¹⁸⁰ Na statku bylo „24 kusů hovězího dobytka, 4 koně a 6 prasnic“. Rodinná kronika, s. 156.

odsouzení považovala za nespravedlivé i část sousedů. Napsali proto prohlášení, ve kterém se vyjadřovali k Adamově nevině. Stejně tak i Adam psal z tábora dopisy požadující své odvolání. Za zmínku stojí jeden z Adamových argumentů – většina majetku stále patří jeho manželce, on sám je majitelem jen několika hektarů.

Po několika měsících si sehnal obhájce, který případ předvedl k Okresnímu soudu v Českých Budějovicích. Okresní soudce shledal Adama jako nevinného. Adam tento proces popisuje takto: „Všechna obvinění byla shledána jako bezpředmětná, a proto jsem byl výrokem soudu bezvýhradně uznán nevinným. Vyšlo také najevo, že jsem už intervenován v TNP a krajský prokurátor se mě ptal, kdo mě tam dal. Bátl jsem se označit trýznitele a tak jsem raději odpověděl, že nevím. Poradil mi, abych ihned podal žádost o propuštění z TNP. Hned poté jsem musel hned zase odcestovat do tábora, protože jsem měl jenom propustku k soudu.“¹⁸¹ Adam byl po půl roce z pracovního tábora propuštěn.

S elánem¹⁸² se Adam s Annou po návratu pustili opět do hospodaření. Čekalo je však mnoho překážek. Za jakékoli služby¹⁸³ museli jako „kulaci platit zvláštní příplatek 30%“¹⁸⁴. Dále je zatěžovaly vysoké daně, „pokuty, obřady našich výplat, 70 % kulacké příplatky k účtům, nesplnitelné kontingenty, snížené výkupní ceny pro kulaky“¹⁸⁵ a tak dále.

Jednotné zemědělské družstvo také nezažívalo lehké časy. Anna provoz družstva komentuje těmito slovy: „Nebylo ještě vybaveno dostatečnými mechanizačními prostředky. Většina členů neměla dost zkušeností a pochopení pro společnou práci a pro hospodaření ve velkém. Uměle vyvolávaný třídní boj také nepříznivě ovlivňoval pracovní morálku. Podle toho všeho byl také výnos z hospodaření tohoto typu neuspokojivý. Například kočí s koňmi si denně vydělal 100,- Kčs staré měny (20,- Kčs v nové měně), v čemž bylo zahrnuto krmení a ošetření koní. Tolik si vydělala každá žena pracující na poli. A tak se stalo, že se družstvo rozpadlo. Jeho rozpad byl také umožněn novou politickou linií, zastávanou tehdejšími prezidentem Zápotockým.

¹⁸¹ Rodinná kronika, s. 158.

¹⁸² Jak popisuje Anna, Rodinná kronika, s. 158. Tento výraz vypadá jako nadsázka, avšak plnění povinných dávek pro sedláky nebylo to nejhorší. Karel Jech v knize Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy dokládá fakt, že ze všech rozsudků, které byly sedlákům v roce 1951 uděleny, bylo jen 29 % sedláků obviněno z neplnění dávek. Tento fakt naprosto nekoresponduje s oficiálními informacemi pro veřejnost. Karel Jech, Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, Praha 2008, s. 93.

¹⁸³ Tím je myšleno zapůjčení strojů ze strojní stanice jednotného zemědělského družstva, za zvěrolékaře i kominíka. Rodinná kronika, s. 159 – 160.

¹⁸⁴ Rodinná kronika, s. 158.

¹⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 160.

Družstvo v Třísově sice trvalo, ale pouze živořilo. Zrušení našeho družstva bylo přivítáno většinou členů. I my jsme byli rádi, ačkoliv jsme si neuvědomovali těžkosti hospodaření na 33 ha za tehdejších politických poměrů.¹⁸⁶

Nová etapa družstevnictví začala v roce 1956. Podle Adamových vzpomínek nová etapa združstevňování vypadala tak, že agitátoři obcházeli zemědělce a slibovali výhody nově ustanoveného družstva. Za Adamem a Annou pak chodili jako první, protože jejich hospodářství bylo největší. Agitátoři Adamovi vyčítali, že na hospodaření nestačí. Adam vstup do družstva jako první nepodepsal, do družstva však vstoupil¹⁸⁷. Anna na tento okamžik vzpomíná těmito slovy: „Pro nás na Kuchařovině znamenalo združstevnění majetku značnou úlevu. Byli jsme konečně zbaveni strachu ze zavření, vystěhování a kontrol. Odpadly nám také starosti se sháněním lidí na naši práci.“¹⁸⁸ Adam s Annou pak museli odevzdat dobytek, dále vzpomíná, že „podle jakéhosi zákona 55 jsem to všechno musel odevzdat bez náhrady. K tomu jsem musel odevzdat všechny zemědělské stroje, postroje na koně a vozy a zbývající mrtvý a živý inventář. Na to jsem dostal od NV výzvu k zaplacení 30 tisíc Kčs se zdůvodněním, že námi odevzdaný majetek hmotně neodpovídá velikosti hospodářství. Tento poplatek jsem nezaplatil a nebyl na nás již dále vymáhán.“¹⁸⁹

Anna dále vzpomíná, že „hned po založení družstva se nám začalo ze strany sousedů vyčítat, že my jsme byli toho založení příčinou.“¹⁹⁰ Anna pracovala v novém družstvu, avšak vzpomíná na to, že kulaci byli stále ostrakizováni, ostatními družstevníky byli odsuzováni a nenáviděni. Později se Anna dozvěděla, že to bylo především z toho důvodu, že ostatním družstevníkům při zakládání družstva agitátoři slibovali, že „na těžkou práci budou určeni kulaci a ti ostatní dostanou práci lehkou“¹⁹¹. Agitátoři své sliby nesplnili a Anna naštěstí dostala lehčí práci v drůbežárně¹⁹². Její muž pracoval s koňmi do té doby, než byli koně nahrazeni traktorem. V roce 1960 se Adam Janeš stal vedoucím jednotného zemědělského družstva. Po roce se této funkce vzdal, dále pracoval jako traktorista. V šedesátých letech oba odešli do důchodu. Na toto období vzpomínají: „Žili jsme celkem spokojeně, ač chudě. Pro naše přilepšení jsme

¹⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 159.

¹⁸⁷ Podle nálezů v archivu je také důležitý fakt, že Adam několik posledních let neplatil daně. Požadoval, aby daně zaplatilo JZD.

¹⁸⁸ Rodinná kronika, s. 162.

¹⁸⁹ Rodinná kronika, s. 161.

¹⁹⁰ Rodinná kronika, s. 161.

¹⁹¹ Rodinná kronika, s. 163.

¹⁹² Kde jak sama vzpomíná, mohla uplatnit své zkušenosti.

chovali kravičky, králiky, včely a veškerou drůbež. Hlavně jsme byli rádi, že nejsme obětmi represálií, ve kterých jsme žili polovinu svých životů.“¹⁹³

¹⁹³ Rodinná kronika, s. 164.

III. VÝVOJ ČESKÉ KULTURY A LITERATURY V LETECH 1948–1956

III. 1. Zdroje, vlivy, proměny

Česká literatura dvacátého století prošla několika výraznými proměnami. Pro kulturu československého státu byla zlomem druhá světová válka, která znamenala zavedení tvrdé cenzury ze strany německých okupantů. Přesto vycházela díla, která se „nepřímo, ale přece průhledně“¹⁹⁴ vyjadřovala proti fašistickému režimu. Následná komunistická cenzura, zavedená po roce 1948, znamenala ještě tužší a radikálnější dohled nad kulturou, navíc postihla mnohem více literátů než v předchozích letech. Zákaz publikovat svá díla měli katolíci i konzervativci. Omezováni byli autoři, kteří byli orientovaní demokraticky, i ti, kteří dosud vyznávali sociální i sovětský směr¹⁹⁵. Literáti a umělci, kteří se neztotožnili s politickým režimem, se stalinismem a s normami „socialistického realismu“, byli veřejně umlčeni. Politický režim je tvrdě perzekvoval¹⁹⁶.

Vývoj politického vlivu na československou literaturu lze prezentovat na příkladu Syndikátu českých spisovatelů¹⁹⁷. Ten vznikl za podpory literárních a uměleckých spolků¹⁹⁸ a pod záštitou významných československých osobností¹⁹⁹ v roce 1918. V období první republiky podporoval nadané literáty a jednou z jeho charakteristik bylo také to, že vylučoval jakoukoli politickou činnost. To se změnilo po komunistickém puči. V roce 1949 se konal I. sjezd československých spisovatelů, organizátoři se přihlásili k „socialistickému humanismu, nejlepším národním tradicím a

¹⁹⁴ Česká literatura od počátku k dnešku, Jan Lehár a kol., Praha 2008, s. 716.

¹⁹⁵ Po roce 1948 byla kultura rozdělena na povolenou a zakázanou. Kulturní vývoj se tak rozvětvil do tří literárních proudů. Prvním je kultura a literatura domácí, veřejná a oficiální. Druhým odvětvím je literatura domácí, neoficiální, nazýváme ji literaturou „podzemní“ nebo samizdatovou¹⁹⁵. Třetím byla česky psaná literatura vydávaná v nakladatelství českých emigrantů v zahraničí. Každé z těchto odvětví je určeno jinému typu čtenáře, používá jinou etiku a jinou estetiku. Společné pak mají to, že každý tvoří svébytný žánr, který přímo reaguje na domácí situaci.

¹⁹⁶ Mnoho umělců bylo vydáno politickým čístkám. Nutno připomenout divadelního režiséra Jiřího Frejku, který v roce 1952 spáchal sebevraždu, nebo Závěš Kalandru, marxisticky orientovaného historika a teoretika, který byl odsouzen v procesu s Miladou Horákovou.

¹⁹⁷ Účelem Syndikátu byla ochrana autorských práv. Podílel se na zahraniční i domácí ediční činnosti, zajišťoval nakladatelské smlouvy, literární ohodnocení i stipendia. Vedl časopisy, na slavném dobříšském zámku literátům umožňoval letní pobyty, zajišťoval propagaci. Tyto výhody byly určeny pro umělce, jejichž dílo „vykazovalo skutečnou uměleckou hodnotu“. Lexikon České literatury. Osobnosti, díla, instituce. Dodatky k LČL, 1 – 3, A – Ř, 4. S – Ž, svazek 1. Luboš Merhaut a kol., Praha 2008, s. 507.

¹⁹⁸ Česká akademie věd a umění, Klub dramatiků, Kruh českých spisovatelů, Máj, Svatobor, Umělecká beseda.

¹⁹⁹ Jaromír Borecký, Karel Matěj Čapek Chod, Hanuš Jelínek, Viktor Dyk a jiní.

k podpoře dvouletého budovatelského plánu²⁰⁰. Novou otázkou pro členy Syndikátu byl vztah „umění, politiky a ideologie, rozpor mezi ideologickým a estetickým chápáním umění a jeho prosovětská orientace“²⁰¹. Na konferenci v Dobříšši vznikl Klub mladých spisovatelů. Cílem této organizace bylo šíření nového ideologického vlivu²⁰². Organizace se začala politicky a ideologicky vymezovat, čímž popřela své původní určení. Vylučovala své členy²⁰³ s odůvodněním činností „neslučitelnou se ctí českého spisovatele“²⁰⁴. Autoři diskutovali o činnosti katolicky orientovaných spisovatelů a došlo i k zastavení několika časopisů²⁰⁵. Po únorovém převratu byl ustaven Akční výbor, který organizačně podléhal Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty. Z důvodu „tzv. negativního postoje k lidově demokratickému zřízení“²⁰⁶ a „úsilí o dosažení vyšší umělecké kvality národní literatury“²⁰⁷ pak byla vyloučena většina původních členů²⁰⁸. Po roce 1950 byla činnost Syndikátu českých spisovatelů ukončena. Namísto něj vznikl Svaz československých spisovatelů, jež navazoval na ideové hodnoty Svazu spisovatelů Sovětského svazu.

Sovětský svaz měl mnoho obdivovatelů již v době první republiky²⁰⁹. Josef Čapek ve 30. letech napsal: „Sovětský svaz není jen nejsvobodnější zemí, je to země vytvářející nový typ demokracie.“²¹⁰ Obdiv a snaha o co nejlepší prezentaci Sovětského svazu vystihuje název jedné z knih Julia Fučíka – V zemi, kde zítra již znamená včera²¹¹. Umělci se nechávali inspirovat a obdivovali moderní sovětské umělecké styly, především socialistický realismus. Jeho koncepce vznikla počátkem třicátých let, kdy

²⁰⁰ Česká literatura, s. 506.

²⁰¹ Česká literatura, s. 508.

²⁰² Konference mladých spisovatelů se uskutečnila na dobříšském zámku roku 1948. Diskutovalo se zde především o „míře umělecké svobody a spojování umění s politikou“. Lexikon České literatury, s. 508.

²⁰³ Z moci takzvaného velkého a malého dekretu prezidenta Edvarda Beneše vyloučili desítku členů.

²⁰⁴ Tamtéž, s.508..

²⁰⁵ Živá tvorba, Tak, Přítomnost.

²⁰⁶ Lexikon české literatury. s. 508.

²⁰⁷ Česká literatura, s. 506.

²⁰⁸ Stav se snížil z 1 333 členů Syndikátu na pouhých 220. Mezi prvními vyloučenými byli Bohuslav Brouk, Jan Herben, Ferdinand Peroutka, Edvard Valenta, Ivan Blatný, Jan Čep. Půl roku po únorovém převratu odešli první spisovatelé do exilu.

²⁰⁹ Nejsilnější inspirací pro umělce první poloviny dvacátého století byla Francie a angloamerická kultura. Víra v pomoc Ruska a sympatie k Rusku jsou zřejmé již v době národního obrození. Nové obrátky propagace Ruska, tedy nově ustanoveného Sovětského svazu, nastaly ve dvacátých a třicátých letech díky komunistické straně, Zdeňkovi Nejedlému a Bohumíru Šmeralovi. Vznikl Klub přátel sovětského Ruska, Společnost pro hospodářské a kulturní sblížení s novým Ruskem, vycházel časopis Nové Rusko. Ve třicátých letech kluby pořádaly zájezdy pro tisícovky obdivovatelů východní země.

²¹⁰ Pavel Kosatík, České snění, Praha 2010, s. 170.

²¹¹ Fučík tuto reportážní publikaci napsal v roce 1932.

byla určena jako jediný oficiální umělecký směr v Sovětském svazu²¹². Podle slovníku z roku 1972 je socialistický realismus, jinak též sorela, či socrela, „pojem zavedený sovětskou literární vědou, jež ho obvykle definuje jako uměleckou metodu, usilující o historické konkrétní zobrazení skutečnosti v jejím revolučním vývoji. Vznikl jako konkrétní ideově umělecký program sovětského umění 30. let. V Gorkého²¹³ pojetí navazoval na kritický realismus ruského 19. století a byl původně zamýšlen jako poměrně široký proud tvárných metod hlásících se k socialismu a společnosti pokroku.“²¹⁴

V Československu se socialistický realismus objevil již před válkou. Teoretiky byli estetik, kritik a člen Devětsilu Bedřich Václavek se spisovatelem, novinářem a též členem Devětsilu Karlem Konrádem. Socialistický realismus chápali jako „literaturu zobrazující svět z hlediska revoluční perspektivy se spojením prvků realismu 19. století“²¹⁵. Vzhledem k dřívější činnosti obou teoretiků ve Svazu moderní kultury Devětsil²¹⁶ je zřejmé, že socialistický realismus pro československé umělce měl nádech avantgardy²¹⁷, jeho obdiv souvisel spíše s obdivem moderny.²¹⁸

Směr socialistického realismu propagovala a dodržovala skupina Blok. Mezi její členy patřila Marie Majerová, Marie Pujmanová či Jiří Weil. Ostře se změnila koncepce socialistického realismu po roce 1948. Příkladem může být tvorba Marie Pujmanové²¹⁹. Sociální román Lidé na křižovatce²²⁰ byl považován za vzor tohoto realismu²²¹, navazující díly románu Hra s ohněm²²² a Život proti smrti²²³ mají však jiný charakter než první díl. Napsány byly po komunistickém puči, proto musela autorka své původní verze dokonce přepracovat. „Jemný pohled do nitra postav se z nich krok za krokem vytrácel. Typizace se proměnila v ideologickou schematizaci, románový děj jen

²¹² Vyhlášeno to bylo během Charkovské konference v roce 1932.

²¹³ Maxim Gorkij (1868–1936), ruský spisovatel a básník, je považován za „průkopníka“ socialistického realismu.

²¹⁴ Malý encyklopedický slovník. A–Ž, Praha 1972.

²¹⁵ Česká literatura od počátku k dnešku, Jan Lehár a kol., Praha 2008, s. 738.

²¹⁶ Většina členů Devětsilu byli levicově orientovaní.

²¹⁷ To je potvrzeno také v knize Česká literatura od počátku k dnešku, Jan Lehár a kol., Praha 2008.

²¹⁸ Ve smyslu vymezení se vůči předchozím stylům, moderna jako vnímání něčeho nového.

²¹⁹ Marie Pujmanová (1893-1958), spisovatelka a novinářka.

²²⁰ Vydáno 1937.

²²¹ Stejně tak Anna proletářka Ivana Olbrachta, Rudé zpěvy Stanislava Kostky Neumana nebo Siréna Marie Majerové. Tato díla byla prohlašována za socialistický realismus. Zvláště u díla Marie Majerové se však jedná o sociální román. Tato díla byla za socialistický román prohlášena z důvodu snahy navázat po roce 1948 na „tradiční“ socialistického realismu, která však neexistovala.

²²² Vydáno 1948.

²²³ Vydáno 1952.

dokládal oficiální představu o nedávné minulosti.²²⁴ Veškerá literatura, tedy také ta, která zprvu vyjadřovala socialisticko--realistické myšlení podle Sovětského svazu, ztratila svou nezávislost.

Socialistický realismus po roce 1948 zcela změnil původní směr a náplň svého stylu, začal se vymezovat vůči ostatním stylům. Například Zdeňek Nejedlý ve svém textu O realismu pravém a nepravém píše: „...i na heslo o realismu se lepší leccos, co naprosto není hodno slout realismem v dnešním, pokrokovém a vysoce uměleckém smyslu. Ano, lepší se na toto heslo najednou přímo neumění, neplodnost, nemohoucnost, netvořivost. I máme jistě dobrý, ano, velmi dobrý důvod, abychom mezi tímto pauměním a dnešním realismem, o který nám jde, položili tlustou čáru, nepřekročitelnou mez. A je to zapotřebí proto, abychom odrazili tento lžirealismus od skutečného realismu...“²²⁵

Význam a obsah socialistického realismu byl vykládán podle momentální politické nálady. Původní estetika se prolнула s politikou, za pomoci agitací a pouček, které byly neživé a často realitě velmi vzdálené, byly stanoveny hranice tohoto socialistického realismu. Tato omezení byla vystavěna zvláště ostře proti avantgardě a meziválečným uměleckým stylům²²⁶. Tomuto „novému“, socialistickému realismu však stačilo, aby někdo nesouhlasil a nepřizpůsobil se nové umělecké ideologii²²⁷. Tak jako tomu bylo ve společnosti, tak i v kultuře byli perzekvováni ti lidé, kteří nesouhlasili se stalinským pojetím socialismu²²⁸. Důvody, které vedly k násilnému ustanovení socialistického realismu jako „uměleckého“ směru v kultuře, měly několik významů. Jednalo se o ustanovení nové identity, ukázky moci a prezentace síly komunistické strany.

Po únoru v roce 1948 převzali komunisté veškerou moc do svých rukou. Tyto proměny zasáhly všechny vrstvy společnosti, jak je výše popsáno. Zasáhly skutečně každého, od spisovatelů až po čtenáře. Stalo se tak plošnými změnami v oblasti kultury, zvláště literatury. Proměna, postavení a vývoj literatury od roku 1948 do konce

²²⁴ Česká literatura od počátku k dnešku, Jan Lehár a kol., Praha 2008, s. 739.

²²⁵ Z dějin Českého myšlení o literatuře 1948–1958, 2. Antologie k dějinám české literatury 1945–1990, Praha 2002, s. 217.

²²⁶ Vůdci socialistického realismu se vůči ostatním umělcům chovali poměrně agresivně. Umělci byli vystaveni administrativní i psychické šikaně. Pod tímto nátlakem pak někteří řešili situaci sebevraždou, například Konstantin Biebl nebo Jiří Frejka.

²²⁷ Veřejně odsouzena byla například poezie Jaroslava Seiferta a Vladimíra Holana. Někteří autoři byli nuceni emigrovat, někteří byli po zinscenovaných procesech uvězněni nebo popraveni.

²²⁸ Jako příklad mohu uvést popravu Závěše Kalandry, levicového publicisty, který nesouhlasil s předválečnými procesy v Sovětském svazu.

padesátých let prošel třemi fázemi. V první fázi, v letech 1948 až 1950, docházelo k politické institucionalizaci kulturních oblastí. Došlo k založení nového systému kulturních i literárních institucí. Byl stanoven a vymezen literární a umělecký program. Nově se formovala oficiální kritická doktrína socialistické literatury. Druhá fáze je ohraničena lety 1951 až 1955. Pavel Janoušek v knize Dějiny české literatury²²⁹ píše, že pro toto období je typická sebejistá totalitní kultura sovětského typu. V této etapě byla programována estetika a ideální pojetí kultury a umění. Ve třetím období, mezi lety 1956–1958, se dosavadní snahy o proměnu a sovětizaci kultury začaly hroutit. V literatuře nastal nový pohyb, který vedl k liberalizaci kulturního života.

Po porážce demokratických politických stran začala komunistická strana dále upevňovat svou moc. Režim potlačoval nekomunistickou inteligenci²³⁰. Jedním z prostředků, kterým omezování vykonával, byla centralizace kultury. Velký vliv s mocí měl Zdeněk Nejedlý, který se stal novým ministrem školství a osvěty²³¹. Další vedoucí osobnosti byli Ladislav Štoll²³² s Václavem Kopeckým²³³. Pod jejich dohledem byly reorganizovány divadelní, filmové, rozhlasové i nakladatelské instituce takovým způsobem, aby vyhovovaly politické moci i socialistickorealistickému hávu. Všechny dosavadní soukromé kulturní instituce byly znárodněny, poté sjednoceny. Dohled nad veškerými médii pak „usměrňoval život společnosti v zájmu nové politické moci“²³⁴. Politika se tak mohla aktivně promítat do kulturního dění.

Na nová politická jednání vznikly tři různé reakce ze strany umělců a elity. Část inteligence a umělců odešla do zahraničí²³⁵. Část umělců se odmítla přizpůsobit, avšak

²²⁹ Dějiny české literatury 1945–1989, II, 1948–1958, Pavel Janoušek a kol, Praha 2007.

²³⁰ Jedním z prvních kroků byla reorganizace vysokých škol, kdy bylo vyloučeno mnoho studentů a profesorů.

²³¹ Z jeho podnětu byl schválen zákon o jednotném školství, který centralizoval vzdělání. Zároveň zajišťoval politický dohled nad školami v rámci marxisticko-leninského vzdělání. Nově organizována byla také činnost divadel.

²³² Jeho přednáška „Třicet let bojů za socialistickou poezii“ se stala směrnicí pro socialistický realismus. Ladislav Štoll byl hlavním obhájcem kultury ze Sovětského svazu, jako politik vystřídal mnoho funkcí, na kulturu měl přesto veliký vliv.

²³³ Po roce 1948 ministr kultury, hlavní propagátor socialistického realismu a mimo jiné jeden z inscenátorů politických procesů.

²³⁴ Dějiny české literatury, s. 22.

²³⁵ Tito pak dále tvořili v zahraničí. Jejich tvorbu nazýváme exilovou. Režimem byli označeni za „vlastizrádce“. Do zahraničí odešli například Ivan Blatný, Ferdinand Peroutka, Pavel Tigrid, Jan Čep a mnoho dalších.

zůstala v republice²³⁶. Část umělců vyjádřila podporu nebo loajalitu novému režimu. Komunistická moc podporovala a zajišťovala jen tuto třetí skupinu. V nové socialistické společnosti byl uznán umělcem jen ten, kdo se přizpůsobí novému schématu. Takový přístup prezentuje Jan Drda těmito slovy: „Jsme všichni přesvědčeni o tom, že nadále nemůže národní kulturu spoluvytvářet ten, kdo stojí k národu levým bokem nebo dokonce zády a kdo v hodině zkoušky se stal nepřítelem.“²³⁷

Podobných výroků bychom našli bezpočet. Většinou byly neživé a realitě vzdálené. Avšak právě tvrzení takového typu byla ustanovujícím médiem českého kulturního dění, jasně schematizovanou složkou, díky které se nový směr vymezoval vůči svému okolí. Dokonce kritika literárních textů byla nahrazena hantýrkou politického osočování. Literární kritika kopírovala politickou ideu třídního boje. Jan Grossman v textu *O krizi v literatuře* píše: „Budoucí historik nic nepochopí, dokud nepronikne spleť usnesení, kampaní, akcí a konferencí; dokud nebude s to dešifrovat skutečný význam formálních tezí a deklamací.“²³⁸

Nové, povolené a platné směry v tvorbě a umění byly ustanoveny na Sjezdech národní kultury, nebo pod dohledem Kulturních komisí a Akčních výborů. Směr kultury neustanovovali umělci s literáty skrze své vnímání, ale komise a spolky skrze politiku a ideologii. V těchto organizacích se mohli vyjadřovat jen „prověření lidé“. Ve veřejném životě došlo k „hromadné očištění veřejného života od reakčních živlů“²³⁹. Upraven byl zákon o národních umělcích, který umělcům dával novou funkci. Jejich „požitky se měly nově odvíjet podle vztahu k lidu a dělnické třídě“²⁴⁰. Kultura pak byla využita ke kampani socialismu a manipulaci s veřejností, stala se „politickou kulturou“²⁴¹. Literatura a stejně tak veškeré umění bylo zpolitizováno. Novou funkcí literátů a umělců bylo stát po „boku národa“²⁴². Novým záměrem politiky bylo využít postavení umění a literatury ve svůj prospěch.

²³⁶ Tito tvořili tajně, svá díla schovávali takzvaně „do šuplíku“, například František Hrubín, Kamil Bednář, Josef Hiršal a další. Druhou alternativou byl vznik skupin a okruhů, které byly mimo dosah politické moci. Vznikala tak zcela specifická díla. Například z podnětu skupiny Libeňských psychiků a autorů, kteří tajně tvořili sborník *Zvěrokruh* nebo edici *Půlnoc*.

²³⁷ *Svobodné noviny*, 4. 4. 1948, hlavní projev Jana Drdy na sjezdu Kulturní komise Akčního výboru Národní fronty. *Dějiny české literatury*, s. 23.

²³⁸ *Dějiny české literatury*, s. 35.

²³⁹ *TAMTÉŽ*, s. 27.

²⁴⁰ *TAMTÉŽ*, s. 22.

²⁴¹ Kultura byla zcela pod politickou kontrolou, byla cenzurována.

²⁴² *Česká literatura*, s. 728.

V březnu roku 1949 proběhl ustavující sjezd Svazu československých spisovatelů. Zde byla prohlášena jako „jediná a závazná tvůrčí metoda“²⁴³ a jako jediný a platný umělecký směr socialistický realismus. „Účastníkům rokování byl prezentován jako směr, který vychází ze sepětí umělců s pracovním úsilím v hospodářské oblasti a zároveň předpokládá podřízení tvůrčího subjektu vyšším kolektivním zájmům (tj. budování socialismu) i umělcovu osobní ideovou a politickou angažovanost.“²⁴⁴ Cestou nového umění bylo naplňovat ideologii a podle toho byla jejich „umělecká“ kvalita hodnocena. Cílem této „politické kultury“ bylo hledání nepřítele a prosazení demagogických ideálů. „V důsledku centralizačních kroků se Syndikát českých spisovatelů postupně stával jedinou spisovatelskou organizací, která měla podle plánu, vypracovaného jeho předsednictvem a schváleného ústředním výborem KSČ, manifestovat jednotný postoj i tvůrčí loajalitu svých členů vůči oficiálně proklamovaným potřebám společnosti.“²⁴⁵ Spisovatelé, kteří měli odlišný názor, se stali „obětí masové nezákonnosti“²⁴⁶.

Gustav Bareš na sjezdu kulturní komise Akčního výboru, který předcházel Sjezdu národní kultury, prohlásil: „Únorové události ukázaly jasně, že spolupráce s reakcí vede do jedné fronty s úhlavními nepřáteli republiky, na cestu vlastizrady. Všem je nyní dána možnost promyslet a uvědomit si poučení z únorových událostí a přimknout se k lidu, pracovat pro republiku. Nadchází doba dosud netušeného rozmachu vědy, umění, kultury a vzdělanosti v naší vlasti. Tato doba bude vyžadovat očištěné, obrozené inteligence, věrné zájmu lidu.“²⁴⁷ Pravda je, že po únoru přišla nová doba, nevedla však k rozmachu. Radikální postoje a propletence ideologických a estetických představ byly prezentovány veřejnosti. Platný v citaci Gustava Bareše je výrok, že se „přimkne k lidu“. Přelom čtyřicátých a padesátých let byl ve znamení masovosti, tedy masového oslovování lidí. Konaly se kulturní i osvětové akce, jejichž úkolem bylo oslovit co nejširší vrstvy společnosti. Cílem akcí byla politická převýchova. Strana oslovovala všechny vrstvy společnosti, od studentů po dělníky a zemědělce. Ti pak byli k vnímání této kultury motivováni soutěžemi a odměnami. Populární bylo například plnění takzvaného „Fučíkova odznaku“. „Uchazeč o zisk

²⁴³ Dějiny české literatury, s. 30.

²⁴⁴ Dějiny české literatury, s. 30.

²⁴⁵ TAMTÉŽ, s. 16.

²⁴⁶ Česká literatura, s. 736. Proměnil se také systém justice, díky němuž mohli být všichni nepohodlní „právně“ postihováni.

²⁴⁷ Dějiny české literatury, s. 23.

odznaků měl, podle podmínek vyhlášených na zasedání ústředního výboru Československého svazu mládeže v říjnu 1949, přečíst celkem jedenáct knih (dvě odborné publikace vztahující se k jeho oboru, tři tituly politického zaměření, dvě prozaická a dvě básnická díla, jeden sovětský román a Jiráskovu prózu *Proti všem*), zhlédnout tři sovětské a dva československé filmy a na závěr absolvovat pohovor.²⁴⁸

Masově propagován a oslavován byl Alois Jirásek. Tyto a mnohé další „akce“ měly mnoho různých výsledků. Jednak tím byl uveden v život socialistický realismus v jeho stalinském pojetí, akce měly „lidověvýchovný“²⁴⁹ charakter. I díky nim bylo možné proměnit dosavadní kulturní vědomí a dědictví²⁵⁰. Jiráskovo dílo bylo následně využito pro vytvoření „historického vědomí“. Především měl být „široké veřejnosti dán relativně ucelený obraz české historie, který měl suplovat dosud chybějící marxistické pojetí národní minulosti, respektive marxistické učebnice dějepisu.“²⁵¹

Všemi těmito zásahy došlo k reformaci, zároveň i deformaci dosavadního vývoje literatury. Strana dokázala zcela systematicky a fundovaně proměnit kulturní zázemí. Zprvu komunisté převzali vládu nad veškerými kulturními organizacemi, centralizovali je, prověřili a „pročistili“ kulturní zázemí. Poté si snažili podmanit i diváka, čtenáře a posluchače. Ideálním úkolem a cílem těchto změn byla proměna společnosti a její nové, socialistické a stalinské formování.

Roku 1953 zemřel Stalin. O devět dní později zemřel Klement Gottwald a krátce před tím Zdeněk Nejedlý opustil svou funkci. Tyto události měly velký vliv i na kulturní události. Během roku 1953 začalo docházet k postupnému uvolňování tvrdého stalinského režimu, které proměnilo jak kritický úhel pohledu na literární díla, tak výběr témat ve všech oblastech kultury. Hlavním těžištěm budovatelské prózy dosud byla socialistická angažovanost. Po roce 1953 bylo možné uveřejnit témata, která byla laděna spíše historicky²⁵², psychologicky²⁵³, intimně²⁵⁴ či zábavně²⁵⁵. V budovatelských románech došlo k proměně hrdiny, který se stal méně schematickým. Díla začala být posuzována podle literárního talentu a kritici je odmítli posuzovat podle politické

²⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 46.

²⁴⁹ Dějiny české literatury, s. 47.

²⁵⁰ Socialistický realismus pracoval s historickými epochami a událostmi v rámci své ideologie. Například barokní doba byla považována za „reakční“ a vyzdvihovali dobu antiky, renesance, husitských dob a jiné.

²⁵¹ Dějiny české literatury, s. 47.

²⁵² Například kniha Jana Otčenáška *Občan Brych* z roku 1955.

²⁵³ Například kniha Edvarda Valenty *Jdi za zeleným světlem* z roku 1956.

²⁵⁴ Především v poezii.

²⁵⁵ Především ve filmové tvorbě.

angažovanosti tvůrců, tak jak to „politická kultura“ požadovala doposud. Významným krokem k této změně byla kritika, která mohla být konečně prováděna formou diskuzí v kulturních a literárních časopisech. Jejich náplní již nebylo politické osočování a vymezování se. Docházelo ke zpochybnění dogmat, které byly stanoveny socialistickou doktrínou. Mimo jiné²⁵⁶ se cílem kritiky stala povrchnost socialistických děl.

Na II. sjezdu Svazu sovětských spisovatelů v roce 1954 bylo umožněno „veřejně vystoupit i takzvaným liberálům a pokusil se rozšířit pojetí socialistického realismu nad rámec pouhého zobrazení revolučního a budovatelského zápasu i obohatit typizaci postav a překonat tak převládající schematismus.“²⁵⁷ Došlo však jen k částečnému uvolnění, změnila se témata a problematika děl. Nemůžeme však hovořit o liberalizaci tvorby. Z per socialistickému režimu nakloněných kritiků byly tyto tendence kritizovány, považovali je za útok na „ideové principy a názory o poslání literatury“²⁵⁸. Stěžejní referáty na konferenci Svazu československých spisovatelů varovaly „před nástupem subjektivismu, únikovými tendencemi (odklon od prózy současnosti k historické tematice, od občanské poezie k intimní) a jednostranným zdůrazňováním talentu na úkor ideovosti, respektive socialistické angažovanosti“.²⁵⁹ Negativně a jako nebezpečí byl vnímán subjektivismus a individualismus v umění. Po roce 1953 došlo k uvolnění, které bylo jen částečné. Došlo ke změnám, avšak stále v rámci budovatelského úsilí, v náplni socialistického realismu a ideologii Sovětského svazu. Tyto změny jen dokládají tvrdost a dogmaticčnost předchozího období v letech 1948–1953.

Zásadním zlomem ve vývoji komunistické strany v Československu i ve východním bloku bylo vystoupení Nikity Sergejeviče Chruščova na XX. sjezdu komunistické strany Sovětského svazu v roce 1956. V Československu na tento sjezd reagovala inteligence již po dvou měsících na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů, kde namísto oslavného hodnocení československé literatury došlo díky Chruščovovu projevu k její kritické reflexi. Jedním z hlavních témat byl kritický stav literatury a společnosti. Významné byly projevy Jana Seiferta a Františka Hrubína²⁶⁰,

²⁵⁶ Významným bodem byly požadavky objektivní vědy, namísto ideologie, kritizována byla přítomnost cenzury.

²⁵⁷ Dějiny české literatury, s. 53.

²⁵⁸ Sergej Machonin, TAMTÉŽ, s. 53.

²⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 54.

²⁶⁰ Tvůrčí období obou těchto spisovatelů bylo po roce 1948 omezeno. František Hrubín vydal v roce 1948 sbírku Hirošima, která nebyla komunistickou kritikou přijata. Pak vydával své sbírky až po roce

kteří odsuzovali přístup režimu ke kultuře a společnosti, kritizovali perzekuce a násilnost režimu²⁶¹. Tyto projevy vyvolaly bouřlivou reakci ze strany svazových i stranických funkcionářů. Museli reagovat, avšak byli připraveni na to, že po Chruščovově projevu vznikne odezva. Jan Drda²⁶², Ladislav Štoll i Jiří Taufer²⁶³ měli připraveny výmluvné obhajoby, v nichž reflektovali stav literatury po roce 1948 a „retušovali“²⁶⁴ rozpory, které vznikly po těchto projevech. Tyto neshody byly velmi silné.

Konflikty v literární politice lze demonstrovat na postoji Vítězslava Nezvala. Po roce 1948 byl tento slavný básník politicky aktivní, prorežimní a zastával funkci tajemníka ministerstva informací. Idejím socialistického realismu vyhovovaly jeho sbírky *Velký orloj*²⁶⁵ nebo poema *Stalin*²⁶⁶. Přesto jeho poezie neklesla a zachovala si stopy avantgardní poetiky. Tím ovlivnil mladé básníky²⁶⁷ a zároveň vystavěl základy pro literaturu a kritiku po roce 1956. Po II. sjezdu československých spisovatelů se díky svému postavení zastal autorů, kteří se vůči socialistickému realismu vymezovali²⁶⁸. Dokonce jako první veřejně navrhl, „aby do připravovaných stanov již nebyl zahrnut pojem socialistický realismus“²⁶⁹. Tyto názory ovlivnily většinu dosud komunistické straně nakloněných intelektuálů, kteří zpochybnili důvěru ve vládnoucí stranu. Proměnilo se společenské klima²⁷⁰. V literárních novinách se otevřel prostor několika filosofickým diskuzím²⁷¹, kritizován byl kult osobnosti, dogmatismus, ideologie jako

1956. Mezitím směl vydávat jen poezii pro děti a překládat. Jaroslavu Seifertovi vyšla v roce 1950 sbírka *Píseň o Viktorce*, která byla režimní kritikou ostře kritizována. V roce 1954 mu byla vydána sbírka *Maminka*. Tato sbírka byla hodnocena pozitivně a díky svému nepolitickému charakteru byla přijata. Jaroslav Seifert i František Hrubín patřili mezi ty, kteří byli režimem po roce 1948 umlčeni.

²⁶¹ Jaroslav Seifert přednesl úvahu o spisovateli a svědomí národa, „vzval k odčinění křivd a žádal, aby se literatura opět stala svědomím národa“. František Hrubín přirovnal českou poezii k Mallarméově labuti, jejíž křídla zamrzla v ledu. Na sjezdu prohlásil: „Žijme a tvořme tak, aby se od nás neodvraceli, aby si nás vážili jako opravdových tvůrců, nikým a ničím nepodplatitelných“. *Česká literatura*, s. 754.

²⁶² Žil v letech 1915–1970, do kulturní paměti se zaryl svými povídkami *Němá barikáda* z roku 1946. Po Únoru zastával významné kulturní i politické funkce.

²⁶³²⁶³ Žil v letech 1911–1986, básník a překladatel z ruštiny, po roce 1948 aktivní v kulturní politice.

²⁶⁴ *Dějiny české literatury*, s. 55.

²⁶⁵ Vydáno v roce 1949.

²⁶⁶ Vydáno v roce 1949.

²⁶⁷ Například Milana Kunderu, který patřil k úspěšným autorům oficiálního proudu. Také Jiřího Štolu a jiné.

²⁶⁸ Jako například Jaroslava Seiferta, Vladimíra Holana, Františka Halase, Jindřicha Hořejšího, Viléma Závady.

²⁶⁹ *Dějiny české literatury*, s. 56.

²⁷⁰ Povstali také studenti během tradičního majálesu.

²⁷¹ V letech 1956–1957 mezi autory těchto článků patřili filosofové Karel Kosík, Ivan Sviták, Josef Zumr, Jiří Cvekl a jiní.

„falešné vědomí“²⁷² a především byl zpochybněn socialistický realismus. Bylo požadováno „vymanění teorie z poplatnosti propagandy“²⁷³ a „panství ideologie v marxismu“²⁷⁴.

Chruščovův kritický výstup vůči předchozí ideologii odstartoval vlnu dalších kritik, které napadaly vesměs celý systém vybudovaný po Únoru. Kritizován byl schematismus, „černobílost“ děl, formálnost, potlačení osobnosti a osobitosti. Dokonce došlo i ke kritice osob, které dosud stály ve vedoucích pozicích. Ladislav Štoll i Václav Řezáč²⁷⁵ jako bývalí kulturní funkcionáři odstoupili ze svých funkcí. Autorům pak byla dána možnost nového vyjádření²⁷⁶ a dosud umlčovaní autoři mohli volně publikovat²⁷⁷. Byla vydávána díla, která byla v předchozích letech zakázána²⁷⁸, otevřeněji se mohla vyjadřovat literární kritika²⁷⁹. Kultuře bylo povoleno znovu navázat kontakty se západním světem, díky tomu se proměnil repertoár překládané literatury²⁸⁰ a změnil se ediční plány. Stejně jako u uvolnění v období let 1953–1956, nemůžeme ani zde mluvit o úplné demokratizaci. Stále existovaly hranice, které vymezovaly povolené a zakázané. Avšak oproti předchozímu období došlo k většímu uvolnění, které přineslo určitý kulturní rozkvět²⁸¹.

Kultura byla stále v aktivní korespondenci s politikou, proto i v literatuře po nástupu Antonína Zápotockého došlo ke změně politického i kulturního kurzu. V čele vedení konference Československých spisovatelů stanul opět Ladislav Štoll, II. sjezd spisovatelů z roku 1956 začal být ostře kritizován. Autoři a umělci, kterým byla dána v době uvolnění možnost prezentace, byli opět umlčeni. Nastaly takzvané prověrky. Podezřelí a „nepřátelé socialismu“ byli kontrolováni. Jednalo se o nový druh útlaku,

²⁷² TAMTÉŽ, s. 58.

²⁷³ Česká literatura, s. 755.

²⁷⁴ Karel Kosík se stavěl proti ideologii postavené na Marxových myšlenkách. On i jiní filosofové se však navraceli k Marxovým myšlenkám. Česká literatura, s. 755.

²⁷⁵ Žil v letech 1901–1956, byl jedním ze spisovatelů, kteří po roce 1948 představovali socialistickorealisticke směřování.

²⁷⁶ Dokonce kolem časopisu Květen (vydávaného v letech 1955–1959) vznikla skupina s vlastním estetickým programem. Autoři přispívající do tohoto časopisu se programově vymezili proti budovatelské literatuře a poučovací rétorice. Jejich tvorbu nazýváme poezií nebo „pravdou“ všedního dne. Básníci publikující v květnu byli: Jiří Šotola, Miroslav Holub, Miroslav Florian, Karel Šiktanc a jiní. Prozaici byli: Karel Ptáčník, Ivan Klíma, Ludvík Vaculík, Ladislav Fuks a jiní.

²⁷⁷ Například František Hrubín, Oldřich Mikulášek, Jan Skácel a jiní.

²⁷⁸ Například Škvoreckého Zbabělci, knihy Bohumila Hrabala, Halasovy a Ortenovy básně a jiné.

²⁷⁹ Jan Trefulka, Jan Grossman, Josef Vohryzek, Václav Černý.

²⁸⁰ Namísto sovětských děl socialistického realismu byla vydána díla Bertolda Brechta, Heinricha Bölla, Alberta Moravia, Ernesta Hemingwaye, Christiana Morgensteina, Williama Faulknera, Jamese Joyce a jiných.

²⁸¹ Nutno připomenout úspěch českých umělců na EXPU v Bruselu v roce 1958, vznik divadel Na zábradlí nebo Reduty.

avšak tyto represe nebyly již tak kruté jako represe první poloviny padesátých let. Přístup k literatuře padesátých let lze demonstrovat na okolnostech vzniku a vydání knihy *Zbabělci* od Josefa Škvoreckého. Kniha byla napsána v první polovině padesátých let, politický systém dovolil tuto knihu vydat až v roce 1958. Avšak několik týdnů po uvedení na trh byla tato kniha stažena z prodeje a z knihoven, byla kritikou označena jako „červivé ovoce“²⁸² a „stala se podnětem k rozsáhlé kampani proti „liberalismu“ a „revizionismu“²⁸³.

Po roce 1958 došlo k obnovení stalinismu, opět se zostřila cenzura. Byly rušeny časopisy²⁸⁴, zase se měnily ediční plány²⁸⁵ a mnoho lidí bylo vyloučeno ze svých pracovních míst²⁸⁶. Avšak mnohým z nich bylo umožněno dále pracovat v kulturních oblastech²⁸⁷. Tím se hodně z nich v době dalšího uvolnění po roce 1962 zasloužilo o nástup slavné takzvané „nové vlny“ šedesátých let.

Socialismus cíleně zasahoval do všech odvětví života a působil i na kulturu. Došlo k vytvoření nových teorií, jejichž cílem bylo dosáhnout proměny ve vnímání kultury²⁸⁸. Základním kamenem pak byla Leninova teorie dvou kultur. Říká, že „pokud existuje třídní společnost, potom je v rámci každé jednotlivé národní kultury možné rozlišit pokrokovou kulturu, odrážející zájmy dělnické třídy a podílející se na destrukci nespravedlivého společenského řádu, a kulturu úpadkovou, reakční, působící v souladu se zájmy vykořisťovatelů“²⁸⁹. Kultura socialistického realismu musela být politicky a ideově v „normě“. Kultura byla uchopena a využita k vymezení hranic socialismu. Již základní teorie kultury je stavěna „černobíle“, je stavěna uměle a bez návaznosti na předchozí kulturní tradice. Byly jí dány nové významy, nové úkoly, nová poslání. Měla například za úkol vychovávat, a to ve smyslu „kladných vzorů pracovitého úderníka, bdělého funkcionáře, uvědomělého družstevníka.“²⁹⁰ Vychováván měl být čtenář,

²⁸² Česká literatura, s. 764.

²⁸³ TAMTÉŽ.

²⁸⁴ Byl zrušen časopis *Květen* a měsíčník *Nový život*.

²⁸⁵ Bylo zakázáno vydání již připravených Halasových a Ortenových básní a Škvoreckého kniha *Zbabělci*.

²⁸⁶ Z nakladatelství Československý spisovatel musel odejít Ladislav Fikar, Jiří Hiršal, Kamil Bednář a Jan Grossman.

²⁸⁷ Například Jan Grossman se stal vedoucím činohry Divadla na Zábradlí, Alfréd Radok pracoval v Městských divadlech pražských.

²⁸⁸ Tyto teorie byly stanoveny na základě dialektického materialismu. Základem byli filosofické úvahy Karla Marxe.

²⁸⁹ Dějiny České literatury, s. 139.

²⁹⁰ Česká literatura, s. 738–739.

vychováván měl být také spisovatel²⁹¹. Spisovateli byla zadána témata, kterými se měl zabývat. Podle Václava Řezáče²⁹² je úkolem literatury „jasně položit otázku, řešit ji před čtenářem tak, aby mohl nahlédnout do všech jejích zákrutů a zodpovědět ji bezezbytku“²⁹³. Ti spisovatelé, kteří se tomuto „novému“ spisovatelskému řemeslu nepřizpůsobili, byli nahrazeni spisovateli novými. Vznikla edice „Nová směna“, která se věnovala především „novým literárním talentům“²⁹⁴. Jejím cílem bylo vydávat „básně, romány a povídky začínajících básníků a spisovatelů, kteří se dnes hlásí ze všech pracovišť, aby se podíleli na rozkvětu naší nové, socialistické kultury“.²⁹⁵ Spisovatelé, jejichž díla byla publikována v této edici, pocházeli z „řad dělníků a rolníků i z řad studentů a mládeže“. Dnes nám tato informace snad přijde úsměvná. Avšak postavení umělce a jeho politické smýšlení bylo jedním z hlavních měřítek, podle kterých byl hodnocen či prezentován on i jeho díla.

Socialistická literatura měla být četbou „pro miliony“²⁹⁶. Tato ideologie vyznačila rámec umění socialistického realismu, určila, kdo bude spisovatel a kdo bude čtenář. Navíc také vymezila, co bude spisovatel psát a co bude čtenáře zajímat. Čtenáře měly zajímat tyto literární žánry: budovatelský román, historická románová kronika, výrobní drama a agitační poezie, zvaná též frézistickou poezií. Intimita a lyrika, jak je z výše popsaného zřejmé, byly v poezii nežádoucí²⁹⁷. „Potřebná“ byla tvorba, která „vyjadřuje radost z našeho života, který kolem nás kypí, zpívá a probouzí vítězství boje za mír a socialismus“²⁹⁸. Potlačeno bylo spisovatelovo nezávislé myšlení a osobitost, politické teorie pak určovaly, kdo může a nemůže být spisovatelem. Důležitá byla oslava vítězství socialismu a spisovatelé, kteří tento zákon nectili, byli nahrazeni spisovateli novými. Před spisovatelem socialistického realismu stálo několik úkolů, které musel plnit. Spisovatel této „nové doby“ musel být seznámen s učením marxismu-leninismu. Musel být „angažovaný“, rovněž musel čtenáři předkládat ideově jasný obraz světa. Autoři měli absolvovat školení – jezdit na stavby, na místa, kde dělníci

²⁹¹ Zdeněk Nejedlý ve stati O úkolech naší literatury prohlásil, že literatura „musí být vychovatelkou, učitelkou“. Dějiny české literatury, s. 139.

²⁹² Jeho romány sledující osidlování poválečného pohraničí, knihy *Nástup* (1951) a *Bitva* (1954) patřily mezi nejčtenější.

²⁹³ TAMTÉŽ, s. 739.

²⁹⁴ Dějiny české literatury, s. 48.

²⁹⁵ Dějiny české literatury, s. 48.

²⁹⁶ Česká literatura, s. 870.

²⁹⁷ Po roce 1956 na takto nastavenou koncepci literatura zareagovala tím způsobem, že přestaly být vydávány romány. Naopak přibývalo novel, povídek a poezie.

²⁹⁸ TAMTÉŽ.

pracovali. Mezi nově vznikajícími budovami a dělníky pak měli hledat náměty pro svá díla. Podporováni byli také noví spisovatelé z řad dělníků²⁹⁹ či zemědělců³⁰⁰. Nad tím vším dohlížel a veškeré tyto aktivity organizoval Svaz československých spisovatelů. Hodnota díla pak byla posuzována nikoliv podle uměleckého, ale politického schématu. Na dobříšské schůzi ministrů Julia Ďuriše, Václava Kopeckého a Zdeňka Nejedlého se zrodil „Dobříšský program kulturního nástupu na vesnici“. Každý venkovský okres byl pod „kulturní patronací“ a byl mu přidělen spisovatel, který nad kulturou v okrese dohlížel. Umělec, literát musel být v „sepětí s pracovním úsilím v hospodářské oblasti“, musel se svou tvorbou podílet na „budování socialismu“. „Spisovatelům se doporučovalo, aby v optimistickém duchu zobrazovali budovatelské úsilí a své náměty čerpali z výrobního prostředí, z továren, dílen, dolů, grandiózních staveb hutí a přehrad.“³⁰¹

Socialistický realismus jako literární žánr se zabýval třemi oblastmi. První je „román z města“. Zde je zpodobněno městské nebo měšťanského prostředí, prostředí továrny nebo dobrovolné brigády³⁰². Druhou oblastí je román, který se zabývá vesnickým prostředím. Náplní těchto románů je kolektivizace a proměna vesnice³⁰³. Třetím typem románu je román z pohraničí. Hlavním těžištěm těchto knih je odsun Němců z pohraničí a následné osidlování.

Koncepce budovatelského románu, která byla stanovena v padesátých letech, se stylisticky inspirovala meziválečným socialistickým realismem, literaturou faktu a reportáží. V těchto románech byl kladen důraz na detail a na objektivitu, reportážní styl měl být dokladem opravdovosti budovatelského úsilí. Zároveň se budovatelské romány snažily být věcnými³⁰⁴. Spisovatel měl román stylizovat tak, jako by byl „přímo u toho“³⁰⁵, měl být svědkem událostí, které popisoval³⁰⁶. Důležitý je také fakt, že budovatelský román byl ve své době nazýván „románem ze současnosti“. Oficiálně byl

²⁹⁹ Například Marie Kratochvílová, autorka básnické sbírky *Neskončil náš boj* (1951), nebo „mladý dělnický autor“ Jiří Havel, autor básnické sbírky *Z lásky k životu*.

³⁰⁰ Například Marie Dušková, zemědělská dělnice a autorka básnické sbírky *Nezapomenutelný květen* (1951).

³⁰¹ *Dějiny české literatury*, s. 30.

³⁰² Například kniha *Váši Káni Parta brusiče Karhana a F. K. Sedláčka Luisiana se probouzí*.

³⁰³ Nejvíce uznávanou a nejlépe hodnocenou knihou z vesnického prostředí byla próza Bohumila Říhý *Dvě jara*.

³⁰⁴ V románech se často a rozsáhle popisuje technické zázemí a technické vymoženosti.

³⁰⁵ V padesátých letech se romány tvářily jako autobiografické nebo byly vystavěny jako kronikářská díla, doplněná románovou stylizací.

³⁰⁶ A ve stejném smyslu byl spisovatel také prezentován. Jak jsem výše uvedla, spisovatelé jezdili na brigády a do továren, odkud měli své témata čerpat.

socialistický realismus prezentován jako platný styl, který „je schopen zobrazovat problémy, které dnes hýbou světem, a přispívat k jejich řešení“³⁰⁷.

Nosnou konstrukcí budovatelských románů je společnost. Děj románu sleduje konflikty s vývojem této společnosti. Tato inspirace vzešla ze společenských románů³⁰⁸ a romanopisectví 19. století³⁰⁹. Estetickým kritériem byl však socialistický člověk, hodnotou pak byla revoluce, socialismus a také „pravda“. Zároveň součástí každého románu byla detektivní zápleтка. Budovatelský román musel být také zábavný, proto přejímal schémata dobrodružné literatury. Román měl být zároveň „senzací“, měl být poutavý, měl být „lidový“ a srozumitelný.

Nejvíce uznávanou terminologii budovatelského románu stanovil sovětský politik a teoretik Andrej Ždanov. Podle něj se „skutečné pokrokové umění vyznačuje srozumitelností pro široké vrstvy, jednoduchostí a realistickým způsobem zpodobnění skutečnosti“³¹⁰. Román se tvářil být objektivním a pravdivým, zábavným i napínavým. Měl promlouvat k co nejširší skupině obyvatel s cílem ovlivnit tak jejich myšlení. Zároveň musel uplatňovat předem stanovená schémata. Již soupis těchto kritérií je poměrně komplikovaný. Charakter budovatelských románů byl velmi složitý. Je s podivem, že spisovatelé byli schopni tato témata obsáhnout. Autor budovatelského románu měl před sebou náročný úkol, avšak jeho základní úkoly lze shrnout do několika vět. Spisovatel musel dílo oklestit od své autorské stylizace a dodržovat jasně danou konstrukci. Představuje tím jakousi „kolektivizaci myšlení“. Měl za úkol podpořit program komunistické strany a odkrýt novou fiktivní „pravdu“, kterou „našel ve své přítomnosti“. Cílem tohoto jednání byla „pomoc“ společnosti na její cestě „vpřed“. Na cestě v budování socialistické společnosti.

Spisovatel nového socialistického stylu krom výše uvedených témat musel dodržovat ještě jednu věc – měl zakázáno používat mnoho dosud obvyklých literárních přístupů. Socialistický realismus byl ostře zaměřen proti prvorepublikové avantgardě. Odmítal veškeré expresivní, experimentální, lyrické či jen intuitivní vyjadřování, nepřijatelná byla psychologizace. Romány musely být ideově jasné, srozumitelné a zábavné. Román měl sloužit tomu, aby byl „blíže obyčejnému člověku“. Pro všechny romány platí to, že byly až nepřiměřeně dlouhé. Taková kniha měla vždy několik stovek

³⁰⁷ Josef Hrabák, Čtení o románu, Praha 1981, s. 294.

³⁰⁸ Typické pro společenský román je znázorňování sociální problematiky a zaměření se na společnost.

³⁰⁹ Zvláště pak tvorba Aloise Jiráska, kterou podporoval a prosazoval především Zdeněk Nejedlý.

³¹⁰ Dějiny české literatury, s. 140.

stran a byla složena z několika dílů. Tato vlastnost románu, která je spíše „fyzická“, měla upomínat na jeho důležitost a vážnost.

První budovatelské romány začaly vycházet počátkem padesátých let. „Zlatá éra“ budovatelského románu byla mezi lety 1950–1952³¹¹. Zvláště vesnické budovatelské romány začaly vznikat až v první polovině padesátých let³¹². V této době se naplno prosadila velká budovatelská epika, tyto romány dodržují všechny dosud popsané prvky.

Proměna po roce 1953 se týkala také obsahu budovatelských románů. Posunula se ideologická i socialistickorealistickeá perspektiva. Spisovatelé reagovali na proces s Rudolfem Slánským a v důsledku toho došlo k proměně nepřítele. Díla se přestala vymezovat proti buržoazii, hlavním nepřítelem se stal vnitřní nepřítel, „vnitřní škůdce“. Antihrdinou v románech tohoto období byl komunista, který špatně vykonával svou práci, a tím se stal ničitelem socialismu. „Uvolnění“ zároveň přineslo možnost jiného vyjádření³¹³. Například myšlenkou, která byla nosná pro celý román, již nebylo „socialismus je“, ale „socialismus je dílem víry a rozumu.“³¹⁴

Po Chruščovově projevu se objevily snahy o nové definování významu socialistického realismu³¹⁵. Byl kritizován předchozí dogmatismus. Avšak po roce 1957 se tematika budovatelského románu opět přiklonila k ideologickému rámci své počáteční fáze. Tedy k dogmatismu první poloviny padesátých let. Přibyl však významný prvek: komičnost. Budovatelská próza z tohoto období byla nazvána „prózou laskavého humoru“³¹⁶. „Zábavné složky se pak začaly vymykat jeho složce ideologické,

³¹¹ Do roku 1950 vznikaly takzvané „malé“ budovatelské romány. Malé v tom smyslu, že neměly tak velký rozsah jako „velké“ budovatelské romány. Jednalo se spíše o drobnou prózu. Mezi romány, které odpovídají tematice „velkých“ budovatelských románů, patří: Alena Bernášková, Cesta otevřená (1950) Pavel Bojar, Jarní vody (1952), Horké dny (1953), Norbert Frýd, Havří Gavlas (1953), Lenka Hašková, Silné pokolení (1953), Ivan Kříž, Dívčí pole (1955), Jiří Svetozar Kupka, Pražské jaro (1952), Rušné dny (1955), Jan Otčenášek, Plným krokem (1952), Josef Věromír Pleva, Jediná cesta (1954), Zdeněk Pluhař, Modré údolí (1954), Marie Pujmanová, Život proti smrti (1952), Václav Řezáč, Nástup (1951), Bitva (1954), Ema Řezáčová, Proudý (1954), Bohumil Říha, Země dokofán (1950), Dvě jara (1952), Květoslav František Sedláček, Luisiana se probouzí (1952), Závod ve stínu (1954), T. Svatopluk, Bez šéfa (1953).

³¹² Prvním budovatelským románem s tematikou kolektivizace na vesnici byla povídka Václava Řezáče Vzbouření na vsi z roku 1949.

³¹³ Například v dílech Jana Otčenáška a Edvarda Valenty byla vyjádřena psychologizace postav. Psychologizace byla do této doby v literatuře přísně kritizována.

³¹⁴ Dějiny české literatury, s. 302.

³¹⁵ Například kritik Vladimír Dostál se snažil o novou definici. „Uvedl, že hlavním znakem socialistického realismu je kladný poměr k bytí.“ Dějiny České literatury, s. 157.

³¹⁶ Dějiny české literatury, s. 288.

došlo ke změně jejich vzájemného poměru. Podobně jako na počátku dekády mezi „malou“ a „velkou“ epikou, tentokrát však opačným směrem.“³¹⁷

Koncept budovatelského románu se rozpadl po roce 1961³¹⁸. Ze socialistického realismu a budovatelského románu se „od šedesátých let stal spíše teoretickým pojmem, o němž se občas pořádaly poněkud rozpačité konference, jež se však až na řídké výjimky vyhraněným autorským záměrem v tvorbě neprosazoval“.³¹⁹

Mezi lety 1951 a 1955 vyšlo 40 děl, která dodržovala normu a oficialitu budovatelského románu. Většina románů vyšla pouze v padesátých letech, avšak ve vysokých nákladech, které dosahovaly téměř padesáti tisíc výtisků. Většina jich však nikdy později nevyšla. „Je zřejmé, že doboví kulturní činitelé považovali tyto knihy za skutečně hodnotnou literaturu, vyzdvihovali ji v rámci tehdy vydávané literatury a usilovali o jejich čtenost, když náklady prvních vydání děl někdy i nových autorů jsou několikrát větší než náklady děl již v té době oblíbených – pro srovnání, v roce 1950 vyšel Glazarové Advent v 8 000 výtiscích, padesát tisíc je náklad, kterého dosáhly jen například Čapkovy Povídky z jedné a druhé kapsy vydané v rámci spisů v roce 1958. To, že romány později již nikdy nevyšly, snad vypovídá naopak o jejich skutečné hodnotě.“³²⁰

Knihy byly tištěny ve velkých nákladech, avšak jejich fyzická podoba byla skromná. Ilustrace a výzdoba knih byla jednoduchá, knihy byly tištěny na hrubším papíře. Klára Bílková-Mikulášková ve své diplomové práci soudí, že „knihy jako by měly působit velmi civilním, prostým dojmem; snad měly být blízké lidu.“³²¹ Důležitou roli však jistě hrály také finanční nedostatky a zároveň snaha distribuovat budovatelskou literaturu co nejširšímu publiku. Tedy zpřístupnit, z pohledu dnešních pamětníků se častěji hovoří o vnucování, tuto literaturu co největšímu množství lidí. Je obecně platné, že knihy, které vycházejí, jsou kupovány. Tyto hodnoty o vydaných nákladech však nemohou být dokladem toho, že byly opravdu čteny. Naopak, vývoj struktury budovatelského románu dokládá, že jakmile ustal politický tlak, autoři i čtenáři přestali tento žánr vyhledávat

³¹⁷ Tamtéž.

³¹⁸ Kdy byl vydán poslední díl zvaný Úroda z trilogie Slunečný širý svět Pavla Bojara.

³¹⁹ Příruční slovník české literatury. Od počátku k současnosti, Otakar Chaloupka (ed.), Brno 2005, s. 872.

³²⁰ Klára Bílková-Mikulášková, Cestou otevřenou [Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)]. Praha: FFUK, 1999. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek.

³²¹ TAMTÉŽ.

2. Vesnický budovatelský román

Vesnické budovatelské romány jsou socialistickou recepcí událostí konce druhé světové války, vnímání Sovětského svazu, převratu v únoru 1948 a následné stalinizace Československa. Základní myšlenkou těchto románů je prezentace socialismu jako jediné správné myšlenky a budoucnosti. Vyprávění se drží černobílého schématu a nepřipouští prostor pro dynamický rozvoj příběhu. Také mnoho autorem napsaných vyprávění postrádá pointu. Jednání, chování i myšlení postav působí neživě. Ve spleťtém ději a velkém množství postav, které představují šťastnou kolektivizaci, se čtenář velmi rychle ztrácí. Příběhy nejsou často fabulovány, avšak pointa je vždy jasná.³²²

Děj románů je prostý. Je složen ze tří částí. V první části je prezentován stav vesnice na konci války. Autor zde dokládá zkaženost vesnické společnosti, nemožnost dalšího vývoje dosavadního hospodářského systému, oprávněnost rozhoření vesnického obyvatelstva nad hospodářskou situací, dále nutnost změny pod vedením komunistické strany v duchu sovětských ideálů. Druhá část románu se odehrává těsně před Únorem a po něm. Zde je prezentováno ustanovení nového systému hospodaření. Základním kamenem této části románu jsou peripetie okolo jednotného zemědělského družstva. Třetí část představuje moment završení socialistických změn, euforii z dosavadních změn a radost z nastávající budoucnosti³²³.

Takto jednoduše lze představit základní konstrukci vesnického budovatelského románu. Jak bylo výše poznamenáno, budovatelské romány měly několik stovek stran. Obsahem těchto stran je pak spleťtý vyprávění příběhu. Struktura románu je poměrně složitá, avšak před samotným převyprávěním příběhu nutno upozornit na fakt, že se

³²² Daniela Hodrová se zabývá žánrovým půdorysem budovatelských románů. O absenci fabulace a často i syžetu píše toto: „Sovětský budovatelský román směřoval ve svém původním programu k odmítnutí syžetu; i v tomto žánru se projevila tendence potlačující „umělecké“ žánry ve prospěch žánrů „neuměleckých“, polobeletristických a nebeletristických, ve prospěch žánrů faktu. Odpor k syžetu vůbec byl i zde projevem odporu k syžetu institucionalizovanému měšťánským románem.“ Daniela Hodrová, Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu, <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=27>, staženo 8. 6. 2011.

³²³ Tuto základní strukturu jsem stanovila podle tří zdrojů, které jsou základními díly československé budovatelské tvorby týkající se vesnického prostředí první poloviny padesátých let. Jsou to tyto: román *Dvě jara Bohumila Říhy* (1952), film *Cesta ke štěstí Jiřího Sequense* (1951) a divadelní hra *U nás v Darmochlebech, veselohra o šesti obrazech Františka Smažíka* (1954).

jedná o jednoduché černobílé schéma. Pro badatele je pak hlavním těžištěm struktura románu, její jednotlivá schémata a různé formy symbolů. „Právě díla, která se chtěla stát zrcadlem své doby a zároveň plnit nový úkol, úkol komunistické literatury, se totiž stávají nyní, po pádu komunismu, nedocenitelným dokumentem. Ne snad proto, že by pravdivě a celkově popisovala realitu své doby. Právě zkreslování skutečnosti je patrně jedním z jejich hlavních znaků. Avšak i ideologie, která se stala určujícím vodítkem a oním zkreslujícím prvkem při jejich psaní, byla tehdy realitou, realitou nemálo podstatnou pro tehdejší občany“³²⁴

Orientace v textu bývá náročná. Pro uchopení tématu a jeho lepší ozřejmění je tedy nejsnadnější rozepsat a identifikovat struktury. Mezi základní struktury³²⁵ patří témata vnímání prostředí, událostí a vymezení společnosti a člověka. Ta se objevují v budovatelském vesnickém románu z roku 1952 s názvem *Dvě jara*³²⁶ od Bohumila Říhy³²⁷. Děj románu je prostý. Mladý Vojta po svém útěku z německého vězení ve své rodné vsi zaktivizuje protiněmecký odboj. Společně se svými přáteli podporuje a propaguje sovětský model hospodaření. Po úspěšném založení jednotného zemědělského družstva se mu podaří přesvědčit obyvatele o potřebě nového hospodářského systému. Na vesnici žijí lidé, kteří novému hospodářskému systému, komunistickému režimu a socializaci nevěří, bojují proti režimu. Avšak ostatní obyvatelé, tedy komunisté a ti, kteří sympatizují s komunismem, spojí své síly. Díky tomu odhalí všechny lsti a nástrahy. Společně se pak dohodnou na zorání mezí a na

³²⁴ Klára Bílková-Mikulášková, *Cestou otevřenou. Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)*, Praha 1999, <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=48>, staženo 8. 6. 2011.

³²⁵ Pro vysvětlení problematiky základních symbolů je níže uvedený text doplněn odkazy ze studií, které se této problematice badatelsky věnují.

³²⁶ Příběh by bylo možné sledovat dále z mnoha jiných knih. Například prostřednictvím trilogie Pavla Bojara *Slunečný širý svět*. Děj prvního dílu s názvem *Jarní vody* (1952) se odehrává v době po květnovém osvobození a je završen únorovým převratem. Druhý díl (*Horké dny*, 1953) dějově navazuje na první, avšak v základní struktuře lze sledovat zásadní proměnu, která souvisí s dobou, ve které byl román vydán. Po roce 1953 (vzhledem k politickým událostem) došlo v budovatelských románech k proměně hrdiny i antihrdiny. Pavel Janoušek tuto změnu charakterizuje takto: „Protivník místních pokrokových sil se vyměňuje, namísto velkostatkáře se jím stává okresní zemědělský referent, prosazující kolektivizaci násilím a mrhající materiálními prostředky i důvěrou lidí v nesmyslném projektu obří drůbežárny.“ *Dějiny české literatury 1945–1989, II, 1948–1958*, Pavel Janoušek a kol, Praha 2007, s. 287–288. Také u sedláka Janeše po roce 1953 ustaly nejtvrďší perzekuce, cesty „hrdinů“, Adama a Vojty se rozdělily, ani tato práce se jim dále nevěnuje.

³²⁷ Bohumil Říha „vyrůstal v rodině kováře a strojníka. Mládí prožil na různých velkostatech v jižních a východních Čechách.“ *Lexikon České literatury. Osobnosti, díla, instituce. 1. A–G*. Praha 1985, s. 337. Vystudoval učitelský ústav, od roku 1945 pracoval jako školský inspektor, od roku 1953 byl členem ediční rady Státního nakladatelství dětské knihy. Proslavil se knihou *Honzíkova cesta* a jinými pohádkami, naučnou prózou a poezií pro děti. V první polovině padesátých let napsal tři knihy s budovatelskou tematikou – *Země dokořán* (1950), *Dvě jara* (1952) a *Venkovan* (1956). Poslední knihu přepracoval v sedmdesátých letech.

společném osevu polí. Tím se jejich vesnice stane nejvíce pokrokovou v celém okolí. Šťastným vítězem je pak společnost, společná práce a šťastná budoucnost.

3. Literární hrdina vesnického budovatelského románu.

Vojta je jedním z hlavních hrdinů románu. Je jakousi „nití“, která spojuje všechny příběhy, nebo tyto příběhy uvádí do pohybu. Vojta se narodil na vesnici Kolesov, kde se celý děj odehrává. Identita vesnice je neznámá, je to fiktivní prostor³²⁸. Představuje ideální vesnici pro nastínění problematiky kolektivizace padesátých let. Je typickou vesnicí, tedy takovou, jaké byly v té době v Československu nejčastější³²⁹. Víme, že ve vsi žijí tři velcí sedláci, kteří mají výměru polí nad 30 hektarů, a dále mnoho chalupníků a domkářů, avšak ještě více čeledínů a chudiny.

Vojta je z rodiny čeledína, rodiče pracují u nejbohatšího sedláka Meztko, jako mnoho jiných. Vojtova rodina nemá vlastní zázemí, všichni bydlí v prostorách statku sedláka. Mají k dispozici skromný byt a malé hospodářství. Vojta před druhou světovou válkou, kdy pracoval jako topič, finančně podporoval svou rodinu. Během války, kdy odešel, musela na sebe tuto úlohu vzít jeho mladší sestra Petra. Šla proto na vyučení k místnímu kováři a později si našla práci strojvůdkyně lokomotivy, kterou láskyplně nazývala „Katuškou“. V jednotném zemědělském družstvu se Petra stala vedoucí traktorové stanice. Milovala stroje a její pracovní nasazení a láska ke strojům udivovala a inspirovala všechny muže ve vesnici. Často se o ní v knize hovoří jako o nejkrásnější dívce z vesnice. Mladí muži se však často lekali její „neženské“ nátury. Chodila v kalhotách a montérkách. Mnozí muži to kritizovali, mnozí ji obdivovali se slovy „kalhoty jí dodávaly zvláštního půvabu“.³³⁰ Ani Vojta není nehezky muž³³¹. V knize je popisován jako hbitý snědý mladík s řídkými a „daleko od sebe stojícími zuby, které mu dodávaly výrazu dětskosti“³³². Více než podobu však známe jeho charakter. Jeho přítel

³²⁸ Poloha této vesnice není jasná, jedná se o úrodný kraj. Nejbližší městečko je vzdáleno několik kilometrů. Krom polí je v jejím okolí hustý les, hodinu a půl pěšky od vesnice teče velká řeka a za kopcem nad vsí je kamenný lom.

³²⁹ Pro srovnání, kapitola demografie.

³³⁰ Bohumil Říha, *Dvě jara*, Praha 1952, s. 287.

³³¹ K postavě hrdiny více studie Michaela Bauera, *Re-prezentace národního hrdiny, obraz Julia Fučíka v české literární vědě na počátku padesátých let*, <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=90>, staženo dne 8. 6.

³³² TAMTÉŽ, s. 314.

Vítek ho popisuje těmito slovy: „Když mluvím s Vojtou, vždycky mívám zvláštní pocit, cítím čistou pramenitou vodu, to jsou lidi!“³³³ Ve vsi byl Vojta všemi lidmi uznávaný.

Vojta byl od dvacátých let členem komunistické strany. Z neznámých důvodů byl během války uvězněn. Ve vězení se spřátelil s Lojzkem, sousedem z vesnice. Na konci války společně utekli z Německa do Čech. Ve své vesnici pak uspořádali razii proti prchajícím německým vojákům³³⁴. Během této akce se projevil Vojtovy organizační schopnosti, čímž v obci získal významný vliv a uznání. Ke konci války svým sousedům říkal: „Komunistickou stranu v Kolesově nebude zakládat Pelech, tu budeme zakládat my!“³³⁵ Vojtovi i nejbližším lidem v jeho okolí bylo tedy zřejmé, že po válce bude potřeba nastolit novou moc. Během odboje jistě svými názory ovlivnil a svými schopnostmi přesvědčil mnoho lidí. Říkal dále: „Lidi, rozpomeňte se, kdo je váš nepřítel! Kdo vás tady ve vsi utiskoval? Kdo nás vláčel po věznicích? Kdo posílal naše lidi pod sekeru a na šibenici? Kdybyste viděli, jaké hrůzy jsem viděl! A kdo nás co nejdříve osvobodí? Rudá armáda... uvědomme si to pořádně! Jinak bychom v tom zůstali, a kdo ví, co by nás čekalo! Měli jsme tehdy oprátku na krku jeden jako druhý.“³³⁶

Několik dní po odchodu německých vojsk vesnice opravdu přivítala sovětské vojáky. Vojta se sblížil s jejich generálem, jenž se mu chlubil tím, jaký je v Sovětském svazu vyspělý hospodářský systém, a radil mu, co všechno je potřeba v hospodářství změnit³³⁷. Sovětští vojáci mluvili o tom, že nechápou, jak mohou čeští zemědělci hospodařit na nescelených polích, a jak se těší na svoji rodnou zem, „kde socialismus už našel nové formy života“³³⁸. To Vojtu inspirovalo. Mezi ním a sovětským generálem proběhl tento zajímavý rozhovor:

„Eto Němec?“

„Ne, je to Čech...ale“

„Eto kulak?“

³³³ TAMTÉŽ, s. 377.

³³⁴ Autor zde popisuje protiněmecké povstání. Povstání začala 1. května v Přerově a rozšířila se v dalších oblastech Čech. Jednalo se nejčastěji o odzbrojování německých vojsk.

³³⁵ TAMTÉŽ, s. 81.

³³⁶ TAMTÉŽ, s. 58.

³³⁷ Zajímavý je především tento rozhovor, kdy sovětský generál kritizuje stav kolesovského hospodaření: „Když procházeli stájí, divil se major Fedotov, proč jsou telata ponechávána ve čpavkovém zápachu stáje. Jakpak se mohou z nich vyvinout dobré dojnice? Komora nad tím krčil rameny. Takhle se to přece u nás dělávalo odjakživa. Rovněž nad vyvážením hnoje kroutil major hlavou.“ Bohumil Říha, *Dvě jara*, s. 106–107. Autor zde a na několika dalších stránkách prezentuje, že sovětské hospodářství bylo mnohem vyspělejší a mělo lepší úroveň.

³³⁸ TAMTÉŽ, s. 101.

„Ano, kulak.“

„Á, kulak, eto vrag naroda! Ja znaju!“³³⁹

Tento rozhovor se týká sedláka Meztka, kterého právě obvinili z napomáhání německým vojákům³⁴⁰. Meztek byl poté odsouzen a na svůj statek se vrátil až po roce 1947³⁴¹.

Během této akce se Vojta sblížil se sousedkou z vesnice Mařkou. Mařka byla dcerou chalupníka. Během války jí umřeli oba rodiče a ona se pak jako nejstarší dcera musela postarat o svých šest sourozenců. Mařka je pracovitá a skromná žena. Její podoba je v knize popisována těmito slovy: „Její tvář byla především půvabná svým výrazem vyjadřujícím radostnou dychtivost. A zteplá byla Mařka radost pohledět.“³⁴² Vojtovi snad učarovala díky své odhodlanosti a zapálením pro společnou věc. Po zbytek času Mařka svého partnera následovala a ve všech jeho aktivitách ho podporovala. Sňatek rodiče Vojtovi vymlouvali kvůli Mařčiným povinnostem vůči rodině, avšak on jejich upozornění nedbal. Jejich manželství se ukázalo jako šťastné, harmonické³⁴³. Do roka se do Mařčiny chaloupky přestěhovala také Vojtova rodina a jeho rodiče tak mohli opustit neútulnou světnici, kterou jim pronajímал sedlák. Nebyli jediní, opustila ho většina čeledínů. Všichni si po válce našli lepší, navíc i lépe ohodnocenou práci i lepší

³³⁹ TAMTÉŽ, s. 101.

³⁴⁰ Autor v knize nekritizuje fašismus nebo nacismus. Kritizuje jen „hamižné“ sedláky, ty, kteří na fašismu zbohatli. Chudí lidé atmosféru konce války popisují těmito slovy: „Páni teď dostanou přes zobák.“ V knize není kritizován válečný fenomén „keřasování“ ani kolaborace. Bohumil Říha, s. 17.

³⁴¹ Autor obdiv k Sovětskému svazu a kritiku selského stavu dokazuje mnoha dalšími způsoby, které se proplétají celým dějem knihy. Jako jeden z příkladů této prosté symboliky může posloužit příhoda starce Herodesa a jeho psa. Herodes získá od sovětského vojáka darem roztomilé štěně. Štěně pojmenuje Sobák, tak jak mu říkají sověští vojáci. Pes v průběhu románu roste, avšak často je napadán zlým psem sedláka Meztka. V období, kdy sedlák Meztek odchází ze svého statku, je Sobák Meztkovým psem ošklivě pokousán. Tento velmi jednoduchý a prostý symbol dokládá selskou mentalitu v budovatelském pojetí. Nutno připomenout postavu starce Herodesa. Stařec sympatizující s komunismem je také součástí budovatelských románů. Pro srovnání: Vratislav Effenberger, *Obraz člověka v české kinematografii* v roce 1952, Analogon, č. 12, 1994, s. 8.

³⁴² Bohumil Říha, s. 36.

³⁴³ Nejmladší z Mařčinych sourozenců byla Lepička, roztomilá dívka v předškolním věku. Tato dívka zde hraje roli, která je pro budovatelská témata typická. Většinou roztomile a dětinsky doplňuje a komentuje děj. Její postavení v románu však není náhodné. Děti byly v budovatelských románech „používány“ pro zintimnění a zjemnění děje. Avšak nemají žádnou jinou úlohu. Vratislav Effenberger ve své esejí *Obraz člověka v české kinematografii* v roce 1952 píše o tomto fenoménu: „Pro celkové zaměření této produkce je příznačné, že do popředí dramatického zájmu nevystupuje motiv dítěte a dospívání, neboť ideové tendence, snižující životní problematiku do primitivních, infantilních forem, křečovitě zkracují v intelektuálním smyslu eventuální vztah mezi dětinstvím a dospělostí do té míry, že zde vlastně nezbývá žádný prostor k rozvoji dramatických vztahů.“ Dítě a prvky dětinské roztomilosti mají v budovatelských románech úlohu „veselých situací“. Vratislav Effenberger, *Obraz člověka v české kinematografii* v roce 1952, s. 8.

ubytování. Mnoho lidí pochopilo, že po válce začínají nové poměry, dokonce si mohou žít lépe než doposud. Hlavním nositelem nových myšlenek byl právě Vojta.

Po válce se stal traktoristou v kolesovském strojním družstvu. Také se zasloužil o obnovení místní buňky komunistické strany. Po setkání se sovětským generálem věděl, že je nutné zřídit zemědělské družstvo. Vojta byl prozíravý. Jeho cílem bylo ustanovit družstvo dříve než ostatní v kraji. Rozmlouval proto se svými sousedy častěji než dosud. Sousedovi Shánělovi například říkal: „Socialismus nebude obcházet vesnici jako mládenec nedůtklivou pannu.“³⁴⁴ Jiní, kteří se již přesvědčili o nutnosti socialismu, říkali lidem například: „Já se vám nedivím, že pochybujete... všichni vás doposud klamali... ale komunistická strana jde s vámi otevřeně... nezastírá potíže... ty na začátku jistě budou... ale budoucnost patří vám... a všem našim lidem... naše strana neslibuje naplano...ta svoje sliby plní!“³⁴⁵

Sověti a jejich hospodářský systém byli pro obyvatele obce vzorem. Zakladatelé zemědělského družstva si dobře pamatovali slova sovětského generála, že „socialismus si musí každý promyslet ve svém srdci... některým lidem na vesnici to bude nějakou chvíli trvat!“³⁴⁶ Příznivci komunismu věřili, že socializace vesnice pomůže upevnit stát. Obyvatelé vesnice měli neustále na očích svou minulost a zároveň věděli, že budoucnost bude jiná. Představa o budoucnosti je představa o socialismu, o socialistickém státu, kde všichni mají vše potřebné. Budovatelský román je utopickou prezentací světa. Socialistického světa, kde se lidé mají rádi, jsou přátelé, žijí v kolektivu, protože „člověk sám nemůže být šťastný“.³⁴⁷ Tato společnost, společná představa budoucnosti a směřování k ní je vrcholem i cílem celého románu.

Postavy budovatelských románů jednájí v zájmu své budoucnosti. Jejich hlavní charakteristikou je, že se nebojí jednat. Jsou heroičtí, odvážní a nepochybují o správnosti svého jednání. Svou minulost a nadějnou budoucnost komentují slovy: „Jenomže ať se to někomu líbí nebo ne, tyhle časy jsou nenávratně pryč. Je tomu tak na celém světě, a kdybysme si chtěli vysvětlovat, proč to tak je, seděli bychom tu do rána.“³⁴⁸ Nebojí se přesvědčovat lid nebo konat co nejvíce pro splnění svých ideálů.

³⁴⁴ Bohumil Říha, s. 197.

³⁴⁵ Truhlář Balšán promlouvá v hostinci na schůzi, která má vést k ustanovení družstva. TAMTÉŽ, s. 212.

³⁴⁶ Vojta v rozhovoru se svým přítelem Honzou. TAMTÉŽ, s. 216.

³⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 392.

³⁴⁸ TAMTÉŽ, S. 392.

Proti vzniku družstva, proti vyjádření vlastní vůle, svobody a proti systému, kde je lidská práce hodnocena, bojuje místní sedlák Meztek. Tento sedlák je směšný svými názory i podobou. Je popisován jako muž, jemuž se „břicho v duvetinové kazajce měkce pohupuje“³⁴⁹. V době, kdy sedláka opustí Vojtova rodina a odejdou i ostatní čeledínové, Meztek rozprodá části svého hospodářství. Již není schopen dále pracovat na svém majetku, protože nedokáže vykonávat běžnou hospodářskou práci. Autor knihy nešetří příklady, kterými dokazuje, že sedláci již nejsou ti, kteří rozumí hospodářství či zemědělskému systému. Sedláky zajímá především výdělek, jejich pokřivený charakter se ukázal již v době druhé světové války. V době společenských a hospodářských proměn se tedy stane, že „Meztkovo hospodářství upadá. Statkářův zájem o ně poklesl“.³⁵⁰ Nutno zmínit, že sedláci v budovatelských románech jsou si naprosto vědomi převratu, který se připravuje. Jsou si ho vědomi již po roce 1945. Mezi sedlákem Meztkem a sedlákem Pelechem proběhl tento rozhovor: „Něco nám jistě zůstane... kdo nic nemá, nebude mít zase nic... a kdo má, tomu také něco zbude... tak to bylo vždycky!“³⁵¹

Románový komunista, veden svým instinktem, je schopen poznat zápornou postavu záškodníka již podle vzhledu. Například o nadlesním Káralovi Vojta prohlásil: „Divím se Státním lesům... že tyhle lidi neprokouknou na první pohled, je na něm přece vidět starou rakouskou školu.“ Stejně jako on, uvědomují si i malé děti, kdo je zlý. Například mezi Mařčinými sourozenci se odehrál tento dialog: „Cizí kocour!“ křičela Lepička, svítíc proti světlu dychtivou tváří.

„Beznohý pes!“ volal Stáňa, který musel Lepičku přetrumfnout.

„Hhh... pes,“ řekl opovržlivě Toník, „zloděj to byl!“ Křičet už bylo pod jeho důstojnost.

„To víš... zloděj... ty už nejsou,“ mínila Karlička a vzpomněla si na něco, o čem dnes mluvili ve škole.

„Reakcionář to byl!“

„Re-ak-ci-o-nář!“ slabikovaly děti toto strašné slovo. Budilo v nich hrůzu a strašilo je z večerní tmy. Jaká potvora to musila být.

³⁴⁹ Bohumil Říha, *Dvě jara*, s. 310. Duvetin je látka podobná sametu, která napodobuje jelenicovou kůži. Meztkova žena nosí brýle, které se jí v okamžiku jakékoliv aktivity a jakéhokoliv vzrušení zamlží. K sobě má mladou posluhovačku, která všechnu práci vykonává místo ní.

³⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 258.

³⁵¹ TAMTÉŽ, s. 109.

„Reakcionáři?“ řekla matka Komorová a pod jejíma očima se objevil drobný úsměv. „Ti ještě jsou... ale taky jednou nebudou!“³⁵²

Ti, kteří hospodářství rozumí, jsou bývalí čeledínové, námezdníci a chudí chalupníci, kteří pro sedláky vykonávali veškerou práci. Dobře znají techniky i teorie dobrého hospodaření. Komunistická strana jim pak dává možnost tyto schopnosti rozvinout. Vojta, jak sám říká, „dělá socialismus za pochodu“³⁵³. Založil zemědělské družstvo, které nadále vede a kde sám manuálně pracuje. Do družstva se chtěla přihlásit většina obyvatel, ale Vojta si členy družstva vybírá sám. Do jednotného zemědělského družstva můžou vstoupit jen vybraní. Vesničtí boháči o vstup do družstva mají zájem, ale Vojta dobře ví, proč do družstva nepatří.

Díky zemědělskému družstvu se mnoho věcí dalo do pohybu. Každý, kdo se stal členem zemědělského družstva, získal stabilní pracovní místo, užitečnou práci a byl spokojený. Zemědělské družstvo má však zpočátku problémy. Vesničané se stále nejsou schopni rozhodnout a domluvit, „neboť lidé měli plné ruce práce na poli i ve svých povoláních“³⁵⁴. Vojtovým úkolem je představit lidem, co je správné³⁵⁵, pro všechny je to totiž „životně“ důležitá událost. Například když se Vojta na vstup do družstva ptal mladého kovářského učně Francka, „hoch namísto odpovědi zavrtěl hlavou a Vojta mu v očích zahlédl slzy“³⁵⁶. Chlapec s rodinou se bojí vstoupit do družstva. Franckova matka je již starší a má strach, že by nedokázala v družstvu zastat práci. Sama říká: „Vždyť já bych tam byla na překážku... co s takovou ženskou, jako jsem já... na slunce nesmím, ohýbat se nemohu... jsem každou chvíli se zdravím na hromádce!“³⁵⁷ Avšak Vojta je přesvědčí, že zemědělské družstvo potřebuje právě tak poctivé lidi, jako jsou oni, a najde pro ně takovou práci, která jim bude vyhovovat. Franckově matce se „kolem bolestného výrazu v obličeji objeví stopa naděje“³⁵⁸ a rodina se stane členy družstva.

Všechny pochybnosti o družstvu nebyly vyvráceny hned a „mimo to se projevoval ve vesnici rozleptávající vliv lidí stojících proti družstvu.“³⁵⁹ Tento „rozleptávající“ vliv byl způsoben především sedlákem Meztkem a jeho synem

³⁵² TAMTÉŽ, s. 296–297.

³⁵³ TAMTÉŽ, s. 280.

³⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 244.

³⁵⁵ Vojta družstevníky nemusí přesvědčovat.

³⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 245.

³⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 247.

³⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 248.

³⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 244.

Vladislavem. Vladislav se dokonce pokoušel svést Vojtovu sestru Petrušku, což bylo dalším důkazem, že „stará privilegia mizí jako sníh na slunci“³⁶⁰. Sedlák Meztek nebyl schopen bez svých čeledínů dál udržet chod statku. „Dokonce se zdálo, že si přeje, aby výnos byl co možná nejmenší. Dodávky státu plnil liknavě... i stáj dokázal Meztek vyprázdnit.“³⁶¹ Vše dělal pro to, aby musel odvádět co nejméně dávek. Proto se postupně zbavoval všeho majetku. „Omezením chovu dobytka ubylo také chlívské mrvy a Meztkova pole hladověla. Obilí, které na nich vyrůstalo, bylo řídké a klasů zubatých. Meztek pracoval v neprospěch státu.“³⁶²

Sedlák Meztek se snažil ošidit sousedy, kteří mu dosud pomáhali. Například pokrývači Stehnovi se snažil zaplatit za jeho práci starou a nepoužitelnou moukou a vedle svého neúspěšného hospodaření kul pikle proti družstvu. Snažil se podplatit chudého souseda Nešetřila³⁶³, aby mu dával informace o tom, co se v družstvu děje. Tato nepravost však byla brzy odhalena. Ve vsi to strhlo velké pozdvižení, avšak Vojta zrádce po právu potrestal. Nešetřil musel odevzdat legitimaci komunistické strany a byl obviněn ze zrady „zájmů dělnické třídy“³⁶⁴. Nejvíce je však potrestán tím, že je odsouzen vesnickou společností a bude „dlouho nosit z ostudy kabát“³⁶⁵.

Lidé si po těchto zkušenostech uvědomili, že starý systém nemá budoucnost a nemá cenu následovat sedláky. Například i bývalému Meztkovu čeledínovi Lejskovi vstup do družstva prospěl. „Sám už nebyl oním starým krmičem s věčně umazanýma bosýma nohama. Tvář mu opálilo slunce a strana mu dodala sebevědomí.“³⁶⁶ O sedlácích pak říkal: „Kdepak páni... kdybyste na ně měli spoléhat... to by vám brzy tlustá střeva lezla do tenkých“. Lidé si uvědomili, že jako jednotlivci nezmůžou nic, ale pokud vstoupí do družstva, bude to pro všechny ekonomicky i pracovní výhodné.

³⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 32.

³⁶¹ TAMTÉŽ, s. 258.

³⁶² TAMTÉŽ, s. 258.

³⁶³ Ve všech třech pramenech s budovatelskou tematikou, tedy v knize Dvě jara Bohumila Říhy (1956), filmu Cesta ke štěstí Jiřího Sequense (1951) a v divadelní hře U nás v Darmochlebech, veselohře o šesti obrazech Františka Smažíka (1954), je popisována postava muže, který oddaně pracoval pro sedláka. Postupně si však tato postava uvědomuje, že sedlák ho jen využívá (například v románu Dvě jara je to drobný hospodář Nešetřil). Tato postava sleduje nový přerod vesnice s nedůvěrou, avšak se sympatiemi. V průběhu románu se stane členem družstva a podílí se na jeho budování. Tato postava je jediná, u které můžeme sledovat nějakou psychologizaci a určitý vývoj. Člověk, který se takto vyvíjí, hraje v románu úlohu postavy „na okraji“, autor mu nevěnuje příliš pozornosti. Avšak jeho popisem a psychologickým vývojem se jedná o postavu velmi dominantní, která promlouvá blíže ke čtenáři.

³⁶⁴ Bohumil Říha, s. 272.

³⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 275.

³⁶⁶ TAMTÉŽ, s. 258.

„V zemi se sbíraly nové síly k mocnému náporu, který teprve v příštích dnech měl být patrný i lidským očím.“³⁶⁷ Tak autor předpovídá další události, které mají poměrně³⁶⁸ dramatičtější³⁶⁹ ráz. Stroje ze strojního družstva se mají stát majetkem jednotného zemědělského družstva. Tyto stroje byly dosud uloženy u sedláka Hrdého, sedlák příslušníkům družstva vyhrožoval anonymními dopisy, avšak družstevníci se nenechali odradit. V předem domluvené době předání však sedlák utekl i s klíčem od stodoly, kde se stroje nacházely³⁷⁰. Někteří vesničané stále pochybují o správnosti chování družstevníků. Avšak Vojtovo rozhodnutí všechny přesvědčí: „Stroje vyrobili dělníci... a řekněte mi pro koho... myslíte, že jenom pro Meztka?... ba ne... teď s nimi budou pracovat všichni kolesovští zemědělci... bude to lepší i pro vás...“³⁷¹ Po těchto činech a slovech jednotné zemědělské družstvo získalo naprostou převahu. Všichni si uvědomili, že je to „první vážný krok k proměně celé vesnice“.³⁷² Stroje a traktory ji pomohou přeměnit.

Zlomem ve vývoji byl také IX. sjezd komunistické strany³⁷³. Vojta se o politiku velmi zajímal a na tuto událost se těšil. Na účet kapitalistů říkal: „Však on jim devátý sjezd udělá čáru přes rozpočet“.³⁷⁴ Vojta a družstevníci obdivovali prezidenta Československa Klementa Gottwalda. Obdiv k prezidentovi byl velký. Ženy družstevníků plakaly³⁷⁵, když slyšely slova hlavy státu v rádiu, protože „slzy, tlačené citem, musely ven“³⁷⁶. Vojta prezidenta miluje, děti se radují, když slyší jeho slova a Vojtův syn, malý Koubek, může klidně spát, neboť „jeho budoucnost je v dobrých rukou“.³⁷⁷ Řeč Klementa Gottwalda zapůsobila na všechny obyvatele Kolesova. „Jednoduchá a jako křišťál jasná slova Gottwaldova snadno nalézala cestu do jejich

³⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 275.

³⁶⁸ Tedy jen v rámci autorovy fabulace.

³⁶⁹ Dramatičnost a dobrodružství jsou v románech ztvárněna prostě. Vyústění těchto „dobrodružství“ a dramatických scén je vždy etické a ideologické. Vratislav Effenberger, *Obraz člověka v české kinematografii v roce 1952*, Analogon, č. 12, 1994, s. 8.

³⁷⁰ Zápletky, jejich gradace i vyústění je vždy velmi jednoduché. Všechny zápletky jsou jasného charakteru, pro srovnání: Vratislav Effenberger, *Obraz člověka v české kinematografii v roce 1952*, Analogon, s. 8.

³⁷¹ Bohumil Říha, s. 289.

³⁷² TAMTÉŽ, s. 292.

³⁷³ Tato událost je jediná „oficiální“ politická událost, která je v románu zmíněna ve správném časovém období.

³⁷⁴ Bohumil Říha, s. 213.

³⁷⁵ K tématu žen a ztvárnění ideologie více studie Petra A. Bílka „Plakaly spolu, plakaly radostně a hrdě“ – Emblematické redukce mateřství v ideologizovaném prostoru české poúnorové kultury, <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=73>, staženo 8. 6. 2011.

³⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 322.

³⁷⁷ TAMTÉŽ, s. 304.

vědomí a po doznění zanechávala v lidských nitrech pocit bezpečí. Moudrost a cílevědomost jeho slov byla zřejmá každému. Národ půjde cestou míru, pokoje a usilovné práce na výstavbě nové republiky, v níž všichni pracující naleznou šťastný domov.³⁷⁸

Nové politické a hospodářské směřování lidem dodalo novou důvěru a naději. Nová budoucnost je povzbudila. Traktorista Pepík měl „tváře bledé, nevzrušené, ale jeho velké oči dávaly tušit, že má bohatý vnitřní život. Zajímal se o stroje a každá pohnutka se ho bolestně dotýkala. Naučil se naslouchat jejich pracovnímu hřmotu a přesně rozpoznávat nepravidelnost v jejich chodu.“³⁷⁹ Vesničané si rychle zvykají na nový provoz v zemědělském družstvu. Horlivě mezi sebou diskutují a teprve teď si uvědomují, v jak otrockém světě dosud žili. Jejich novým cílem je dosáhnout nejlepších výsledků z celého okresu. Být vzorem pro ostatní vesnice. Družstevníci se však potřebují dohodnout na společném scelení polí.

Sedlák Meztek je již zcela vyřazen z tohoto kolektivu. Snažil se ještě nějakou dobu postarat o své hospodářství, avšak nebavilo ho to. Důkazem toho je jeho neuctivé a neprofesionální chování ke zvířatům. Po příhodě, kdy nezvládl zapřáhnout stádo svých vlastních koní, ulehl na pohovku a prohlásil: „Ani minutu tady už nebudu... nenechám se zničit“. Dobrovolně pak předá své jmění družstvu, Vojta tuto nabídku odmítá, avšak vidí, že se statkem nikdo jiný nic nezmůže. Meztek se ženou se odstěhují ke svému známému nadlesnímu, jejich syn odejde pracovat na státní statek na Rakovnicko. Sedlák se jednoduchým způsobem zbavil svého majetku, dal ho do nuceného nájmu. Má však svůj jasný plán. Se synem usoudili, že „vlastními silami v republice převrat neudělají“³⁸⁰. Budou tedy sledovat dění ve vsi z povzdálí a očekávat další válku či převrat.

Ke konci léta je čas na žně a družstevníci mají plné ruce práce. Práce v družstvu není tak jednoduchá, jak se může na první pohled zdát. Předseda družstva Vojta zmatky ve družstvu komentuje slovy: „Máme taky potíže... tu něco nejde... tam něco skřípe... našinec je mnohdy jednou hlavou na devíti posvíceních!“³⁸¹ Vojtova sestra Petruška s Růženou jsou traktoristky. Všichni ostatní zastávají v družstvu tu práci, kterou dělali celý život, která je baví a dobře ji ovládají. I přes nepřízeň počasí se kolesovskému

³⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 303.

³⁷⁹ TAMTÉŽ, s. 276.

³⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 311.

³⁸¹ TAMTÉŽ, s. 347.

družstvu podaří sklidit obilí jako prvním v okrese. Avšak ze svého úspěchu se neradují dlouho. Práci družstevníků se pokusil někdo ze „záškodníků“ pokazit, zapálil stoh slámy. To je pro družstevníky smutné zakončení jejich práce. Nepodaří se odhalit, kdo stoh zapálil, avšak všichni vědí, že je to práce nějakého ze sedláků. Případ je předán do rukou policistů. Lidé na vsi si uvědomí, že musí pracovat společně: „My vám ukážeme, co družstvo dokáže“³⁸², prohlásil jeden z družstevníků. Pár posledních zemědělců, kteří do družstva nevstoupili, vidí, že „tady staví lepší vesnici... a vidí, že to nedělají špatně... že to myslí doopravdy.“³⁸³

Sedlák Hrdý se jakémukoliv kontaktu s družstvem dále vyhýbá. Sedlák Pelech do družstva vstoupil, odmítl sice prohlášení o vstupu do družstva podepsat, avšak své členství odsouhlasil. Družstvo je tedy kompletní. Nyní je již možné zorat a scelit pole a domluvit se na společném osevním plánu. Všichni nyní mohou zhodnotit své dosavadní výsledky a výhledy do budoucnosti. Tak, jak v závěru knihy pravil truhlář Balšán: „Jezdím do Kolesova již půl páta roku a mnohé z vás dobře znám. V té době jste udělali pořádný kus práce... můžete se s hrdostí ohlédnout zpátky... položili jste dobré, bytelné základy pro nový Kolesov... bývalé kolesovské panstvo už nám nebude překážet... nyní je třeba stavět dál, aby naše družstvo bylo pevné, abyste v něm pracovali ku prospěchu naší republiky a světového míru a sami šťastně žili... zasadili jste dobrý stromek do dobré půdy... nyní je třeba zalévat, štěpovat, chránit před škůdci, aby co nejbohatěji kvetl a dal co nejlepší ovoce.“³⁸⁴

Zde příběh Bohumila Říhy končí, došlo ke „šťastnému“ scelení polí, vzájemné dohodě o jejich osevu a družstevníci úspěšně společně hospodaří. Vzhledem k tomu, že konstrukce budovatelských románů se zemědělskou tematikou je vždy podobná, je možné v příběhu pokračovat. Například v knize Františka Podlahy Svítání pokračuje příběh takto: Mladý předseda investuje všechny své síly do rozkvětu družstva, aby si udrželo svou výsadní pozici v okrese. V rozvoji družstva již nic nestojí. Sedláci jsou pryč a strach z moci „venkovského boháče“ je zažehnán. Děj pokračuje dále jen s drobnými zápletkami, týkajícími se chodu družstva. Předseda družstva se dále projevuje jako moudrý a pracovitý muž. Všechny překážky, které se týkají především chodu družstva, jednoduše odstraní.

³⁸² TAMTÉŽ, s. 373.

³⁸³ TAMTÉŽ, s. 378.

³⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 401.

IV. LITERATURA A LITERÁRNÍ FIKCE

IV. 1. Literární postava vs. reálná osobnost, jejich charakteristiky a vzájemné reflexe

V budovatelském románu je hlavním hrdinou mladý muž plný síly a energie. Román o jeho vzhledu řekne velmi málo³⁸⁵. Vnější popis hrdiny je prostý, avšak nejlépe si ho lze představit jako postavu z plakátu, je výrazně konturován a vybarven ostrými³⁸⁶ barvami. Tak jsou vykresleny také jeho vlastnosti, které v románu rozpoznáváme prostřednictvím jeho chování. Vojta je ušlechtilý, ideální, krásný a heroický³⁸⁷. Je optimistický, aktivní a pracovitý, bezchybný a nepochybující. Zároveň je člověkem z „lidu“, je venkovanem, a to dokládá například svým vyjadřováním. Promlouvá ke čtenáři jazykem lidových vrstev, napodobuje tak formy prosté a nespisovné řeči. Hovoří zvláštním románovým, „socialisticko-realistickým“ jazykem.³⁸⁸ Výše zmíněné věty³⁸⁹ demonstrují typické vyjadřování hrdinů a strukturu jazyka. Budovatelské romány byly určeny pro co nejširší veřejnost³⁹⁰ a podstata socialistického realismu vycházela z literatury původně sociálního zaměření. Znaky lidovosti jsou jednou z charakteristik kultury padesátých let. Tyto motivy byly využívány především z důvodu „náhrady“ kultury, původně avantgardní a západní kultury, která byla násilně potlačena. Jazyk, kterým se hrdina vyjadřoval, musel být proto „lidový“³⁹¹ a zároveň reprezentativní. Tím vznikl jakýsi hybridní socialistickorealistický „jazyk“, kterým postavy hovoří. Jednoduchým jazykovým kódem je pak zdůrazňována prostota a zároveň moudrost³⁹² hlavního hrdiny. Podle chování v situacích a ve zvládnutí překážek, které autor Vojtovi

³⁸⁵ Vnější popis jeho postavy je velmi strohý. Autor se několikrát v knize zmiňuje o jeho křivých a také „prořídých“ zubech. Tyto zmínky jsou mimo kontext a nijak nesouvisí s dějem. Špatné zuby jsou jedinou negativní zmínkou o něm. Autor tímto způsobem dával najevo fakt, z jakého prostředí Vojta pochází. Špatné zuby mají připomínat jeho špatné sociální zázemí.

³⁸⁶ Pro plakáty socialistického realismu je příznačná schematičnost, heslovitost, jas a symbolické využití barev.

³⁸⁷ Pro srovnání: „Součástí komunistické mytologie bylo přesvědčení o „věčném mládí“ těch, kdo uvěřili stranickému učení a stali se průkopníky socialismu.“ Dějiny české literatury, s. 284.

³⁸⁸ Způsob vyjadřování je shodný v dílech socialistického realismu.

³⁸⁹ Například věta: „Zčervenálý hřebínek odpůrců rychle poklesl a vybledl.“ Bohumil Říha, s. 303. Nebo věta „socialismus nebude obcházet vesnici jako mládenec nedůtklivou pannu.“ Bohumil Říha, s. 41.

³⁹⁰ Více kapitola Socialistický realismus a kultura po roce 1948.

³⁹¹ Napodoboval nespisovnou řeč, často i vulgarismy, avšak nemohl mluvit sprostě.

³⁹² Vojta nebyl nijak zvlášť studovaný, v tomto představuje právě onu přirozenou moudrost lidu. Adam na tom byl podobně, absolvoval jen základní školu, což tehdy byla norma. Zde sledujeme jeden z dalších příkladů stavby budovatelských románů, kdy autor určitý prvek, který byl ve společnosti obecně uznávaný a známý, využil ve prospěch budovatelského románu.

svými fabulacemi staví do cesty, zjišťujeme, že je postavou, která „je“. Neuvádí věci do pohybu, není tvůrcem žádných hodnot. Jen tím, že je, a tím, jaké jsou jeho „vnitřní“ vlastnosti, stojí ve středobodu celého románu. Je vzorem a obrazem, svou fiktivní³⁹³ „přirozeností“ pak představuje ideál společnosti. Jeho úkolem je „staré“³⁹⁴ společnosti ukázat cestu socialismu, avšak nemusí o tom nikoho přesvědčovat. Svým jednáním a chováním je vzorem. Představuje socialismus jako jedinou možnou dobu, správnou a tu, která je společností vyvolena a ke které sama evolučně dospěla. Tento jev, jev eschatologického pojetí času a skutečnost socialistické doby jako jediné možné, je jeden ze znaků komunistické ideologie.

Vojta je „produktem“ socialismu, jeho soukromý i duševní život splýval s režimní ideologií. Pokud bychom se zamýšleli nad Vojtovou povahou, morálkou a nad jeho city, museli bychom se vyjadřovat jen v superlativech. Jeho vlastnosti jsou nejlepší možné, představuje nedotknutelnou, neposkvřenou osobu. Například jeho pracovní nasazení nelze nazvat jako prvoplánově „cílevědomé“, ale svoji práci bere jako životní poslání. V době, která se tvrdým způsobem vypořádávala s náboženstvím, lze takto ryzího člověka v očích společnosti považovat za náhražku kultu světců³⁹⁵. Jeho jediným posláním je svým přístupem k práci „posvětit“, glorifikovat režim a politickou situaci. Více než realistická je tato postava hyperrealistická, nadreálná. Vojta je postava socialisticko mystická. Ohledně hrdinů padesátých let se často mluví o mytologizaci³⁹⁶.

³⁹³ Výraz „fiktivní“, „literární fikce“ spojuji s výrazy, kterými chci vyjádřit nepravdivost, která je příznačná pro budovatelské romány. Nikoli neexistenci, jak lze výraz „fikce“ také chápat. Literární fikce je příznačná pro beletristická díla a je podmíněna autorovou fabulací, je brána jako přirozená součást díla. Například u „krásné literatury“, u které je „literární fikce“ vyjádřena uměleckou formou. Budovatelské romány byly prezentovány spíše jako „romány ze současnosti“, ve stylu literatury faktu. Oficiálním úkolem spisovatele budovatelského románu bylo prezentovat skutečnost, současnost, měl se inspirovat formami reportáží, prvotním úmyslem však byla ideologická manipulace, která je podstatou těchto děl. Fikci v budovatelském románu tedy chápu jako smyšlenky, které nemají nic do činění s umělcovým vyjádřením. Pro srovnání: Vít Schmarc, *Nová skutečnost – fikční světy dramatu socialistického realismu v Sešitech Divadelní Žatvy 1948–1952*. FFUK, 2004. 120 stran. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek, PhD.

³⁹⁴ Rozdělování na „staré“ a „nové“ je v románu periodicky opakováno. Nová je doba socialismu. Tato skutečnost je zřejmá již při filologickém rozboru děl. Již názvy děl vyjadřují optimismus a příchod něčeho nového. Časté jsou proto názvy související s jarem, svítáním, rozkvetem a tak podobně. Více k tomuto tématu Klára Bílková-Mikulášková, *Cestou otevřenou [Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)]*. Praha: FFUK, 1999. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek. <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=48>, staženo 8. 6. 2011.

³⁹⁵ Pro srovnání: „když mluvím s Vojtou, vždycky mívám zvláštní pocit, cítím čistou pramenitou vodu, to jsou lidi!“ Bohumil Říha, *Dvě jara*, s. 377.

³⁹⁶ Například: Jana Vodehnalová, *Modelování prostoru v českém budovatelském románu*, <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=134>, staženo 10. 7. 2011. Kouba, Karel: *Mytologizace v umění socialistického realismu*. Praha: FF UK, 2005. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek, staženo 10. 7. 2011

Ivo Vodsedálek³⁹⁷ ve svých pamětech píše: „Poválečná situace v SSSR vytvořila dokonalý systém sovětského mýtu, který převzal známou religiózní techniku oslovení. Kdo uvěřil, byl spasen.“³⁹⁸ „Mytologizace“³⁹⁹ v umění souvisí se socialisticko-realistickým pojetím kultury. Režimem byla kultura využita jako důležitý prostředek s identifikací jeho ideologie. Hrdinu budovatelského románu nelze vnímat „intelektuálně“⁴⁰⁰, v souvislosti s jeho vyobrazením lze hovořit o kýči. Kulturní politika pracovala s masovostí, a také tento kýč sloužil jako jednoduché a jasné oslovení lidí, neboť bylsrozumitelný, emotivní a jednoduše identifikovatelný⁴⁰¹.

V literárních dílech padesátých let měl také sedlák svou „plakátovou“⁴⁰² a „kýčovitou“ podobu. Oproti pokrokovému komunistickému hrdinovi „z lidu“ byl vyobrazen prostým způsobem, v textu posměšnými pasážemi a v ikonografii prostřednictvím dehonestujících ironických obrázků a karikatur. V pozůstalosti Adama Janeše je novinový článek, kde se o sedlácích psalo: „Kulaci jsou v současné době posledním a přitom nejpočetnějším zbytkem vykořisťovatelské třídy u nás.“⁴⁰³ Sedlák Adam do této „škatulky“ spadl také. Ze studie o Adamově⁴⁰⁴ životě víme, že byl pracovitý, schopný, podnikavý a hospodářství dobře rozuměl. Adam byl drobným hospodářem a sedlákem se stal až v poměrně pozdním věku⁴⁰⁵, díky sňatku s Annou Valentovou⁴⁰⁶. Po roce 1948 byl označen jako „vesnický boháč“⁴⁰⁷. V recepci budovatelského románu se tímto stal „kulakem“⁴⁰⁸. Komunistická strana v Čechách používala pojem „kulak“ pro označení svého nepřítele až po roce 1948 v souvislosti s

³⁹⁷ Ivo Vodsedálek byl přítel známějšího Egona Bondyho. V padesátých letech společně s dalšími přáteli vytvořil samizdatovou edici Půlnoc. V padesátých letech byl tvůrčí, v reakci na stalinismus a socialistický realismus vytvořil vlastní autorský styl, takzvanou „trapnou poezii“. Jeho vzpomínky jsou pro historika nosné především z důvodu autentického a neideologizovaného vnímání oficiální kultury.

³⁹⁸ Ivo Vodsedálek, Felixír života, Brno 2000, s. 24.

³⁹⁹ Pro srovnání: Kouba, Karel: *Mytologizace v umění socialistického realismu*. K tématu mytologizace více: Roland Barthes, *Mytologizace*, Praha 2011.

⁴⁰⁰ Pro srovnání: Josef Fulka, Roland Barthes. *Od ideologie k fantasmatu*, Praha 2010.

⁴⁰¹ Více: Tomáš Kulka, *Umění a kýč*, Praha 1994.

⁴⁰² Příznačná pro plakát „kulaka“ a plakáty zpodobňující sedláky, na rozdíl od plakátů, které představovaly „hrdiny“, je jednoduchost. Tyto plakáty jsou většinou černobílé, kreslené často zkratkovitě, prostě, mají působit jako malby, které vytvořili sami vesničané.

⁴⁰³ Pozůstalost Adama Janeše, SOkA České Budějovice, sign. 2524, kart. C 16, osobní pozůstalost, nezpracováno. Adam si zde věty, které obviňovali „kulaky“, označil barevně.

⁴⁰⁴ Pro srovnání: Příloha X.

⁴⁰⁵ Ve věku téměř padesáti let.

⁴⁰⁶ Pro srovnání: II. 3. s. 31.

⁴⁰⁷ Kronika obce Holubov, s. 154.

⁴⁰⁸ Pro srovnání: Příloha XI.

kolektivizací⁴⁰⁹. Ačkoliv komunisté slovo kulak cíleně propagovali, zpočátku nebylo úplně jasné, co toto slovo znamená. Používalo se pro několik kritérií, pro několik možných hodnocení. V komunistické hantýrce jím byl „ten, kdo neodvádí“⁴¹⁰. Úředně byli kulaky ti zemědělci, kteří neodváděli a neplnili povinné zemědělské dodávky, které byly výsledkem zemědělského plánu z let 1948–1952⁴¹¹. Kulaci a vesničtí boháči byli také „ti, kteří vykořisťují“⁴¹². Kulakem se mohl stát majitel pozemku o rozloze patnácti a více hektarů. Avšak ani tato specifikace nebyla důsledně dodržována⁴¹³. Nositelem výrazu se stal každý větší hospodář, který odmítl své pozemky a svůj majetek předat jednotnému zemědělskému družstvu. Na příkladu Adama Janeše pak vidíme, že ani původ, ani sociální postavení nehrálo roli. Zpětně můžeme tyto výrazy specifikovat naprosto přesně – kulaci a vesničtí boháči byli ti, kteří byli podrobeni určitému druhu perzekuce.

Hrdina románů socialistického realismu díky svým „vlastnostem“ ví, že je potřeba „odstranit vykořisťování člověka člověkem a zavést socialistický společenský řád“.⁴¹⁴ Vojtovým úkolem bylo lidem ukázat klady komunistické strany⁴¹⁵. Sám říká: „Všem drobným, poctivě pracujícím lidem nabízí komunistická strana československá své členství.“ Dobrého a poctivého člověka v budovatelském románu pozná „každé malé dítě“⁴¹⁶ a stejně tak je jasně identifikovatelné, kdo do komunistické strany nepatří. Ve vesnickém románu první poloviny padesátých let se vyskytuje jako hlavní typ „antihrdiny“ sedlák⁴¹⁷. Tito sedláci napomáhali německým vojákům jen pro své vlastní obohacení. Organizují práci ostatním lidem proto, aby sami nemuseli pracovat.

⁴⁰⁹ Pojem byl zvolen především proto, že měl „dostatečně hanlivý náboj, schopný citově podněcovat závist a nenávisť vůči větším a zámožnějším hospodářům, přičemž „kulak“ svým nečeským a neslovenským původem dodával příslušnému nositeli punc čehosi cizorodého“ Karel Jech, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, Praha 2008, s. 56–61. Stejnou váhu a hodnotu měl druhý výraz - „vesnický boháč“. Byl lidem srozumitelnější, proto byl obecně používán častěji než výraz předchozí.

⁴¹⁰ Podle slov předsedy vlády Antonína Zápotockého, Karel Jech, *Kolektivizace*, s. 61.

⁴¹¹ V této době byla podepsána československo-sovětská dohoda o vzájemné pomoci, takzvaná pětiletka.

⁴¹² Takto kulaka definoval hlavní stranický ideolog V. Kopecký. Karel Jech, *Kolektivizace*, s. 61.

⁴¹³ Například František Zima, jehož příběh popisuje F. J. Vohryzka-Konopa ve své knize *Venkov v temnu*, byl pronásledován jako vesnický boháč. Staral se o majetek své matky o rozloze 14 hektarů.

⁴¹⁴ Bohumil Říha, *Dvě jara*, s. 145.

⁴¹⁵ Pro srovnání, Příloha I.

⁴¹⁶ Pro srovnání: Kapitola: III. 3. Literární hrdina vesnického budovatelského románu, s. 65.

⁴¹⁷ Stejným způsobem, jakým byl prezentován v časopisech a na plakátech. Jana Vodehnalová ve své studii *Modelování prostoru v Českém budovatelském románu* popisuje typologii a diferenciaci postav tímto způsobem: „1. Satirizovaný nebo groteskně hyperbolizovaný typ – především postavy kapitalistů, velkostatkářů, továrníků, ale také advokátů, či intelektuálů aristokratického původu
2. Idealizovaný typ – vůdce kolektivu, starší a zkušený dělník, mladý průkopník komunismu, brigádníci budující významné dílo.“ Jana Vodehnalová, *Modelování prostoru v Českém budovatelském románu*, <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=134>, staženo 8. 6. 2011. Tato diferenciaci je dokladem „černobílosti“ a budovatelského románu.

V počátcích zakládání románového zemědělského družstva, tedy v průběhu roku 1946, některé postavy budovatelského románu pochybovaly o tom, že je možné změnit tradiční hierarchický systém; sedlák by se měl stát vedoucím družstva. Sedlákův charakter se však ukazuje jako pokřivený. Román spletitou strukturou čtenáři vysvětluje, že vesnice takového člověka nepotřebuje. Naopak, bez práce neschopného člověka si povede mnohem lépe. Svými činy a svým chováním ukázal, že v nové době pro něj není místo. Sedlák je zobrazen jako bídák, jako člověk, který nemá žádné dobré vlastnosti⁴¹⁸.

Zobrazení kladných literárních postav působilo abstraktně, nesoudně, nereálně a často komicky. Podle dobových reakcí lze usuzovat, že tyto postavy nikdo nebral vážně⁴¹⁹, Vratislav Effenberger nazývá postavy budovatelských románů „papírovými hrdiny“⁴²⁰ a „trapnými hlupáky“⁴²¹. Zajímavé jsou postřehy Ivo Vodseďálka. O socialistické kultuře se zmiňuje jako o „absurdní“⁴²². Ve svých vzpomínkách zdůrazňuje, že socialistická kultura v padesátých letech nebyla brána příliš vážně: „My jsme tvořili nepatrný ostrůvek těch, kteří sice nedokázali uvěřit, ale přesto zůstávali bez dechu naplnění obdivem k sovětským filmům, k obrazům, písním, románům, ale především k plakátům. Před těmito díly se naše bývalé ideály jevily zkompromitované a jaksi nežádoucí. Začali jsme chápat obecnou nepotřebnost svobody, která dosud stávala na vrcholu hierarchie hodnot. Byla to zcela absurdní situace. My jsme umělé hrdiny skutečně milovali, jistě s vědomím podezřelosti této lásky. A ti, kteří přitakávali obecným názorům za „zvrhlost“ moderního umění, svoji lásku k hrdinům pouze předstírali [...] Historicky a zeměpisně se však vševesmírný stalinský mýtus jevil v českých zemích v poněkud zkarikované podobě.“⁴²³ Podobný, nechápavý a absurditu představující pohled na komunisty je zřetelný také ve vzpomínkách sedláka Adama Janeše. V zesměšňující optice vzpomíná na úředníky, kteří u něj prováděli kontroly⁴²⁴. Obdobným způsobem, s nadhledem a ironií se vyjádřil také o družstevnících, „kteří nám rádi dávali najevo svou převahu prostřednictvím jejich pochybné ideologie“⁴²⁵.

⁴¹⁸ Pro srovnání: Příloha XI.

⁴¹⁹ Anna Fárová na konto socialistického realismu prohlásila: „Byla to tragikomedie, všichni byli zpitoměli.“ Anna Fárová, *A pásly by se tam ovce...*, Praha 2010, s. 61.

⁴²⁰ Vratislav Effenberger, *Obraz člověka v české kinematografii v roce 1952*, s. 8.

⁴²¹ TAMTÉŽ.

⁴²² Ivo Vodseďálek, *Felixír života*, Brno 2000, s. 27.

⁴²³ Tamtéž, s. 19 - 20.

⁴²⁴ Pro srovnání: II. 3. Adam Janeš, jeho místo a postavení na vesnici, s. 35.

⁴²⁵ *Rodinná kronika*, s. 153.

Po boku románového hrdiny stojí jeho žena a rodina, která vždy podporuje jeho aktivity, nepochybuje o jeho proletářské činnosti a stává se tak svědkem jeho konání. Autor tím často demonstrovuje mezigenerační problematiku⁴²⁶ a v podobě ženy-manželky, souputnice a životní družky pak správnost hrdinova chování. Tak Vojtova žena Mařka představuje jeho „feminního“ partnera, její fyzické⁴²⁷ i psychické vlastnosti a společenské postavení je naprosto rovnoprávné s muži. Navíc vede domácnost, je pracovitá a vždy stojí po boku muže, i v nejtěžších chvílích vzniku družstva.

Socialistický režim si kladl za cíl zapojit ženy do pracovního systému, osamostatnit je od mužů jako živitelů rodiny⁴²⁸. Důvodem toho byla především potřeba „levné pracovní síly“, která začala být využívána pro zvýšení ekonomické aktivity rodiny. Jedním z průvodních jevů zapojení žen⁴²⁹ do pracovního systému bylo boření genderových hranic. Byla zpochybněna odvěká úloha ženy jako matky a vychovatelky. Padesátá léta byla dobou změn ve společnosti a stejně tak došlo k proměně hodnot rodiny⁴³⁰, domácnosti a ženy. Pro padesátá léta je typické zpochybnění úlohy rodiny⁴³¹.

⁴²⁶ Pro srovnání: Vratislav Effenberger, *Obraz člověka v české kinematografii v roce 1952*, s. 9.

⁴²⁷ Pro srovnání: III. 3. Literární hrdina budovatelského románu, s. 63.

⁴²⁸ V padesátých letech se zásadně proměnila role rodiny, domácnosti a ženy. Žena začala být využívána pro zvýšení ekonomické aktivity rodiny, tedy jako pracovní síla. Byla zpochybněna její odvěká úloha matky a vychovatelky dětí. Pro padesátá léta je typické zpochybnění úlohy rodiny, věřilo se, že „socialistická rodina může být nahrazena kolektivním bydlením a celotýdenní péčí“. *Dějiny obyvatelstva*, s. 343. Příkladem změny tradičního vnímání rodiny a ženy je od té doby viditelné i v obci Holubov. V tomto období vznikala zařízení pro děti předškolního věku, tedy školky pro děti. Například v jižních Čechách navštěvovalo v roce 1955 mateřské školky 9.019 dětí, o pět let později dokonce 11.742 dětí. Do roku 1960 vzniklo 277 mateřských školek, z nichž v průměru měla každá alespoň dvě třídy.⁴²⁸ To znamená, že mateřská školka byla umístěna v každé druhé obci jižních Čech. Navzdory klesající porodnosti byly školky navštěvovány čím dál tím větším počtem dětí. Mateřská škola v Holubově byla zřízena již v roce 1949, navštěvovalo ji 20 dětí, tedy zhruba polovina všech dětí z obce ve věku do šesti let. V padesátých letech byla školka přestavována, můžeme tedy předpokládat, že důvodem přestavby bylo větší využití této instituce. Tyto údaje dokládají, že polovina matek na Holubovsku byla ekonomicky aktivních a docházela do práce.

⁴²⁹ Pro srovnání: Petr A. Bílek, „Plakaly spolu, plakaly radostně a hrdě“. Emblematické redukce mateřství v ideologizovaném prostoru české poúnorové kultury, <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=73>, staženo 8. 6. 2011. Příkladem změny tradičního vnímání rodiny a ženy je od té doby viditelné i v obci Holubov. V tomto období vznikala zařízení pro děti předškolního věku, tedy školky pro děti. Například v jižních Čechách navštěvovalo v roce 1955 mateřské školky 9.019 dětí, o pět let později dokonce 11.742 dětí.⁴²⁹ Do roku 1960 vzniklo 277 mateřských školek, z nichž v průměru měla každá alespoň dvě třídy.⁴²⁹ To znamená, že mateřská školka byla umístěna v každé druhé obci Jižních Čech. Navzdory klesající porodnosti byly školky navštěvovány čím dál tím větším počtem dětí. Mateřská škola v Holubově byla zřízena již v roce 1949, navštěvovalo ji 20 dětí⁴²⁹, tedy zhruba polovina všech dětí z obce ve věku do šesti let. V padesátých letech byla školka přestavována, můžeme tedy předpokládat, že důvodem přestavby bylo větší využití této instituce⁴²⁹. Tyto údaje dokládají, že polovina matek na Holubovsku byla ekonomicky aktivních a docházela do práce.

⁴³⁰ Od roku 1948 na území dnešní České republiky klesal počet živě narozených dětí. Výjimkou byl rok 1953, kdy počet narozených vzrostl na 7,5 tisíc. Dále se počet narozených jen snižoval. V letech 1957-1959 počet narozených klesl o 6 až 7 tisíc, v roce 1959 dokonce o 12 tisíc. Sňatečnost od roku 1950 není přímo úměrná s vývojem porodnosti, zvláště na venkově. Křivky porodnosti a sňatečnosti se často míjejí, a to v důsledku nového postavení ženy ve společnosti. Ženy reagovaly na legalizaci interrupcí. Ovlivnilo

Věřilo se, že „socialistická rodina může být nahrazena kolektivním bydlením a celotýdenní péčí“⁴³². Změnu, kterou žena zažívala, lze dokázat také na proměně módy padesátých let⁴³³. Nutno připomenout, že móda v Československu do roku 1948 aktivně kopírovala evropské trendy. Po roce 1948 byly zrušeny veškeré časopisy, které západní trendy sledovaly. Móda ustrnula a nevyvíjela se. V rubrikách pro ženy se objevovaly nejčastěji články, které doporučovaly přešívání oděvů. Změna nastala po roce 1953⁴³⁴, kdy se móda uvolnila a začala prezentovat různé styly a trendy. Špatná ekonomická situace a setření „třídních“ rozdílů se odrazilo také v módě. Její úlohou bylo maximální

ženy, které začaly plánovat počet svých dětí. Průměrně tak byla během reprodukčního období provedena každé ženě jedna interrupce. Oficiálně byl zákon o interrupcích přijat v zájmu ochrany zdraví žen. Od této doby klesal počet neživě narozených. Interrupce byly hlavně sociálního charakteru. „Interrupce se staly podivnou metodou plánování rodičovství.“ Většina interrupcí byla prováděna vdaným ženám, především se dvěma a třemi dětmi. Od této doby klesal počet třetích, čtvrtých a dalších dětí v rodině. Snižovala se tedy postupně početnost rodiny k pouhé její reprodukci. Od této doby však mizí ženská neplodnost. Každé ženě se narodí alespoň jedno dítě. Reprodukce se zúčastňovala větší část žen než dříve. Ženy však měly méně dětí. Průměrný věk žen při prvním porodu poklesl z 27 let na 25,5 roku. Klesl počet mimomanželských dětí, také počet neživě narozených dětí. Plodnost ženy byla v průměru 2,18 dítěte. Až od šedesátých let se začal zvyšovat počet živě narozených dětí. Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998, s. 349.

⁴³¹ Důsledky těchto změn lze sledovat na demografickém vývoji společnosti. Zásadní změny se udály ve vývoji porodnosti, úmrtnosti i sňatečnosti. Jako jeden z příkladů změn, které působily, uvedu sňatečnost. Sňatečnost byla v tomto mimomanželských dětí, také počet neživě narozených dětí. Plodnost ženy byla v průměru 2,18 dítěte. Až od šedesátých let se začal zvyšovat počet živě narozených dětí. Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998, s. 349.

⁴³¹ Důsledky těchto změn lze sledovat na demografickém vývoji společnosti. Zásadní změny se udály ve vývoji porodnosti, úmrtnosti i sňatečnosti. Jako jeden z příkladů změn, které působily, uvedu sňatečnost. Sňatečnost období na celorepublikové úrovni poměrně vysoká a neustále rostla. Také na sňatečnosti po roce 1948 lze sledovat politický odraz, vstup do manželství byl zjednodušen legislativou. Manželství tak mohlo být uzavíráno od 18 let. Průměrný věk novomanželů se snížil na 19–25 let. V tomto období je sledováno tzv. „zvláštní sňatkové chování“. Vlivem politického tlaku došlo ke změnám ve společnosti. S odstraněním původních sociálních vrstev byly odstraněny také sociální zábrany vstupu do manželství. Nebyla uznávána možnost věn. Původní sociální rozdíly byly převráceny naruby a uzavření sňatku bylo ohraničeno novými prioritami. Mezi tyto priority mohlo patřit vzdělání, kvalifikace či zaměstnanost. Ohledně „zvláštního sňatkového chování“ můžeme hovořit také o lehkovážném uzavírání sňatků nebo o nízké kvalitě antikoncepce. K reformám manželství patřila také reforma rozvodů. Přímo úměrně s vysokou sňatečností tedy stoupala i rozvodovost. Od této doby bylo více rozvedených rodin než ovdovělých.

⁴³² Eduard Maur a kol., Dějiny obyvatelstva Českých zemí, Praha 1998, s. 343

⁴³³ V centru mého zájmu je právě vývoj módy po tomto roce. Vzhledem k tomu, že toto téma není zatím nikde zpracováno, uchýlila jsem se přímo k prameni. Tím mi byl časopis Květy. Tento časopis vznikl již v první třetině devatenáctého století. Časopis v éře socialismu začal být vydáván až v roce 1951. Vycházel většinou ve čtrnáctidenním intervalu. Domnívám se, že cílem časopisu bylo oslovit široké masy obyvatelstva. Čtenáři byli muži i ženy, kteří z časopisu získali základní a státem povolený přehled o dění v republice i v zahraničí. Dále přehled o dění v kultuře, také si mohli přečíst romány vydávané na pokračování. Muži si v časopisu přečetli o hospodářské situaci, o vědě, mohli se naučit novou partii šachu či prověřit svou bystrost v křížovce. Zatímco pro ženy byly připraveny rubriky o vaření, módě, rady do domácnosti či péči o dítě. Postupem času začaly v časopise převažovat spíše články určené pro ženy a hojněji se začaly vyskytovat reklamy. Časopis jsem sledovala v období let 1951 – 1960 Pro časopis je typická univerzalita. Tím myslím témata, která jsou bez větší specifikace či potřeby kvalifikace, tento časopis byl určen masám, byl neelitní. Články týkající se módy jsem tedy chápala jako obecně platné vnímání módy.

⁴³⁴ Změnu módy dokládá také to, že po roce 1953 byla předchozí móda kritizována.

funkční využití. Zdůrazňováno bylo především to, aby „oblečení bylo příjemné, netísnilo a nepřekáželo ani při práci ani při odpočinku“⁴³⁵. Módní rubriky ženám doporučovaly oblečení do práce, na brigádu nebo do družstva⁴³⁶. Po roce 1953 se móda uvolnila a začala prezentovat různé styly a trendy. V rubrikách je například psáno: „Skutečná žena se nedá očarovat, socialistická móda se nějak umoudřila a myslí právě na člověka.“⁴³⁷ Naprostý zlom nastal po roce 1956, kdy bylo možné přijímat vlivy ze zahraničí. Náhle přišla „západní módní vlna“ a začaly být okamžitě a velmi hojně napodobovány západní trendy a v čele časopisů stála namísto brigádnice mladá a sebevědomá žena.

Významnou postavou v budovatelském románu je Vojtova sestra Petruška. V knize představuje typ ženy, pro kterou není problém žádná mužská práce. Je vyučena kovářkou, v družstvu pracuje jako traktoristka, obléká se jako moderní žena, nosí kalhoty. Radí mužům při opravách strojů, navíc je krásná a vitální. V budovatelském románu je patrné téma ženské emancipace. Například ty postavy, které emancipaci žen neuznávají, jsou podrobeny kritice nebo přímo výsměchu společnosti. Například v románu *Dvě jara Bohumila Říhy* se Vojta vysmívá svému sousedovi proto, že „neuznává rovnoprávnost žen“.⁴³⁸ Emancipovaná, pracující žena pak měla být protiváhou a příkladem ostatním mužům⁴³⁹.

Náčrt reálného životopisu Anny Janešové-Valentové nám představuje emancipovanou a pracovitou ženu⁴⁴⁰. Jejím jediným životním cílem bylo starat se o hospodářství. Studovala zemědělskou školu, její první sňatek měl především ekonomické opodstatnění.⁴⁴¹ Jejím cílem bylo dobré vedení zděděného hospodářství. Po roce 1948, kdy byl její muž uvězněn, zůstala na celé hospodářství sama. Dokázala se postarat o chod statku. To i v momentě, kdy na všechny perzekutivní⁴⁴² podmínky zůstala sama. Anna byla pracovitá žena, která za jakékoliv situace vydržela stát při svém muži. Kvůli vnějším politickým a sociálním podmínkám je tedy doložitelné, že emancipace se dotkla žen ze všech společenských skupin.

⁴³⁵ Květy, sign. 54 B 2513. Roč. 1. č. 4. s. 21.

⁴³⁶ Pro srovnání: Příloha VI.

⁴³⁷ Květy, sign. 54 B 2513. Roč. č. 55., s. 25.

⁴³⁸ Bohumil Říha, *Dvě jara*, s. 246.

⁴³⁹ Pro srovnání: Příloha V.

⁴⁴⁰ Pro srovnání: Příloha III.

⁴⁴¹ Pro srovnání: II. 3. Adam Janeš a jeho postavení na vesnici, s. 31.

⁴⁴² Pro srovnání: II. 3. Adam Janeš a jeho postavení na vesnici, s. 38.

IV. 2. Recepce Sovětského svazu, obraz družstevnictví a politiky

Propagandistické paradigma určovalo fabulaci i pointu budovatelského románu. Fabulace byla podmíněna vznikem družstva a pointa označením nepřítele. Románová schémata se časem stala floskulami, tedy prázdnými rčeními bez obsahu a významu. Budovatelské romány však nemůžeme tak jednoduše odsuzovat, jak se na první pohled zdá, vzhledem k okolnostem vzniku tohoto žánru. Koncepce románu byla podmíněna politickou situací. Zároveň víme, že román nepředstavoval pravdivě svou současnost, jak bylo prezentováno⁴⁴³, stal se spíše snahou o nápodobu ideálního světa⁴⁴⁴. Avšak jeho základní myšlenka nebyla nijak experimentální nebo vymyšlená. Nejednalo se o fantaskní nebo utopické romány. Budovatelský román napodoboval předem daná schémata a modely chování. Tvaroval identifikační modely chování, které se pak měly stát vyjádřením politické struktury. Důraz na detail, který je přítomný ve všech románech, nebyl jen autorskou stylizací, ale snahou vyjádřit prostřednictvím schematických modelů komunistické teze, které jsou ve schématech skryty. Promyšlenou sítí událostí, které zpodobňují „realismus“, každodenní život, posouvají interpretaci událostí ke svým potřebám a obhájení politických událostí.

V příbězích obou hrdinů, Adama Janeše i Vojty, je zřetelný vliv sovětských vojáků. Adam se setkal se sovětskými vojáky v průběhu osvobození Rudou armádou, stejně tak jako mladý „budovatel“ Vojta z románu Bohumila Říhy. Zkušenost se sovětskými vojáky je ve své podstatě identická, ale ve svých důsledcích protikladná. Oba dva „hrdinové“ se po setkání se sovětskými vojáky baví o současné situaci v Sovětském svazu a u obou se „prorocství“ sovětských vojáků vyplní.

Adamovi byla zprvu „bolševická ideologie“⁴⁴⁵ sympatická. Avšak od vojáků se dozví, že stav hospodářství v Sovětském svazu není dobrý⁴⁴⁶. Adam ve svých vzpomínkách parafrázuje to, co mu řekl sovětský voják: „Počkaj počkej, komunizmus nedobro. Vše dáš a ničeho nebudeš.“⁴⁴⁷

Obdiv k Sovětskému svazu je jedním z dominujících témat budovatelských románů. Tento obdiv navazuje na vnímání bolševického Ruska, které bylo

⁴⁴³ Pro srovnání: III. 1. Zdroje, vlivy, proměny, s. 42.

⁴⁴⁴ Pro srovnání: Jana Vodehnalová, Modelování prostoru v Českém budovatelském románu, <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=134>, staženo dne 8. 6. 2011.

⁴⁴⁵ Rodinná kronika, s. 148.

⁴⁴⁶ Pro srovnání: III. 3. Literární hrdina vesnického budovatelského románu, s. 62.

⁴⁴⁷ Rodinná kronika, s. 148.

v Československu příznačné především pro dvacátá a třicátá léta. Po druhé světové válce se toto vnímání proměnilo⁴⁴⁸. Obyvatelé Československa, stejně jako Adam, nevyjadřovali bezmezný obdiv k politice východu, naopak, věděli o nedobřem stavu sovětského hospodářství⁴⁴⁹.

Setkání s vojáky ze Sovětského svazu jsou pro Vojtu z budovatelského románu inspirací, rozumí si navzájem, dodají mu důvěru a sebevědomí⁴⁵⁰. Budovatelský román prezentuje obdiv k Sovětskému svazu, představuje ho jako vyvolenou zemi. Obraz sovětského vojáka měl v románu funkci „dobřého přitele, který poradí“⁴⁵¹. Sovětský generál sdělí Vojtovi dvě informace, ty se stávají dvěma hlavními liniemi zápletek. V první muži hovoří o hospodářství, ve druhém setkání generál Vojtovi ukáže nepřitele.

První hovor mezi Vojtou a generálem se týká zemědělství. Sovětská kolektivizace je představována jako vzor a Vojta se tak dovídá o systému družstevnictví, vzápětí zakládá družstvo. Pod vlivem těchto okolností po osvobození Sovětskými vojáky čeká Vojtu s jeho rodinou mnoho změn. Čeledínské rodině sedlák nenabízela takové možnosti, jaké nabízela nová doba. Odstěhovali se proto, žili u své snachy Mařky a v prosperujícím družstvu si našli dobřou práci. Takovou, které se věnovali doposud. Založení družstva byla spontánní reakce, vznikla z ideje kolektivizace podle sovětského vzoru.

Na příkladu Adama Janeše vidíme, že „nutnost změny“ se týkala i jeho, léta 1945–1948 byla v jeho životě ta nejproduktivnější. Měl na starosti velké hospodářství a pracoval na jeho modernizaci, stejně jako se to dělo na většině statků v Československu⁴⁵². Nutno připomenout, že Holubov byl prosperující obec. Na statku Adama Janeše žili vždy dva čeledíni s jednou služkou. V době sezonních prací mu pomáhali sousedé z vesnice. Běžně na statku vypomáhalo pět až deset lidí. Všichni si řádně vedli záznamy o odpracovaných hodinách a všichni byli řádně placeni. Poslední

⁴⁴⁸ Pro srovnání: III. 1. Zdroje, vlivy, proměny, s. 42.

⁴⁴⁹ Nutno připomenout prohlášení ministra zemědělství Julia Ďuriše. Odmítl další „zneklidňování, že chceme dělat kolchozy“. Karel Jech, Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, s. 43.

⁴⁵⁰ V analýze textu budovatelského románu Bohumila Říhy je zmínka o tom, že Vojta sovětské vojáky očekával.

⁴⁵¹ Gesto „dobřého přitele“ představuje například také památník Rudoarmějcům u hlavního nádraží v Praze.

⁴⁵² Pro srovnání: „V přechodu od mírových poměrů spatřovali mnozí vítanou příležitost k tomu, aby selský stav po zvládnutí poválečné hospodářské obnovy přistoupil k rozsáhlé technické modernizaci zemědělských podniků rodinného typu, které by úrovní své produkce a prosperity byly schopny obstát i náročné vnitřní a vnější konkurenci. Tento optimistický výhled nepočítal pro nejbližší roky s významnějšími odbytovými obtížemi, které by mohly způsobit závažné finanční ztráty a vést k nežádoucí stagnaci.“ Karel Jech, Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, s. 44.

čeledín, podle záznamů v pracovním deníku⁴⁵³, na statku zůstal až do roku 1953. Víme také, že jednotná zemědělská družstva byla ustanovena pod nátlakem po roce 1948. Kolektivizace, jak je výše popsáno, byla do roku 1948 odmítána politiky i zemědělci, následně byla nastolena násilně. Družstva prvního typu zanikla do roku 1955, a to především kvůli neodbornosti vedení a pracovníků, kteří předtím se zemědělstvím mnoho zkušeností neměli.⁴⁵⁴ Obecně známý je také fakt, že lidé do družstva vstupovali nedobrovolně, pod nátlakem.

V budovatelském románu se „dobří lidé“ touží stát členy družstva⁴⁵⁵. Autoři budovatelských románů propagovali práci, podporovali pracovní nasazení⁴⁵⁶, zaměstnávali kvalifikované⁴⁵⁷ osoby a práci povyšovali⁴⁵⁸ na nejvyšší stupeň žebříčku společenských hodnot.⁴⁵⁹ Snad právě jediný příklad, kdy autoři budovatelských románů mohli použít psychologizaci, se nabízel právě v okamžiku vstupu do družstva. Problematika vstupu do družstva se prolíná celým dějem a často bývá spojena s emocemi a slzami. Jako například u mladého Francka, viz výše. Pláč žen a klidný spánek malého Koubka jsou jedním z mnoha příkladů. Tato vyjádření jsou jednoduchá a „chytlavá“, čtenáře zaujmou a jsou pro něj jednodušeji pochopitelná skrze určitý prožitek, emoce a empatii. Tímto jednoduchým způsobem režim čtenáři podsouval svou ideologii. Nutno připomenout, že v budovatelských románech do roku 1953 se psychologie postav, až na výše uvedené výjimky, nevyskytuje. Autor ostatní city a vztahy mezi lidmi popisuje vnějškově, jako něco, co je dané, a nahrazuje je gesty⁴⁶⁰. Pro hrdiny budovatelského románu jsou vskutku významnější materiální nebo politické události. Vnímají je „srdcem“, jejich emoce jsou teatrálně vypjaté. Budovatelské romány vznikly pod politickým vlivem, avšak v samotných budovatelských románech se hodnocení politiky téměř nevyskytuje, postavy o politice nehovoří, ale ví se o ní naprosto všechno. Politické události jsou prezentovány jako přirozené vyvrcholení předchozích událostí. Románové postavy vnímají převratný únor 1948 jako událost, která je přirozeným důsledkem předešlé situace. Velikou událostí, kterou prožívají, je

⁴⁵³ Jeden z deníků je zachovaný v archivu.

⁴⁵⁴ Pro srovnání: II. 2. JZD v Holubově a jeho profesionalizace, s. 23.

⁴⁵⁵ Pro srovnání: III. 3. Literární hrdina budovatelského románu, s. 66.

⁴⁵⁶ Pro srovnání: III. 3. Literární hrdina budovatelského románu, s. 65.

⁴⁵⁷ Pro srovnání: II. 2. JZD v Holubově a jeho profesionalizace, s. 23.

⁴⁵⁸ Pro srovnání: Příloha VI.

⁴⁵⁹ Pro srovnání: III. 3. Literární hrdina budovatelského románu, s. 66.

⁴⁶⁰ Pro srovnání: Vratislav Effenberger, *Obraz člověka v české kinematografii v roce 1952*, s. 10.

IX. sjezd komunistické strany. Družstevník a budovatel Vojta prohlásil toto: „Zčervenálý hřebínek odpůrců rychle poklesl a vybledl“⁴⁶¹.

Tento sjezd je v románu jedinou událostí, která se ve skutečnosti stala. Konal se v květnu roku 1949. Na sjezdu byl stanoven budoucí program socialistického směřování Československa, tedy program průmyslu a hospodářství. Byla zde potvrzena kolektivizace v zemědělství a likvidace takzvaných „nepřátel režimu“, tedy především maloburžoazie. „Hřebínek odpůrců poklesl a vybledl“, avšak nijak rychle. Adam politickou situaci vnímal velmi intenzivně, protože se o politiku zajímal. Na převrat roku 1948 však nevzpomíná s hořkostí, nicméně „znovu se ztratila svoboda slova a na nás padla obava z budoucnosti“⁴⁶². Adam a ostatní lidé podobnou situaci zažili před několika lety během druhé světové války⁴⁶³. Odvádění dávek, kontroly, zabavování zbraní a potravinové lístky na vesnici nebylo nic nového. Mnohem závažnější pro ně byly tresty, které jim byly ukládány bez rozsudků, a také strach z odnětí svobody a ztráty majetku.

IV. 3. Fenomény dobra, zla a strachu

Ačkoliv budovatelský román operuje s představou harmonické společnosti, v jeho podtextu jsou čitelné prvky, které mají ve čtenáři podvědomě vyvolat strach z režimu. Nepřízpůsobivost pro nelajálního člověka znamená vykořenění ze společnosti, represe, osobní samotu a cejch zlého muže. Zlého člověka představuje v románu Dvě jara sedlák Meztek. Meztek nepracuje, je líný a snaží se uškodit všem lidem kolem sebe. Za války spolupracoval s fašisty, nemá morální kredit ani vlastenecké cítění, šidí své sousedy. Za to, jak se chová, se v podstatě sám potrestá. Chce jen své dobré bydlo, a pokud mu to není umožněno, odejde jinam. Sedlák nebojuje proti režimu, v románu není patrný třídní boj. Člověk, který je na scestí a je u něj možnost „nápravy“, je Nešetřil. Tato postava podváděla režim. Jeho trestný čin byl způsoben naivitou, hloupostí a nevědomostí. Je potrestán společností, a to tím způsobem, že je jeho čin zveřejněn. Stává se tak černou ovčí vesnice, „špatným“ příkladem.

Boj dobra a zla je hlavním hybatelem děje budovatelských románů. Zlo v budovatelských románech znamená nerozhodnost, nesouhlas, nepřízpůsobivost,

⁴⁶¹ Bohumil Říha, *Dvě jara*, s. 303.

⁴⁶² *Rodinná kronika*, s. 150.

tvrdohlavost a nepřejícnost. Dobro je jednoduché, představuje ho komunistická strana, socialismus a Sovětský svaz. Lidé pak mají možnost se sami rozhodnout, budou-li dobrými lidmi, což znamená, že vstoupí do komunistické strany nebo napomáhají družstvu. Člověk v budovatelském románu se k takovým činům rozhoduje zcela dobrovolně. Většinou poté, co poznal „hrdinu“ – Vojtu – a zjistil, že je dobrý⁴⁶⁴. Zlo je jasné, evidentní, nediskutuje se o něm⁴⁶⁵. Román se opírá o „vesnickou“ moudrost, moudrost lidu. Trest pak může být vykonán jiným způsobem než právním. Lidé jsou souzeni lidem, systémem „lidového pocitu spravedlnosti“.⁴⁶⁶

Politické monstrprocesy, rozsudky smrti a vězení odpůrců režimu jsou dnes jednou z nejznámějších problematik první poloviny padesátých let⁴⁶⁷. Hledání nepřítelů a jeho jasné označování je součástí této politiky. Další součástí byla manipulace s lidmi a takzvaný „třídní boj“. Odsouzení bez byrokracie, bez náležitého soudního procesu je jedena z reálií první poloviny padesátých let.⁴⁶⁸ Adam Janeš byl uvězněn v táboře nucených prací půl roku. Byl uvězněn bez rozsudku. Cesta k jeho obviňování však byla složitá. Komunistická strana vytvořila mnoho nových zákonů, které dovolovaly takové postihy. Adam věděl, kdo je jeho „trýznitelem“⁴⁶⁹. Vzpomíná, že tento muž v počátcích kolektivizace prohlásil: „Teď budeme hospodařit my.“⁴⁷⁰ Podobná slova říkají také postavy budovatelských románů⁴⁷¹. Je obecně známo, že tlak proti sedlákům byl organizován místními obyvateli, jejich vlastními sousedy. Obviňování kulaků bylo pak celonárodní, oficiálně pojmenované jako Akce K nebo Akce maso. „Zločinci“, byli označeni a jejich tresty byly často velmi tvrdé.

⁴⁶⁴ Pro srovnání: „Panovačnost, popudlivost, nerozhodnost, resignovanost, tvrdohlavost, jsou pak snadno – někdy jen domluvou nebo zářivým příkladem – odstranitelnými překážkami k všeobecnému dorozumění, když předtím vykonaly své poslání, totiž ukázat s dostatečnou názorností, že všechny chyby režimu jsou působeny jen drobnými (ostatně i hřeživými) chybami drobných, v jádru hodných lidí, které lze docela dobře převychovat a konečně i vychovat v dobré a veselé pracovníky, přijímající úděl drůbeže s humorem a radostí, takže v něm spatřují vrchol dosažitelného štěstí.“ Vratislav Effenberger, *Obraz člověka v české kinematografii v roce 1952*, Analogon, č. 12, 1994, s. 8. Autor tímto představuje, že komunistická strana je složena jen z dobrých straníků a poctivých lidí. Zlo je včas odhaleno, avšak vždy je možnost návratu. Tak je to i s osudem Nešetřila. Nese si sice sebou svůj „kabát“, ale členem družstva zůstane a dále poctivě pracuje.

⁴⁶⁵ V budovatelském románu Bohumila Říhy viz zapálení stohu. Tato událost není nijak vypointovaná, nedozvíme se, kdo stoh zapálil, případ je předán policii. Autor tím opět prezentuje neomylnost byrokracie a jurisdikce.

⁴⁶⁶ Vratislav Effenberger, *Obraz člověka v české kinematografii v roce 1952*, s. 8.

⁴⁶⁷ Více: Karel Kaplan, *Československo v letech 1948 – 1953*, s. 78 – 92.

⁴⁶⁸ Pro srovnání: Vratislav Effenberger, *Obraz člověka v české kinematografii v roce 1952*, s. 8.

⁴⁶⁹ *Rodinná kronika*, s. 158.

⁴⁷⁰ *Rodinná kronika*, s. 153.

⁴⁷¹ Například: „komunistickou stranu v Kolesově nebude zakládat Pelech, tu budeme zakládat my!“ Bohumil Říha, *Dvě jara*, s. s. 81.

V románu jsou tři postavy sedláků. Demografický výzkum dokládá, že tento počet, tedy počet tří sedláků ve vsi, kteří jsou označeni za kulaky, odpovídá obecnému statistickému průměru⁴⁷². První je sedlák Meztek. Dokud se jeho hospodářství daří a nemusí pro to moc udělat, je spokojený. V momentě, kdy musí dodávat kontingenty a musí sám pracovat, vzdá se svého hospodářství. Důvodem je nezájem o hospodářství. Raději všechn svůj majetek opustí. Podobný osud sdílí sedlák Hrdý. Sedlák Hrdý vyhrožuje anonymními dopisy, odmítá myšlenku družstevnictví. V okamžiku, kdy zjistí, že je kolektivizace nevyhnutelná, uteče. Třetí sedlák je sedlák Pelech. Sedlák Pelech je smířlivější, je také „bídák“, nikdo ve vsi mu nevěří. Avšak v době zorání polí se rozhodne odevzdat svůj majetek, stát se členem družstva a spolupracovat s „kolektivem“.

Tyto tři typy jsou dokladem třídního boje⁴⁷³ a odrazem tří způsobů perzekuce. Sedlák Meztek „utekl“. Přeneseně představuje typ perzekuce, kdy byli lidé ze svého statku vyhnáni. Těmto byl odebrán veškerý majetek a museli pracovat na některém ze státních statků. Sedlák Hrdý „náhle“ zmizel. Pod tímto motivem je skryt fakt věznění sedláků. Podobným způsobem, náhle a bez rozsudku, zmizel také Adam Janeš⁴⁷⁴. Sedlák Pelech se dobrovolně rozhodl předat svá pole a více nerozhodovat o svém majetku. Tento fakt byl častý a koresponduje s tím, co prožívala po uvěznění Adama jeho žena Anna. Byla donucena se starat o cizí dobytek a bylo jí určeno, kdy bude sázet a sklízet. V Anniných vzpomínkách se dozvídáme, že ještě ve druhé polovině padesátých⁴⁷⁵ let, v době, kdy začala pracovat v družstvu, byla nenávisť vůči sedlákům citelná⁴⁷⁶.

V budovatelských románech se tento „třídní boj“ nevyskytuje. Budovatelské romány prezentují vývoj společnosti a zánik selského stavu jako přirozený jev. Skutečné doklady třídního boje jsou schovány mezi řádky. Důvod, proč v budovatelských románech není přítomný prvek třídního boje, je jednoduchý. Budovatelské romány byly jedním z produktů, prostředků třídního boje. Byly tedy literaturou pro ty, kteří se třídního boje účastnili. Jakousi „obhajobou“, institucionalizací proměn.

⁴⁷² Pro srovnání: II. 2. JZD v Holubově a jeho profesionalizace, s. 23.

⁴⁷³ Jedná se o Stalinovu teorii „zostřování třídního boje“.

⁴⁷⁴ Pro srovnání: II. 2. Adam Janeš, jeho místo a postavení na vesnici, s. 30.

⁴⁷⁵ Pro srovnání: III. 1. Zdroje, vlivy, proměny, s. 42.

⁴⁷⁶ Pro srovnání: II. 2. Adam Janeš, jeho místo a postavení na vesnici, 40.

Třídní boj byl umělou konstrukcí⁴⁷⁷, to dokazuje příběh Adama Janeše. Dokazuje to také nepřítel, který v dílech budovatelských románů a socialistickorealisticke tvorbě podléhá určitému vývoji⁴⁷⁸. Změny korespondují s následnou životní trajektorií Adama. Sedlák Adam po roce 1956 vstoupil do družstva, změnu hospodářského vývoje dokládá nové socioprofesionní uspořádání zemědělských družstev⁴⁷⁹. Budovatelský román a socialistický realismus je v této době utlumen, povoluje nová vyjádření⁴⁸⁰, akceptuje jiné umělecké styly a směry⁴⁸¹. Tlak už nebyl tak silný, pisatelé budovatelských románů dostali možnost jiného vyjádření. Hlavním nepřítelem v budovatelských románech se stal západ - západní nepřítel. V šedesátých letech, kdy byla koncepce socialistického realismu opuštěna, došlo k Adamově amnestii⁴⁸².

Významným prvkem reality i fikce padesátých let byl strach⁴⁸³. Příkladem uměle vyvolaného strachu je jasné vyznačení „nepřítele“. Strach, jako přirozenou vlastnost člověka, pak využila totalitní propaganda ke svému účelu. Anna Fárová⁴⁸⁴ vzpomíná na období padesátých let: „I padesátá léta byla zvláštním způsobem barvitá. Na jedné straně byl opravdu strašný tlak, strach – Slánský, procesy, stalinismus. Na straně druhé byl klid a společné zájmy, společná přátelství, která něco podstatného vytvářela. Bylo to skutečně intenzivní. Byly to jakoby dva světy, které se moc neprolínaly.“⁴⁸⁵ Dva světy, které Anna Fárová popisuje, lze přirovnat k dvěma pramenům práce, Adamu Janešovi a Vojtovi. Adam Janeš odolal nejsilnějším perzekucím a tlaku první poloviny padesátých let. Motiv vítěze a poraženého je základním kamenem budovatelských románů,

⁴⁷⁷ Nutno připomenout také takzvaný Případ Babice, uměle vykonstruovaný boj proti nepříteli, který byl oficiálně prezentován jako boj sedláků. Více o tomto případě kniha Radovana Zejdy, Babice. 1951, Praha 2001.

⁴⁷⁸ V budovatelském románu Bohumila Říhy viz zapálení stohu. Tato událost není nijak vypointovaná, nedozvíme se, kdo stoh zapálil, případ je předán policii. Autor tím opět prezentuje neomylnost byrokracie a jurisdikce.

⁴⁷⁹ Pro srovnání: II. 2. JZD v Holubově a vývoj jeho profesionalizace.

⁴⁸⁰ Pro srovnání: III. 1. Zdroje, vlivy, proměny, s. 49.

⁴⁸¹ Pro srovnání: III. 1. Zdroje, vlivy, proměny, s. 49.

⁴⁸² 12.května 1963.

⁴⁸³ Příkladem uměle vyvolaného strachu je symbol „amerického brouka“, plakátového, uměle vyvolaného „nepřítele“, který v podobě malého hmyzu měl poškodit vesnici. V budovatelských románech ani v životopise Adama Janeše však žádné zmínky o „americkém brouku“ nejsou, proto se práce tomuto fenoménu nevěnuje. Zmínka o „americkém broukovi“ je v pamětní knize obce Holubov, s. 238–240. Zde je psáno, že v roce 1950 se „hlídacích dnů“, tedy organizovaného vyhledávání mandelinky bramborové, účastnilo 374 osob. Je tedy zřejmé, že tento fenomén nebyl zanedbatelný.

⁴⁸⁴ Anna Fárová, 1928 – 2010, historička umění, ve svých pamětech zaznamenává zajímavé postřehy z padesátých let. Společné zájmy a společná přátelství, o kterých mluví, je skupina takzvaných tak zvaných Spořilovských surrealistů, kteří tvořili vesměs v ilegalitě.

⁴⁸⁵ Anna Fárová, A pásly by se tam ovce..., Praha 2010, s. 93.

průvodním jevem bylo vymezení hranic dobra a zla a účelem bylo ve společnosti vyvolat strach.

V. REALITA A LITERÁRNÍ FIKCE V Odstupu NORMALIZACE

Téma proměny vesnice v padesátých letech neztrácelo pro spisovatele na významu a přitažlivosti ani během sedmdesátých let. Připomeňme i za ostatní romány jihočeského spisovatele Františka Podlahy, z nichž například téma, zápletka i příběh prózy *Rozcestí* je téměř identický s výše zmiňovaným budovatelským románem *Dvě jara Bohumila Říhy*. Příběh hlavního hrdiny v knize Františka Podlahy se odehrává na vesnici, v době po druhé světové válce. Během květnového povstání hrdina předvede svou morální autoritu, avšak na rozdíl od Vojty a Adama se nesetká se sovětskými vojáky. Vzhledem k sovětské okupaci roku 1968 je z románu vyřazen motiv Sovětského svazu, který je tak příznačný pro díla první poloviny let padesátých. Změny ve společnosti v Podlahově románu nejsou podmíněny vzorem ze Sovětského svazu, ale schopným budovatelem. Tento hrdina je skromný a poctivý hospodář, který nejvíce ze vsi rozumí hospodářství. Je přirozeně moudrý, podobá se svému předobrazu z padesátých let, ale jeden rozdíl mezi nimi přece je, a to zásadní: Hlavní postava románu ze sedmdesátých let je citlivý, rozvázný, přemýšlející muž a dobrý předseda družstva. František Podlaha nechává čtenáře nahlédnout do jeho duše (v tomto románu je výrazně rozvedená psychologie postav). Prostřednictvím jeho názorů a úvah pak představuje jiný pohled na politiku. Například hrdina a jeho žena⁴⁸⁶ o kolektivizaci nejsou přesvědčeni hned z počátku, jako je tomu u postav Vojty a Mařky. Naopak, k myšlence kolektivizace a společného družstevnictví dospěli postupně, po dlouhých úvahách a sledování neperspektivní hospodářské situace⁴⁸⁷. Románový sedlák pochopil, že soukromé zemědělství nemá více cenu, rozhodl se proto nepřekážet nově vzniklému družstvu a respektuje jeho předsedu jako schopného hospodáře. Hrdina je sice odpůrcem kolektivizace, avšak autor prezentuje jeho kladné povahové rysy. Vidíme, že sedlák není „vykořisťovatel“, ale člověk, který se těžko přizpůsobuje novému politickému režimu a je možné se s ním „domluvit“⁴⁸⁸. Po zdárném združstevnění se stanou nepřáteli ti, kteří brzdí rozvoj družstva. Zlo již není trestáno spravedlivou

⁴⁸⁶ Jinou roli hraje v Podlahově románu rodina a žena. Kvůli hrdinově cílevědomosti se jeho rodina pomalu rozpadá. Spor hrdiny s jeho ženou spočívá v problému katolictví, na rozdíl od ženy z románu Bohumila Říhy, kde je symbolem emancipace a podpory muže. V budovatelském románu Bohumila Říhy se prvek náboženství nevyskytuje.

⁴⁸⁷ Například hlavní hrdina si po válce zvelebil, zmodernizoval dům a plánoval soukromě hospodařit, tak jako Adam Janeš.

⁴⁸⁸ Také Adam Janeš po roce 1956 dobrovolně vstoupil do družstva.

společností⁴⁸⁹. Je trestáno úřady, úředníky, kteří jsou dobrými komunisty, dobrými lidmi, a proto jsou hodni své funkce. „Dobry člověk“ je spravedlivý a pracovitý, „zlý člověk“ je líný a pomlouvačný⁴⁹⁰. Vztahy mezi lidmi jsou uspořádány v jiných významech a hlavním hrdinou je „dobry a poctivý“ komunista⁴⁹¹.

V případě Františka Podlahy je nutné hovořit o budovatelském románu v uvozovkách. Již od konce padesátých let se u děl socialistického realismu změnil obsah a počátkem šedesátých let byl koncept budovatelského románu považován za rozpadlý⁴⁹². Autor třídílného románu *Rozcestí Podlaha*⁴⁹³ měl základní vzdělání, později se vyučil mlynářskému řemeslu. „Aktivně se zapojil do kolektivizačního procesu, od padesátých let působil jako člen Zemského národního výboru v Praze“⁴⁹⁴. Později se stal předsedou několika zemědělských družstev⁴⁹⁵. Počátkem šedesátých let se setkal s filmaři, a bylo mu tak umožněno nahlédnout do procesu výroby filmu⁴⁹⁶. Údajně pod tímto vlivem se rozhodl, že začne psát. V rychlém sledu pak vyšlo několik jeho děl⁴⁹⁷, a nejspíše byla oblíbena, neboť se dočkala více vydání⁴⁹⁸. Družstevnický předseda získal uznání jako spisovatel, v sedmdesátých letech se dokonce stal ředitelem knižního nakladatelství.⁴⁹⁹

Autor dobu kolektivizace sám prožil a v jeho knize *Rozcestí* díle lze nalézt i řadu autobiografických prvků. Například se ztotožňuje se dvěma hlavními postavami románu, bratry Františkem a Antonínem Holíkovými, jak lze soudit podle životopisných dat. Autor má mnoho společného s postavou Františka, mlynářského učně, který je v románu hlavním organizátorem kolektivizace v kraji, pozdějším krajským funkcionářem. Lze vysledovat podobnost i s Antonínem, který byl předseda jednotného

⁴⁸⁹ Pro srovnání: IV. 3. Motiv dobra a zla, s. 83.

⁴⁹⁰ Tomu nasvědčují všechny zápletky v románu Františka Podlahy.

⁴⁹¹ V dílech padesátých let je každý komunista dobrý, stát se komunistou mělo přenesený význam „spasení“.

⁴⁹² Pro srovnání: III. 1. Zdroje, vlivy, proměny, s. 49.

⁴⁹³ Narozen 1914, umírá v roce 2000.

⁴⁹⁴ Slovník České literatury 1970–1981. Básníci, prozaici, literární vědci a kritici publikující v tomto období, Praha 1985, s. 280.

⁴⁹⁵ V České Lhotě, Lipí, Dolním Bukovsku, a Kostelci.

⁴⁹⁶ Více: Listy Strakonicka. 2/285 (05.12.1994), Spolupracoval s J. Dietlem, Lidový spisovatel vesnických románů, Václav Suchý, s. 11.

⁴⁹⁷ *Rozcestí*, 1972, *Svědectví inženýra Toncara*, 1973, *Zrcadlo*, 1974, *Křižovatky*, 1976, *Vlnobití*, 1979. První dvě knihy jsou třísvazkové.

⁴⁹⁸ Třídílný román *Rozcestí* byl vydán podruhé v roce 1984.

⁴⁹⁹ Nakladatelství *Růže*, krajské nakladatelství v Českých Budějovicích, zaměřené na tvorbu jihočeského regionu, existující mezi lety 1958–1992. František Podlaha zde pracoval jako ředitel mezi lety 1971–1977.

zemědělského družstva⁵⁰⁰. Tyto postavy nepředstavují ono mystické předurčení, jako je tomu u románu Bohumila Říhy, ale humanitní, střízlivý a rozumem přijatý komunismus. Čtenář pak sleduje svět očima „dobrého komunisty“, vidí nedostatky, ale i „kladné změny“, které padesátá léta přinesly. Namísto „plakátové“ symboliky a agitace⁵⁰¹ František Podlaha popisuje citovou víru v komunismus⁵⁰². Obhájí dobu, kterou sám zažil jako aktivní komunista. Tématu kolektivizace ponechal jednoduchou konstrukci, srozumitelným způsobem čtenáři předložil svůj názor na problematiku proměny vesnice⁵⁰³.

..

⁵⁰⁰ Také doba podle popisu prostředí a předmětů odpovídá jinému období než kolektivizaci padesátých let. Například předseda družstva jezdí v automobilu.

⁵⁰¹ Podobný je také příběh založení družstva: Kolektivizace proběhne bez větších komplikací, družstvo se díky hrdinovi rozvíjí a sílí, je nejlepším v kraji.

⁵⁰² Víru, o které můžeme vzhledem k životopisu autora usuzovat, že mu byla vlastní.

⁵⁰³ Z tohoto důvodu jsou z románu vypuštěny zmínky o Sovětském svazu. Autor se zaměřuje na rozepře mezi lidmi, rozpory v komunistické straně, hlavním hrdinou je „dobrý komunista“.

ZÁVĚR

V předkládané diplomové práci jsem se snažila postihnout znaky reality a literární fikce socializace české vesnice v letech 1948–1960. Kladla jsem si otázky, zda mohou tyto dva jevy nést podobné charakteristiky a mohou být vzájemně reflektovány. Sledovala jsem proto stejnou vývojovou linii a stejné znaky dvou protikladných postav.

Tvrzení o realitě jsem načerpala z výzkumu o konkrétním místě, o obci Holubov, který zároveň dokládá vliv politických událostí na společnost Československa. Tuto dokumentaci jsem si snažila ověřit na konkrétním případě, zaměřila jsem se proto na život sedláka Adama Janeše. Na základě jeho pozůstalostního inventáře a pamětí jsem prostřednictvím mikrohistorické studie sledovala jeho životní trajektorii, pokusila jsem se identifikovat jeho postavení ve společnosti a recepci dobových událostí. Znaky a doklady literární fikce jsem sledovala prostřednictvím budovatelského románu, který je příznačný pro éru socialistického realismu. Zaměřila jsem se nejdříve na vývoj literatury v letech 1948–1960. Snažila jsem se odpovědět na otázku, jaké bylo poslání socialistického realismu. Tedy jaký vliv chtěla mít kulturní politika na společnost, za jakých okolností jej ustanovovala a prezentovala a jakým způsobem byla společností vnímána. Rozborem konkrétního díla, vesnického budovatelského románu Bohumila Říhy *Dvě jara*, jsem prostřednictvím „ideální literární“ společnosti identifikovala postavení hlavního hrdiny Vojty a recepci událostí z jeho pohledu.

Prezentací protikladných postav, konkrétní postavy a literárního hrdiny se mi otevřela možnost specifického průzkumu. Na základě vysledovaných charakteristik, za pomoci komparativní metody, se mi podařilo vystihnout některé vzájemné shody, rozdíly a způsoby, jakými se existence reálných postav odrazila v literárních hrdinech a antihrdinech vesnického budovatelského románu té doby. Tím se mi podařilo dotknout se témat, která jsou příznačná pro vesnici padesátých let – problematiku družstevnictví a proměnu původního vzhledu i tradiční funkce vesnice. Na základě dvou postav, jejichž postavení a životy se prolínají s vesnickým prostředím, jsem vystihla také několik obecných charakteristik československé politiky padesátých let. Mezi ně patří přítomnost třídního boje a deformace hrdiny, proměna postavení a poslání ženy, vnímání Sovětského svazu, uplatnění motivů „přítele“ a „nepřítele“, „dobra“ a „zla“ k využití strachu a podřízení společnosti.

Z důvodů velkého rozsahu jsem nestihla postihnout více obrazových pramenů. V diplomové práci nejsou vzpomínky z vyprávění pamětníků, které se pro zpracování této doby nabízí. V poslední kapitole jsem otevřela téma, které by mohlo naznačit průběh dalšího bádání. Tím je reflexe budovatelského románu a recepce proměny vesnice v pozdějších letech.

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY:

Archivní prameny:

Státní okresní archiv České Budějovice

Adam Janeš, sign. 2524, kart. C 16, osobní pozůstalost.

Archiv obce Holubov

Pamětní kniha obce Holubov

Holubovská obecní kronika

Soukromá sbírka

Rodinná kronika

Publikované prameny:

Soubory dokumentů:

BEZPALEC, František, Jižní Čechy 1945 – 1970, České Budějovice 1970.

DUDA, František, 25 let JZD na Českokrumlovsku, Český Krumlov 1974.

KETNEROVÁ, Vlasta a kol., Fakta o Jihočeském kraji. 1948-1978, České Budějovice, 1979.

PŘIBÁŇ, Michal, Antologie k dějinám České literatury 1945 – 1990, Praha 2002.

Seznam obcí v republice Československé. Díl I., Seznam obcí zemí Českých podle správního dělení z 1. února 1949, Praha 1949.

Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850-1970. Díl I, Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1850-1970 podle správního členění k 1. lednu 1972. Svazek 1, Úvodní část: Česká socialistická republika (1. část), Praha 1979.

Dobová periodika:

Květy, 1951 – 1960

Paměti:

FÁROVÁ, Anna, A pásly by se tam ovce..., Praha 2010.

Rozhovory:

ANDĚL, Jaroslav, Josef Sudek o sobě, Praha 2001.

Beletrie:

ŘÍHA, Bohumil, Dvě jara, Praha 1952.

SMAŽÍK, František, U nás v Darmochlebech, 1954.

PODLAHA, František, Rozcestí, 1972.

LITERATURA

Slovníky a encyklopedie:

FORST, Vladimír, Lexikon České literatury. Osobnosti, díla, instituce. 1. A – G. Praha 1985.

FORST, Vladimír, Slovník České literatury 1970 – 1981. Básníci, prozaici, literární vědci a kritici publikující v tomto období, Praha 1985.

Literatura:

BLAŽEK, Petr, JECH, Karel, KUBÁLEK, Michal, Akce „K“, Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty. Praha, 2010.

BOJAR, Pavel (ed.), Otisky komunismu. Imprints of communism, Praha 2008.

DAVIDOVÁ, Eva, Projekt výzkumu přeměn současné vesnice na Českokrumlovsku, in: Jihočeský sborník historický, České Budějovice 1986.

EFFENBERGER, Vratislav, Obraz člověka v české kinematografii v roce 1952, Analogon, č. 12, 1994, s. 7-10.

FULKA, Josef, Roland Barthes. Od ideologie k fantasmatu, Praha 2010.

HÁJEK, Miloš, Svět a Československo ve 20. Století, Praha 1990.

HÁJEK, Pavel, Jde pevně kupředu naše zem, Praha 2008.

HAVEL, Václav, O lidskou identitu, Praha 1990.

CHALOUPKA, Otakar, Příruční slovník české literatury. Od počátku k současnosti, Otakar Chaloupka (ed.), Brno 2005, s. 872.

JANOUŠEK, Pavel, Dějiny české literatury 1945 – 1989, II, 1948 – 1958, Pavel Janoušek a kol, Praha 2007, s. 285.

JAKUBEC, Ivan, a kol. Hospodářský vývoj Českých zemí v období 1848 – 1992, Ivan Jakubec a kol., Praha 2008.

JECH, Karel, Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, Praha 2008.

JECH, Karel, Soumrak selského stavu 1945 – 1960. Praha, 2001.

KAPLAN, Karel, Československo v letech 1948 – 1953, 2. část, s. 82 – 93.

KAPLAN, Karel, Československo v letech 1945-1948. 1. Část, Praha 1991

- KAPLAN, Karel, Československo v letech 1953 – 1966, 3. Část, Praha 1992.
- KNAPÍK, Karel Knapík, Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948-1950. Praha 2004.
- KOSATÍK, Pavel, České snění, Praha 2010.
- KULKA, Tomáš, Umění a kýč, Praha 1994.
- KYBALOVÁ, Ludmila, Od „zlatých dvacátých“ po Diora, Praha 2009.
- LEHÁR, Jan, a kol., Česká literatura od počátku k dnešku, Praha 2008, s. 716.
- MAUR, Eduard, a kol., Dějiny obyvatelstva Českých zemí, Praha 1998.
- MERHAUT, Luboš, Lexikon České literatury. Osobnosti, díla, instituce. Dodatky k LČL, 1 – 3, A – Ř, 4. S – Ž, svazek 1. Luboš Merhaut a kol., Praha 2008, s. 507.
- PEK, Josef, Kronika Šumavských hvozdů, Vimperk 1998.
- PERNES, Jiří, Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. Století, Brno 2008.
- RIPKA, Hubert, Únorová tragédie, Praha 1995.
- PEŠEK, Jan Pešek, Osídlování jihočeského pohraničí v letech 1947 – 1953, in: Jihočeský sborník historický, České Budějovice 1986.
- PEŠEK, Jan Pešek, Vyvrcholení procesu združstevňování vesnice v kraji České Budějovice, in: Jihočeský sborník historický, České Budějovice 1984.
- PETRÁŇ, Josef Petráň, Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova, Praha 2009.
- RŮŽIČKA, Miloslav, Vyhnanci. Akce „KULAK“. Zločin proti lidskosti! Praha 2008.
- SRB, Vladimír, 1000 let obyvatelstva Českých zemí, Praha 2004.
- STELLNER, František a kol., Hospodářské dějiny (16. – 20. století), Praha 2006.
- SUCHÝ, Václav, Listy Strakonicka. 2/285, 05.12.1994, Spolupracoval s J. Dietlem. Lidový spisovatel vesnických románů, s. 11.

ŠAFR, Jiří, Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby, Praha 2008.

ŠALDA, František Xaver, Šaldův zápisník. Ročník pátý. 1932 – 33, Praha 1992.

ŠKABRADA, Jiří, VODĚRA, Svatopluk, Jihočeská lidová architektura, České Budějovice 1986.

URBAN, Jiří, Venkov pod kolektivizační kutnou: okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu, Praha 2010.

VODSEĎÁLEK, Ivo, Felixír života, Brno 2000.

VOHRYZKA – KONOPA, F. J., Venkov v temnu, Mnichov 1986.

ZEJDA, Radovan, Babice 1951, Třebíč 2001.

INTERNETOVÉ ODKAZY:

< <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/> > (30. 6. 2011)

< <http://www.sorela.cz/> > (6. 8. 2011)

SEZNAM ZKRATEK:

SOkA: Státní okresní archiv

JZD: Jednotné zemědělské družstvo

MNV: Místní národní výbor